

HAK-İŞ KONFEDERASYONU

Tunus Caddesi No: 37 Kavaklıdere 06680 Ankara
Tel +90 312 417 80 02 - 417 79 00 Faks: +90 312 425 05 52www.hakis.org.tr

26

Coşkun Can Aktan | Deniz Boz Eravcı | Mehmet Akif Özer
Meryem Kartal | Atanur Karaahmetoğlu | Ersan Bocutoğlu
İbrahim Ataç | Yunus Köleoğlu | Ali Seyyar

26

HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi
HAK-İŞ International Journal of Labour and Society

Cilt: 10, Yıl: 10, Sayı: 26
2021/1

HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi
HAK-İŞ International Journal of Labour and Society

Cilt: 10, Yıl: 10, Sayı: 26 / 2021 (1) /ISSN: 2147-3668/E-ISSN:2587-103X

Sahibi / Owner:

HAK-İŞ Konfederasyonu Adına
Mahmut Arslan
Genel Başkan

Editör / Editor

Dr. Osman Yıldız

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Prof. Dr. Hasan Bozgeyikli • Emir Osmanoğlu

Yayın Danışmanı / Publishing Consultant

Yahya Düzenli

Akademik Danışman / Academic Advisor

Prof. Dr. Mehmet Karataş

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Editor

Av. Hüseyin Öz

Yayın Koordinatörü / Publications Coordinator

Yusuf Sunar

Yayın Sorumlusu / Publications Responsible

Özgür Tülebağa

Yayın Türü: Dört Aylık, Ulusal Süreli Yayın

Yayın Dili: Türkçe-İngilizce

Baskı: Başak Matbaacılık TİC. LTD. ŞTİ.

Macun Mahallesi Anadolu Bulvarı No.5/7, Yenimahalle/Ankara

Sertifika No:45790

Baskı/Yayın Tarihi : Nisan 2021/*Printed in:* April 2021

DergiPark: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/hakisderg/>

Web: www.hakisemekvetoplum.org.tr

Dergi Yönetim Merkezi

HAK-İŞ Konfederasyonu

Tunus Caddesi No: 37 Kavaklıdere/06680 Ankara

Tel: +90 312 417 80 02 Faks: +90 312 425 05 52

W: www.hakis.org.tr

E-mail: hakis@hakis.org.tr

Hazırlık ve İçerik Danışmanlığı

Preparation and Content Consultancy

ADAMOR Toplum Araştırmaları Merkezi

Tel: 0312 285 53 59/Faks: 0312 285 53 99

W: www.adamor.com.tr

E-mail: hakisdergi@gmail.com

HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, yılda üç sayı yayımlanan hakemli bir dergidir.

Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Yazıların tüm hakları dergiye aittir.

HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, ASOS (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi), SOBİAD, İDEALONLINE ve ARASTIRMAX Bilimsel Yayın İndeksi tarafından taranmaktadır.

*

HAK-İŞ International Journal of Labour and Society is a refereed journal which is published three times a year. The responsibility of published articles belongs to the authors. The rights of the published articles belong to the journal. HAK-İŞ International Journal of Labour and Society is searched through ASOS (Akademia Social Sciences Index), SOBİAD İDEALONLINE and ARASTIRMAX.

Uluslararası Danışma Kurulu International Advisory Board*

- Adem Esen, İstanbul Üniversitesi
Adem Sözüer, İstanbul Üniversitesi
Adnan Karaismailoğlu, Kırıkkale Üniversitesi
Alâattin Karaca, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Ali Şafak, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Alpay Hekimler, Namık Kemal Üniversitesi
Bilal Eryılmaz, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Bırol Akgün, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Bronisław Sitek, SWPS University of Social Sciences in Warsaw
Celalettin Vatandaş, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Fatih Uşan, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Fevzi Demir, Yaşar Üniversitesi
Ieva Deviatnikovaitė, Mykolas Romeris University
Iwona Barbara Florek, Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy in Jozefow
İbrahim Erol Kozak, Karatay Üniversitesi
İsmail Hakkı Genç, American University of Sharjah
Jakub Szczerbowski, SWPS University of Social Sciences in Warsaw
Jana Voločova, Josif Safarik University in Kosice
Jolanta Bieliauskaitė, European Humanities University
Lucia Rozova, Josif Safarik University in Kosice (Slovakia)
Maciej Rzewuski, University of Warmia nad Mazury in Olsztyn
Magdalena Rzewuska, University of Warmia nad Mazury in Olsztyn
Magdalena Sitek, Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy in Jozefow
Mehmet Karataş, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Natalija Valavičienė, European Humanities University
Necati Engeç, South Carolina State University
Paweł Sitek, University of Economics and Human Sciences in Warsaw
Refik Korkusuz, 9 Eylül Üniversitesi
Susran Erkan Eroğlu, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Şennur Özdemir, Ankara Üniversitesi
Şükrü Karatepe, T.C. Cumhurbaşkanlığı
Vedat Bilgin, T.C. Cumhurbaşkanlığı
Yasin Aktay, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Yavuz Atar, İbn Haldun Üniversitesi
Zakir Avşar, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
*Ada göre alfabetik sırada *In alphabetical order by name*

Hakem Kurulu / Editorial Board*

- Abdulkadir Şenkal, Kocaeli Üniversitesi • Adnan Mahiroğulları, Cumhuriyet Üniversitesi
Ahmet Özcan, Çankırı Karatekin Üniversitesi • Aşkın Keser, Uludağ Üniversitesi
Banu Uçkan, Anadolu Üniversitesi • Burhanettin Duran, İbn Haldun Üniversitesi
Cengiz Anık, Marmara Üniversitesi • Erdal Karagöl, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Erdoğan Yazıcı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi • Faruk Sapançalı, Dokuz Eylül Üniversitesi
Fatmagül Berktaş, İstanbul Üniversitesi • H. Yunus Taş, Yalova Üniversitesi
Orçun İmga, Polis Akademisi • Tekin Akgeyik, İstanbul Üniversitesi
Bünyamin Bacak, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi • Emel İslamoğlu, Sakarya Üniversitesi
Fatih Tayfur, ODTÜ • İbrahim Yenen, Kastamonu Üniversitesi
İdiris Demirel, İbrahim Çeçen Üni. • Mehmet Merve Özyayın, Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Mustafa Altunoğlu, Anadolu Üniversitesi • Münir Dedeoğlu, Karabük Üniversitesi
Osman Özkul, Sakarya Üniversitesi • Yavuz Bayram, Trabzon Üniversitesi
Zafer Çelik, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi • Murat Yılmaz, T.C. Cumhurbaşkanlığı
Ahmet Tak, Çankırı Karatekin Üniversitesi • Nergis Dama, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
*Ada göre alfabetik sırada *In alphabetical order by name*

YAYIN İLKELERİ

- Çalışma hayatının önemli kurumlarından biri olan **HAK-İŞ Konfederasyonu** tarafından yayımlanan **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, gelen makalelerin herşeyden önce bilimsel yeterlilik kriterlerine uygun hazırlanmış olup olmadığına bakar.
- **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi** aynı zamanda, hazırlanan makalelerde çalışma hayatı alanında faaliyet yürüten kurumlara ilişkin görüşlerin objektif olarak yansıtılmasına büyük önem vermektedir.
- **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, disiplinlerarası bir yaklaşımla çalışma hayatı, toplum, siyaset, ekonomi ve sosyal politika kavramlarını merkez alarak hazırlanan çalışmaların yer aldığı hakemli bir dergidir. Dergi **dört aylık** olmak üzere yılda üç (3) kez yayımlanır.
- **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'nin yayım dili Türkçe'dir. Bununla birlikte, yaygın kullanıma sahip dillerde yazılmış makaleler de kabul edilir. Bu makaleler orijinal biçimleriyle ya da Türkçe'ye çevrilerek kullanılır.
- Dergide yayımlanan yazıların daha önce hiçbir yaygın organında yayımlanmamış, ilk defa **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'nde yayımlanıyor olması gerekmektedir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir. İlk yayımlandığı tarihten itibaren asgarî 25 yıl geçmiş olan; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, daha önce yayımlanmamış olmaları kuralının istisnasını oluşturur. Bu tür metinlere daha önce yayımlanıp yayımlanmamış olmalarına bakılmaksızın **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'nde yer verilebilir. Buna ilave-ten, dergide, kitap eleştirileri de yayımlanabilmektedir.
- **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'nde yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayım için kabul edilen metinlerin, fizikî ve elektronik ortamda, tam metin olarak yayımlanmak da dâhil olmak üzere, tüm yayım hakları **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'ne aittir. Kullanılan çizim, fotoğraf ve görsel malzemelerin hakları da **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'ne ve anlaşmalı olarak da çizer ve fotoğrafçılarına aittir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

7 • Takdim / Preface

9 • Editörden / Editorial

10 • Coşkun Can Aktan

Patolojik Meritokrasi :Distopya'ya Dönüşen Bir İmkânsız İdeal

Pathological Meritocracy: An Impossible Ideal Turning into Dystopia

30 • Deniz Boz Eravcı

İş Sağlığı ve Güvenliğinde Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Mesleki Rehabilitasyon: Ülkelere Göre İyi Uygulamaları İncelenmesi

Occupational Rehabilitation as a Social Policy Tool in Occupational Health And Safety: Review of Good Practices by Countries

46 • Mehmet Akif Özer • Meryem Kartal

Kamu Tercihi Ve Yönetimde Karar Verme: Teorik Bir Değerlendirme

Public Choice and Decision Making in Public Administration: A Theoretical Assessments

75 • Atanur Karaahmetoğlu

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde Mecelle Bağlamında İşçi İşveren İlişkileri

Employee-Employer Relations in The Context of Mecelle in The Ottoman Empire During The Tanzimat Period

95 • Ersan Bocutoğlu

Çin Dünya Sisteminin İnşa Sürecinde İşçi Sınıfının Rolü

The Role of Working Class in The Building Process of Chinese World System

118 • İbrahim Ataç

Suçta Sürüklenen Terör Mağduru Çocuklar

Children Victims of Terror Drugged to a Crime

128 • Yunus Köleoğlu – Ali Seyyar

Sosyal Politikalar Tarihi Açısından Alice Salomon'un Dünya Görüşü

The World View of Alice Salomon in Terms of The History of Social Policies

TAKDİM

HAK-İŞ, tarihi geçmişinin her aşamasında bilimsel sendikacılığı öncelleyerek, bilimsel sendikacılığın gelişimine önem vermiş bir konfederasyon olmuştur. Sendikal hareketi, bilimsel gelişmelerin ışığında geliştiren ve inovatif bir duruş sergileyen HAK-İŞ Konfederasyonu, bu konudaki çalışmalarına ara vermeden devam etmektedir.

*

HAK-İŞ, Ülkemiz çalışma hayatında yer alan bütün sorunlarla mücadele ederek, önerilerimiz ortaya koyarak, Türkiye'yi sosyal açıdan bir üst lige taşımanın gayretindedir. Bu konudaki çalışmalarımız, mevsimlik işçilerimizin ve emekçilerimizin sorunlarını, çözümleme hususuna verdiğimiz önemi bir kez daha göstermiştir.

*

İşçilerimizin ve emekçilerimizin; ücretleri üzerindeki ağır vergi yükü, işçilerimizin ekonomik geleceğini tehlikeye atmaktadır. Bu konu hakkında sunmuş olduğumuz çözüm önerilerini, 26 Nisan-1 Mayıs tarihleri arasında kutlamış olduğumuz, "1 Mayıs Haftası" etkinlikleri kapsamında dile getirdik. İşçilerimizin ve ailelerinin bu konuda desteklenmesi gerekliliğine, işçi ve diğer kazanç sahipleri arasındaki ekonomik eşitsizliğin giderilmesi gerekliliği konusunda çalışmalarımıza devam ediyoruz.

Türkiye'nin sendikal hareketlerine öncülük eden HAK-İŞ Konfederasyonu, 2021 yılı içerisinde de çalışmalarına hız kesmeden devam etmiş; işçinin, çalışanın ve emekçinin yanında olmuştur. Akademik olarak da çalışmalarını sürdüren Konfederasyonumuz, HAK-İŞ Emek ve Toplum Dergisi ile sendikal alana, bilimsel bir bakış açısı getirmiştir.

*

Yayın hayatının 10. yılına ulaşan Emek ve Toplum Dergisi, sendikal alanda yapılan bilimsel çalışmaların, okuyucusu ile buluşmasında önemli bir yayın organı olmuştur. HAK- İŞ Emek ve Toplum Dergisi'ne katkıda bulunan tüm yazar, editör, hakem ve çalışanlarına sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Mahmut ARSLAN

Genel Başkan

HAK-İŞ Konfederasyonu

EDİTÖRDEN

HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi'nin 10. Yılıni kutlamanın haklı gururunu yaşıyoruz. Dergimiz, hiç aksamadan takvimine bağlı ve standardını güçlendirerek, 26. Sayısı ile yayın hayatında kalıcı olarak yer almıştır. Emek ve Toplum Dergisi geçtiğimiz 10 yılda, akademik bilgiyi okuyucuyla buluşturmuş, çalışma hayatına akademik anlamda önemli katkılar sunmuştur. 2021 yılının bu ilk sayısı ile birlikte; çalışma hayatına ve topluma fayda sağlamayı amaçlayan ve bu kapsamda köklü çözümler üreten yedi makaleyi sizlerle buluşturuyoruz.

*

Emek ve Toplum Dergisi olarak; akademik bilginin okuyucusuna sunulması hususunda, akademik yazım kurallarının büyük bir önem teşkil ettiği bilinciyle, çalışmalarımızı sürdürmekteyiz. Akademik çalışmalara biçimsel anlamda yön tayin etmek amacı ile “yazarlarımıza notlar” ve “yazım kuralları” bölümü her sayımızın sonunda yer almaktadır. Yazarlarımızın hazırlayacakları makaleleri yazım kurallarına uygun bir şekilde hazırlamaları ulusal anlamda bilimsel yayıncılığın gelişmenin de anahtarı niteliğindedir. Bu durum çalışmaların uluslararası bir nitelik kazanması açısından büyük bir önem arz etmektedir.

HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi hem basılı olarak hem internet sitemiz üzerinden ve hem de DergiPark sistemi üzerinden takip edilebilmektedir.

26. sayımıza; bilgi ve birikimleri ile katkı sağlayan, tüm yazarlarımıza, araştırmacılarımıza, hakemlerimize ve dergi ekibimize vermiş oldukları emeklerden dolayı teşekkür ederiz.

Dr. Osman Yıldız

Editör

PATOLOJİK MERİTOKRASİ : DİSTOPYA'YA DÖNÜŞEN BİR İMKÂNSIZ İDEAL

Coşkun Can Aktan¹

¹ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4294-2314

Öz

Meritokrasi, güç ve yetkilerin, görev ve sorumlulukların aile, servet veya sosyal sınıftan ziyade bilgi, beceri, yeterlilik, yetenek, çaba, çalışma ahlakı, erdem ve başarı temelinde dağıtıldığı bir sistemin adıdır. Meritokrasi kavramı sosyolog Michael Young tarafından 1958'de yayınlanan Meritokrasi'nin Yükselişi adlı kitapta kullanılmıştır ve bu çalışma meritokrasiyi anlamak için en önemli metinlerden biri olmaya devam etmektedir. Kavramı 'I.Q. + Çaba = Liyakat' olarak ele alan Young giderek güçsüzleşen alt sınıfın sosyal hareketlilik için fırsat bulamayabileceğine dikkat çekmiştir. Fırsat eşitliği meritokrasi kavramının merkezinde yer alır. Gerçek yaşamda fırsat eşitliği tüm vatandaşlar için sözkonusu değildir ve bu nedenle meritokrasi kavramı eleştiriye açıktır. Eleştirmenler, meritokrasinin fırsat eşitliğinin önündeki en büyük engel haline geldiğini ve alt sınıf için sosyal hareketliliğe yardımcı olmadığını ifade etmektedirler. Eğitim bağlamında, liyakat genellikle giriş koşulları, yetenek testleri veya sınavlardaki notlarla ölçülür. İdeal bir meritokrasi için ilerleme şanslarının eşit fırsatlara sahip olacak şekilde tüm vatandaşlara açık olması gerekir. Bu makale, meritokrasi kavramını eleştirel bir bakış açısıyla incelemektedir. Hiç şüphe yok ki, meritokrasi herhangi bir sosyal sistem ve organizasyonlar için bir idealdir, ancak pratikte "distopya" adı verilen istenmeyen bir duruma dönüşebilir.

Anahtar Kelimeler: Meritokrasi, Medokrasi, Liyakat, Ehliyet, Yetenek, Kifayet, Bilgi, Beceri, Sosyal Hareketlilik, Distopya

JEL Sınıflaması: D23,D73,D86,M12,M51,O12,O15,O53,P23,P26.

Atıf için:

Aktan,, C. C. (2021). atolojik meritokrasi :distopya'ya dönüşen bir imkânsız ideaL HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 10(26), 10-29.

¹Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir/Türkiye

E-posta: ccan.aktan@deu.edu.tr

PATHOLOGICAL MERITOCRACY: AN IMPOSSIBLE IDEAL TURNING INTO DYSTOPIA

ABSTRACT

Meritocracy is a system in which power, roles and responsibilities are vested in individuals on the basis of knowledge, skill, competence, capability, talent, effort, work ethic, virtue and achievement, rather than family, wealth or social class. The concept of meritocracy was coined by the sociologist Michael Young in his book entitled The Rise of the Meritocracy, which remains one of the most important texts for understanding meritocracy. He criticized the concept within the formula of 'I.Q. + Effort = Merit' and saying that increasingly powerless and depressed underclass may not find opportunity for social mobility. Equal opportunity is central to the concept of meritocracy. However, the equal opportunity is not readily available to all citizens and therefore the concept of meritocracy is open to criticism. The critics argues meritocracy has become greatest obstacle to equal opportunities and does not help social mobility for lower class. In the context of education, merit is often measured by entrance requirements, aptitude tests, or grades on exams. Proponents of meritocracy argue that chances for advancement should be open to all citizens such that they have an equal opportunity. This paper aims to look at the concept of meritocracy from a critical perspective. No doubt that meritocracy is a noble ideal for any social system and organizations, but in practice it can transform to an undesirable situation that is called a "dystopia".

Keywords: Meritocracy, Mediocracy, Merit, Competence, Talent, Capability, Knowledge, Skill, Social Mobility, Dystopia.

JEL Classification: D23,D73,D86,M12,M51,O12,O15,O53,P23,P26.

TAKDİM

Yalan ve cehaletle yaşamaya o kadar çok alışmışız ki, bazen idealler ile ütopyaları birbirine karıştırıyoruz; bazen de bir “imkânsız ideal”in bir “distopya”ya dönüşebileceğini aklımızın ucundan bile geçirmiyoruz. Tıpkı demokrasi gibi meritokrasi kavramını da zihinlerimize “doğru” bir kod olarak yerleştirdiğimiz için bu kavramın olumsuz yönlerini gözardı ediyoruz. Zihnimize kazanmış bilgiler bir süre sonra bir yalanın ya da yanlışın doğru olarak anlaşılmasını sağlıyor ve bu zihinsel sapma olgusu dolayısıyla “liyakat” ve “meritokrasi” gibi kavramların övgülere layık bir kavram olduğu yanlışına düşüyoruz. Acaba “meritokrasi” övgüye layık bir kavram mıdır? Bu yazımızda bunun böyle olmadığını; liyakat ve meritokrasi kavramlarının aslında bir patolojik duruma (distopya) dönüşebileceğini anlatmaya çalışacağız.

Meritokrasi'nin Yükselişi

“... eğer toprak kastlar yaratırsa, makinenin, insanların doğumlarından ziyade başarılarına göre tayin edilebilecekleri sınıflar ortaya çıkarır. Bu gerçekleştiği takdirde sosyal eşitsizlik haklı gösterilebilir ve çok bariz bir çelişkidir kaçınmak için, en azından seçimler söz konusu olduğunda eşitliğe boyun eğmiş demokratik bir toplumda neredeyse her zaman böyle bir gerekelendirmeye ihtiyaç duyulabilir. Aksi takdirde, iktidarı kullanan insanlar kendinden şüphe duyarak zayıflayacak ve üzerinde iktidarın kullandığı insanlar, başkalarının ona sahip olma hakkına sahip olduklarını inkar ettikleri için kızgın ve yıkıcı hale gelecektir.”²

Michael Dunlop Young

"Meritokrasi" terimini literatürde ilk kez kullanan Dartington'dan Baron Young ünvanı ile de anılan Michael Dunlop Young (1915-2002) adlı bir İngiliz sosyologdur. Young, 1958 yılında *Meritokrasi'nin Yükselişi* adını taşıyan bir kitap yazdı ve bu kitabında İngiliz eğitim sistemini bir ölçüde satir (hiciv) sanatını da kullanarak eleştirel bir gözle inceledi. Young İngiliz eğitim sisteminde liyakatın “zeka (IQ) artı çaba” ile açıklandığını, sahiplerinin erken yaşta tanımlandığını ve uygun şekilde seçildiğini ifade ederek bunun yanlış olduğunu anlatmaya çalıştı. Young İngiliz tarihinde kökleri bulunan kalıtsal aristokrasinin; zenginlerin ve elitlerin ayrıcalıklı durumunu ifade eden plütokrasinin eğitimde bir fırsat eşitsizliği yaratığına dikkat çekerek, standart yetenek testleri ile liyakatın ölçülmesinin mümkün olamayacağına vurgu yaptı. Ona göre Latince “meritum” ile Yunanca “kratein” kelimelerinin birleşmesinden oluşturulan meritokrasi görünürde zekâ, çalışkanlık ve diğer mesleki hünere bulunan kişilerin takdir edilmesi ve ödüllendirilmesiyle

² Young, 2008, s.xviii.

dirilmesi anlamına geliyordu, fakat pratikte yoksul sınıf mensuplarının yarış çizgisinde yer alması bir anlam taşıymıyordu; zira sonucu belli olan bir yarış dürüst ve adil değildi. Young'ın vizyonu kategorik olarak distopikti.

Meritokrasi : Bir Distopya

*"Belki de onlara Ütopya demek bir aşırı övgüdür, daha çok distopya veya kakotopya olarak adlandırılmaları gerekir. Genelde Ütopya denen şey, uygulanabilir olması kolay olmayan iyi bir şeydir; fakat pratikte ortaya çıkan distopyadır."*³

John Stuart Mill

Bir an için Thomas More'un Ütopya⁴ dünyasında yaşadığımızı farz edelim. Herkesin istediği zaman bir iş bulabildiğini, arzu ettiği bir işte çalışma olanaklarına sahip olduğunu, işe giriş için eşit yarışma koşullarının var olduğunu, kayırma ve kollamanın söz konusu olmadığını, tüm organizasyonlarda adil bir sınav ve performans sisteminin işlediğini, hak edenlerin kazandığı ve atandığını, çalışanların layık oldukları makamlara yükseldiklerini vs. düşünelim. Bu kurgulanan hayal bir idealdir, ama sadece imkânsız bir idealdir. Ancak masallarda var olabilecek bu "iyi" toplum tasarımı gerçekte dünyada gerçekleşmesi sözkonusu olabilir mi? İşte bu yüzden meritokrasi yaşadığımız dünya için sadece ve sadece bir ütopyadır. Dikkatli bir zihinsel jimnastik bize meritokrasi adı verilen sistemin aslında ütopya olmaktan öteye bir "distopya"⁵ya dönüşebileceğini göstermiş olur. Nasıl mı?

Platonik Meritokrasi ve Aristo Aristokrasisi

*"Filozoflar bu devletlerde kral, ya da şimdi kral, önder dediklerimiz gerçekten filozof olmadıkça, böylece aynı insan da devlet gücüyle akıl gücü birleşmedikçe, kesin bir kanunla herkese yalnız kendi yapacağı iş verilmedikçe, sevgili Galukon, bence bu devletin başı dertten kurtulmaz, insanoğlu da bunu yapmadıkça tasarladığımız devlet mümkün olduğu ölçüde bile doğamaz, kavuşamaz gün ışığına"*⁶

Platon

³ John Stuart Mill'in 12 Mart 1868 tarihinde Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada sözlerinin orijinali şu şekildedir: "It is, perhaps, too complimentary to call them Utopians, they ought rather to be called dystopians, or caco-topians. What is commonly called Utopian is something too good to be practicable; but what they appear to favour is too bad to be practicable" bkz. Trahair, 1999, s.110.

⁴ Thomas More (1478-1535) en ünlü eseri olarak bilinen Ütopya'da ideal bir sosyal yaşama dair görüşlerini yazmıştır. Bkz. More, 1997.

⁵ Ütopya kelimesi Thomas More (1478-1535) tarafından 1516 tarihinde kaleme alınan Ütopya adlı eseri ile popülerlik kazanmıştır. Bilebildiğimiz kadarıyla ütopya kelimesini belki de ilk kez kullanan Jeremy Bentham olmuştur. Bentham'ın faydacı felsefeyi takip eden John Stuart Mill de bir çalışmasına ütopyanın zıddı anlamına gelecek "distopya" ve "kakotopya" kelimelerini kullanmıştır. Etimolojik anlamda "ütopya" "iyi/güzel yer"; "distopya ve "kakotopya" ise "kötü yer" anlamına gelmektedir. Eski Yunanca'da bir ön takı olarak "dys/dis" "kötü", "anormal", "hastalıklı" anlamlarına gelir. Distopya bir olumsuz toplum tasarımıdır. Gelecek için bir kötü senaryodur.

⁶ Platon, 2008, s.473 vd.

Meritokrasi Antik Yunan filozoflarının bir ideali olmuştur. Platon ve Aristoteles eserlerinde ideal bir toplum ve ideal bir devlet oluşturmak için meritokratik bir yönetimin önemine işaret etmişlerdir. Platon ve Aristoteles açısından bilgi ve bilgelik toplum açısından "merit" (değerli/yararlı) bir nitelik taşıyor ve bu nedenle yönetime seçilecek kişilerde liyakatin aranması önemlidir. Platon, Devlet adını taşıyan eserinde filozofların devletlerde kral olması gerektiğine, filozofluk-bilgelik ile krallığın aynı kişide birleşmesinin önemine işaret etmiştir. Bir başka ifadeyle Platon, kralların filozof olması gerektiğini veya filozofların kral olması gerektiğini savunmuştur.⁷

Aristoteles için de benzer bir ideal sözkonusudur. Aristoteles'in eserlerinde de bilgeliğin erdemi üzerine sözlerini sıklıkla bulmak mümkündür. Örneğin, Metefizik adını taşıyan eserde şöyle demektedir:⁸

"... bilgiyi aradığımız için, bilgeliğin ne olduğunu olduğunu araştırmalıyız. Bilge adam hakkında sahip olduğumuz fikirleri alırsak, bu belki yanıtı daha belirgin hale getirebilir. Öyleyse, ilk önce bilge adamın her şeyi olabildiğince bildiğini, ancak her birini ayrıntılı olarak bilmediğini varsayıyoruz; ikincisi, zor olan ve insanın bilmesi kolay olmayan şeyleri öğrenebilen kişi bilgedir. ... bilge adam emredilmemeli, emir vermelidir ve başkasına itaat etmemelidir, ama daha az bilge ona itaat etmelidir."

Platon ve Aristoteles'in bilgiye ve bilgelige verdiği önemi bugün pekâla anlıyoruz ve fazlasıyla takdir ediyoruz, fakat bugün modern dünyamızda okumuş, tahsil görmüş, bilgi sahibi insanların devleti yönetmesi gerektiği görüşünü savunmamız fazlasıyla "elitist" / "seçkin" bir görüş olur ki; böyle bir düşüncenin toplum nazarında haklılaştırılması ve meşruiyeti fazlasıyla sorunludur. Sonuç olarak, Platonik Meritokrasi (Nookrasi⁹) ve Aristo Aristokrasisi bir distopyadır.

⁷ Bkz. Platon, 2008. Ayrıca bkz. Reeve, 2006 ; Nichols, 1984.

⁸ İngilizce orijinali şu şekildedir: "Since we are seeking this knowledge, we must inquire of what kind are the causes and the principles, the knowledge of which is Wisdom. If one were to take the notions we have about the wise man, this might perhaps make the answer more evident. We suppose first, then, that the wise man knows all things, as far as possible, although he has not knowledge of each of them in detail; secondly, that he who can learn things that are difficult, and not easy for man to know, is wise (sense-perception is common to all, and therefore easy and no mark of Wisdom); again, that he who is more exact and more capable of teaching the causes is wiser, in every branch of knowledge; and that of the sciences, also, that which is desirable on its own account and for the sake of knowing it is more of the nature of Wisdom than that which is desirable on account of its results, and the superior science is more of the nature of Wisdom than the ancillary; for the wise man must not be ordered but must order, and he must not obey another, but the less wise must obey him." Bkz. Aristotle, Metaphysics (translated W.D. Ross) in: Internet Classics Archive, <http://classics.mit.edu/Aristotle/metaphysics.1.i.html>

⁹ Eski Yunanca "noos" (akıl, bilgelik) ile "kratos" (yetkinlik, güç) kelimelerinden birleştirilmiş bir kavramdır. Nookrasi, Platon'un savunduğu anlamda bir "bilgelik aristokrasisi" anlamında kullanılmaktadır.

John Stuart Mill ve Meritokrasi : Dağdaki Çobanla Oxford'daki Profesör Bir Olur mu?

"... daha üstün bilgiye sahip olanlar lehine oyların çokluğunu (plurality of votes) oluşturmak gerekir. Her sıradan vasıfsız işçinin bir oyu olsaydı, vasıflı bir işçinin iki oyu olması gerekirdi. Mesleği daha fazla genel kültür ve bazı ahlaki ve entelektüel nitelikler gerektiren bir ustabaşı ya da işçi şefi, belki de üç oya sahip olmalıdır. Daha da geniş bir fikir ve bilgi yelpazesine ve aynı anda çok sayıda çeşitli faaliyetlere rehberlik etme ve katılma gücüne ihtiyaç duyan bir çiftçi, üretici veya tüccarın üç veya dört tane oyu olmalıdır. Uzun, doğru ve sistematik bir zihinsel uygulama gerektiren herhangi bir mesleğin üyesi, - bir avukat, bir doktor veya cerrah, herhangi bir mezhepten bir din adamı, bir edebi adam, bir sanatçı, bir kamu görevlisi beş veya altı oyunun olması gerekir. Herhangi bir üniversite mezunu veya herhangi bir öğrenilmiş topluluğun üyelerinden özgürce seçilen bir kişi, en az o kadar çok hak sahibidir."¹⁰

John Stuart Mill

Özgürlük felsefesini en etkileyici biçimde işleyen filozoflardan biri olan John Stuart Mill'in yukarıdaki sözlerini okuyan bir insanın kendini soğuk bir duş etkisi altında bulması pekâlâ mümkündür. Platon'un filozofların kral ya da kralların filozof olması gerektiği yönündeki görüşü ne kadar yanlışsa muhtemelen Mill'in eğitimi/tahsilli vatandaşlara diğer cahil insanlardan çok daha fazla oy kullanma hakkı verilmesi gerektiği görüşü o kadar "problematik"tir. Ancak iyi bir okuyucunun Platon'un bilgeliğin; ve Mill'in de eğitimin önemine yaptığı vurguyu gözden kaçırmaması gerekir. Bugün modern demokrasilerde bir kişinin kalkıp da Mill'in görüşlerinden hareketle akıl ve bilgi sahibi, iyi eğitim almış, iyi okullarda okumuş, yetenek ve tecrübe sahibi, muhakeme ve muhasebe kabiliyeti olan, birden çok diplomalı insanların birden çok oy kullanmasını ifade eden "çoklu oy

¹⁰ Mill, 1977. Mill'in görüşlerinin bizim dışımızda bir başka tercümesi için bkz. "... gerçekleştirmenin en doğrudan ve etkili yolu, üstün bilgi ve yetiştirme şartlarına göre daha rasyonel hareket edenler lehine oy çokluğu (çoğul oy) uygulamasıdır. Eğer sıradan vasıfsız bir işçinin bir oyu varsa, daha pratik bir zihne sahip ve birtakım dış doğa kanunlarını bilen vasıflı bir işçinin iki oyu olmalıdır. Mesleği belli oranda genel kültür, ahlak ve entelektüel nitelikler gerektiren bir ustabaşı belki de üç oy hakkına sahip olmalıdır. daha geniş bir fikir ve bilgi yelpazesine ihtiyaç duyan, birçok farklı pratik işlere rehberlik eden veya buna katılan bir çiftçi, üretici ya da tüccar üç ya da dört oy hakkına sahip olması gerekir. Uzun, kesin ve sistematik bir zihinsel emek gerektiren herhangi bir meslek mensubu kişinin - avukat, doktor veya cerrah, din adamı, edebiyatçı, sanatçı, kamu görevlisi (veya herhangi bir meslekte yeterliliği aşmış kişiler) beş veya altı oy hakkına sahip olması gerekir. Herhangi bir üniversiteden mezun olan veya herhangi bir eğitilmiş topluluğun özgürce seçilmiş üyesi olan bir kişi, bu sayılanlardan daha fazla oy hakkına sahip olmalıdır. Yükseköğrenim dallarının öğretildiği resmi olarak tanınan herhangi bir eğitim kurumunda eksiksiz bir eğitim sürecini başarıyla tamamlayıp diploma hakkı kazananların birden fazla oy hakkına sahip olması gerekir. Ayrıca ülke genelinde gönüllü olarak çalışacak (Oxford gibi üniversiteler) ve kişilerin birden fazla oy hakkına sahip olmasını sağlayacak yeterliği haiz olduğuna dair sertifikalar verecek kurumların inşa edilmesi gerekmektedir." Bkz. (Kacar, 2017, s.315-332).

sistemi"ni (plural voting) savunması anlamlı değildir; dahası fazlasıyla saçma ya da tuhaf bir düşünceyi onaylamak demektir.

Özetle, John Stuart Mill'in 1859 yılında yazdığı *Thoughts on Parliamentary Reform* adlı eserinde dile getirilen meritokratik demokrasi idealinin felsefi açıdan değeri olsa da medeni bir toplumsal düzen tasarımı için bir kıymeti yoktur.¹¹ Toplumdaki bireyleri eğitilmiş/cahil diye ikiye ayırmak ve eğitilmiş insanlara (ve belki de diplomalı cahil insanlara) daha fazla oy kullanma hakkı vermek fazlasıyla distopiktir. Mill'in eserinde yaptığı açıklamalarda Oxford Üniversitesi'ne yaptığı vurguyu da kaçırmamak gerekir.¹²

Meritokrasi ve Ayrımcılık

"Hanedan serveti yaratılmasına inanmıyorum. Meritokrasi ve fırsat eşitliğine inanan bir toplumsal düşünce açısından ben kendi çocuklarımın ülkedeki çocukların yüzde 99'undan daha fazla avantaja olduğunu düşünmüyorum."

Bill Gates

Medeniyeti yüksek bir değer olarak gören hiç kimsenin aristokratik meritokrasiyi ya da meritokratik bir demokrasiyi savunma lüksünün olmaması gerekir. Doğuma dayalı bir kalıtsal aristokrasinin mensupları ya da zenginliğe dayalı bir başka aristokratik yönetim olan plütokrasi hak, adalet ve liyakat için temel alınacak sistemler değildir. Bu tür düzenlerde bir liyakat sistemi var olamaz ve yaşayamaz.

İnsanların renk, ırk, dil, din, cinsiyet vs. yönlerinden bir ayrıma tabi tutulması ne kadar yanlışsa sadece ve sadece eğitim, bilgi, beceri yetenekleri dikkate alınarak bir sınıflamaya ya da kategorizasyona dâhil edilmesi o kadar yanlıştır. Eğitime erişim olanakları, fırsat eşitliği, standart sınav sistemlerindeki genel kültür bilgileri dışında sahip olunan insani değerler ve yetenekler (resim, müzik, sanat vs.) dikkate alınmadan yapılacak bir liyakat sınıflaması ayrımcılıktan başka bir şey değildir. Özetle, eğitimde meritokrasinin pratikte ayrıcalıklardan (imtiyazlardan) doğan bir ayrımcılık (diskriminasyon) sistemine dönüşebileceğini unutmamak gerekir.¹³

¹¹ John Stuart Mill'in bu elitist/seçkin demokrasi düşüncesini analiz eden şu üç çalışmaya müracaat edilebilir. Bkz. Miller, 2003; Miller, 2015 ; Latimer 2018 ; Smart, 1990.

¹² Mill'in birden çok oy kullanma konusunda Oxford Üniversitesi'nde yüklediği meritokratik sorumluluk kendi sözleriyle şu şekildedir: "...there ought to be an organization of voluntary examinations throughout the country (agreeably to the precedent set by the middle-class examinations so wisely and virtuously instituted by the University of Oxford) at which any person whatever might present himself, and obtain, from impartial examiners, a certificate of his possessing the acquirements which would entitle him to any number of votes, up to the largest allowed to one individual." Bkz. Mill, 1977.

¹³ Eğitimde meritokrasi ve ayrımcılık konusunda bkz. Tannock, 2008 ; Brown ve Tannock. 2009.

Bir Tuhaf Meritokrasi : Devşirmecilik

"Sakallı adam pirinin öğretilerinden söz etti uzun uzun "İster hristiyan, ister yahudi, ister ateşe tapan, ister dinsiz kim olursa olsun Allah herkesi aynı şekilde karşılar demiştir Hacı Bektaş. Seni de oğlum, hristiyan olmana rağmen sonsuz iyilik ve adaletinden mahrum bırakmayacaktır".¹⁴

Jürgen Ebertowski

Osmanlı Devleti'nde uygulama alanı bulan devşirme sistemi tuhaf bir "ayrımcı meritokrasi" örneğidir. Devşirme, Osmanlı tebaası bazı hristiyan çocuklarının bir kanun dâhilinde toplanması işi anlamına gelen bir sistemin adıdır.

Devşirme sistemini şöyle düşününüz: Tek tek Hristiyan tebaanın kapılarını çalan ve kendilerinde yetenekli olduğu kanaati hasıl olan bir Osmanlı meritokrasi heyeti sekiz-on yaşındaki çocukları ailelerinin rıza ve onayına bakmaksızın toplayıp onları bir sürü halinde saraya götürürler. Daha sonra çocukların bir kısmı Yeniçeri Ocağı'na asker olarak; diğer bir kısmı ise Enderun Mektebi'ne eğitim amacıyla sevk edilirler. Konuyu daha yetkin bir kalem üzerinden aktarmaya çalışalım:

"Devşirme kanununda toplanacak çocukların nitelikleri belirtilmiştir. Buna göre hristiyan çocuklarının asilleri, papaz oğulları, iki çocuktan sadece biri, birçok çocuğu bulunan ailenin en sağlıklı çocuğu seçilir, tek oğlu olanın çocuğu alınmazdı. Annesiz babasız çocuklar, aç gözlü oldukları bilinenler ve yüzü gözü açılmış olabileceği düşüncesiyle köy kethüdâsının oğlu da devşirilmezdi. Aynı şekilde sığırtaç ve çoban çocukları ile kel, fodal, köse ve doğuistan sünnetlilerle şehir çocukları toplanmazdı. Evlenmiş ve sanat sahibi olmuş çocuklarla aşırı derecede uzun ve kısa boylular da devşirmeyenler arasındaydı. Ancak uzun boylu çocuklardan endami düzgün olanlar sadece saray için alınabilirdi. Devşirilen çocuklar, "sürü" denilen 100-200 kişilik kafileler halinde sürücülerin idaresinde devlet merkezine gönderilirdi. Yolda kaçmamaları için sıkı tedbirler alınırdı."¹⁵

Kendisini Osmanlılık zihniyetine teslim etmiş olanlar bu devşirme sisteminin sadece iyi yanlarını göreyerek Osmanlı Devleti'nin liyakata çok önem veren bir büyük devlet olduğunu anlatmaya çalışmışlardır. Bazı yazarlar 1450 – 1750 yılları arasında uygulanan devşirme sisteminin sadece askeri amaçlara mahsus ol-

¹⁴ Ebertowski, 2015, s.36.

¹⁵ Özcan devşirme sisteminin başkangıcını ve amacını şu şekilde ifade etmektedir: "I. Murad döneminde kurulan Yeniçeri Ocağı'na asker temini için önce pencik kanunu gereğince gayri müslim genç savaş esirlerinden faydalanılmış, fakat zamanla fetihlerin azalması, Ankara Savaşı'ndan sonra da bir süre durması yüzünden devşirme yoluna başvurulmuştur. Daha önceki İslâm devletlerinde görülmeyen bu usulün Çelebi Mehmed zamanında (1413-1421) uygulandığı, ancak oğlu II. Murad devrinde (1421-1451) kanunlaştığı anlaşılmaktadır." Özcan. 1994, s.254.

madığını, yetenekli Hristiyan çocuklara saray yönetiminde yer alma fırsatı tanıdığını ve bu yüzden devşirme sisteminin mükemmel ve eşi bulunmaz bir liyakat sistemi olduğunu anlatılmaktadırlar. Osmanlı tarihi üzerine yazılan eserlerin birçoğunda yaklaşık 300 yıl süren bu sistemde var olan Enderun Mektebi'nde icranın başı olan vezirlik de dâhil olmak üzere üst kadrolara bilgili ve yetenekli insanlar yetiştirildiği ifade edilmektedir. Bu sistem sayesinde yönetim ve askeri bürokrasi kadrolarında yetenekli insanların istihdam edildiği yazılıdır.

Kanaatimce devşirme sisteminin doğru ve yanlış yönleri fazlasıyla derin bir tarih bilgisine muhtaçtır ve doğrusu tartışmalıdır. Ancak şurası muhakkaktır ki, mutlak bir otokrasi ile yönetilen bir rejimin meritokratik bir sisteme sonuna kadar kapısını araladığını düşünmek fazla inandırıcı değildir. Her ne olursa olsun çok küçük yaşlarda ailelerinden koparılarak devşirilen bu çocukların ve ailelerinin yaşadıkları üzüntüleri ve travmaları görmezden gelerek devşirme sisteminin patolojik yönünü nasıl ihmal edebiliriz ki?

Kalıtıl Plütokrasi ve Meritokrasi Tuzağı

"...meritokrasi zenginliğin, ayrıcalığın ve kastın nesiller boyunca yoğunlaşması ve hanedan aktarımı için bir mekanizma haline dönüştü. Bu kapsamlı, hanedan ve kendine referans niteliğindeki niteliklere sahip bir sosyal ve ekonomik hiyerarşinin bir adı vardır: aristokrasi. Ve meritokrasi aristokrasiyi parçalamaz, aksine yeniler, yeni bir kast düzeni oluşturur, zenginliğin toprakta veya fabrikalarda değil, daha çok insan sermayesinden, vasıflı işçilerin özgür emeğinden oluştuğu bir dünya için yaratılmıştır."

Daniel Markovits

Yale Üniversitesi'nde Hukuk Profesörü olarak görev yapan Daniel Markovits'in ifadeleri bir gerçeğin ifşasından başka bir şey değildir. Daniel Markovits *Meritokrasi Tuzağı* (2019) adlı kitabında meritokrasiyi ABD'nde zengin ve yoksul kesimler arasında yükselen ekonomik eşitsizliğin merkezine yerleştirmektedir. Markovits meritokrasiyi eşitsizliği adeta besleyen, sosyal mobilyeti engelleyen ve eğitimi "apartheid" (ayrımcılık) uygulamasına dönüştüren patolojik bir tuzak olarak ele almaktadır. Markovits meritokrasinin elit ya da seçkinler dışındaki insanları dışladığını, orta sınıfları ve işçi sınıfını okuldan, iyi işlerden, statü ve gelirden uzaklaştırdığını ifade etmektedir.¹⁶

Kapitalizm, Plütokrasi ve Elitizm :Meritokrasi Bunun Neresinde?

*"Sermayenin getiri oranı, ondokuzuncu yüzyılda olduğu gibi çıktı ve gelirin büyüme oranını aştığında ve yirmi birinci yüzyılda muhtemelen bunu tekrar edebileceği görüldüğünde, kapitalizm otomatik olarak meritokratik değerlerin altını oyan keyfi ve sürdürülemez eşitsizlikler üretir."*¹⁷

Thomas Piketty

¹⁶ Markovits, 2019.

¹⁷ Piketty, 2013, s.1.

Genç kuşak Fransız iktisatçılarından Thomas Piketty *21. Yüzyılda Sermaye* başlığını taşıyan kitabında kapitalizmin emek ve sermaye sahiplerinin gelirleri açısından bir eşitsizliği kaçınılmaz kıldığını analiz eder. Piketty'ye göre kapitalizm, ekonomide üretilen gelirden sermaye sahiplerinin gelirini gittikçe artan bir payla ödüllendirme eğilimindeyken, ücretliler gittikçe daha az pay alırlar. Piketty'ye göre kapitalist bir ekonomide meritokrasi adı verilen bir sistemin var olduğunu ya da bunun tesis edilebileceğini söylemek aşırı iyimsellikten başka bir şey değildir.

Kapitalizmi eleştiren yazarların bu görüşlerine bir itirazımız sözkonusu değildir. Ben de aynı şekilde kapitalizmde meritokrasinin her zaman bir efsane/mit olarak kalacağı görüşünü savunuyorum. Kapitalizmde daima bir yarış vardır ve fırsat eşitsizliğini düzelterek bir otomatik mekanizma sözkonusu değildir. Ancak kapitalizmin bu eşitsizliklerini ortadan kaldıracak bir sosyalizm ve paternalizm da kendi içerisinde başkaca patolojik sorunlar ortaya çıkarır. Kapitalizm nihayetinde temel ekonomik özgürlüklerin (mülkiyet özgürlüğü, tercih özgürlüğü, rekabet vs.) mevcut olduğu bir ekonomik düzen modelidir ve bu model "milletlerin zenginliği"ni sağlayacak yegâne yoldur. Devletçilik, devlet müdahaleciliği, sosyal paternalizm ne kadar iyi niyetli olursa olsun devlet başarısızlığı (governmental failure) ile sonuçlanır. Kendini Marksist, Leninist, sosyalist, komünist olarak konumlayan radikal ve marjinal ideologlar ya da aktivistler ya da kendini sosyal demokrat, sosyal devletçi, Keynezyen, sosyal piyasa ekonomisti ve saire adlar altında daha ılımlı bir spektrum ekseninde konumlayan insanların gözden kaçırdıkları husus "piyasa başarısızlığı" nı görüp; "devlet başarısızlığı" nı anlamamaları veya görmezden gelmeleridir.¹⁸

Özetle, yoksulluk ve fırsat eşitsizliği edebiyatı ya da duygusal sömürüsü yaparak sosyalizme, devletçiliğe ve paternalizme kapı açılması meritokrasi sorununun asla çözümü değildir. Kapitalizmin fırsat eşitsizliklerine açtığı kapıyı daraltacak ya da küçültecek rasyonel ve optimal çözüm önerileri maalesef henüz icad edilmiş değildir.

Meritokrasi:Fırsat Eşitsizliğinin Meşrulaştırılması ve Haklılaştırılması

*"Her son derece imtiyazlı grup doğal olarak kendi üstünlüğünün özellikle de kanının üstünlüğü efsanesini geliştirir. İstikrarlı bir iktidar dağılımı ve dolayısıyla statü düzeni koşulları altında, bu mit, dezavantajlı imtiyazlı kesimler tarafından kabul edilir."*¹⁹

Max Weber

¹⁸ Devlet başarısızlığı konusunda bkz. Aktan, 2019.

¹⁹ Weber, 1922 (1954), s.953.

Okullarda, medyada, siyasetçilerin nutuklarında, entellektüellerin yazılarında sıklıkla dile getirilen liyakat vurgusu önemli olmakla birlikte bir ciddi zihinsel yanlışlığı toplumda yerleştirebilir. Örneğin, bir üniversiteye asistan ya da araştırma görevlisi istihdamında liyakat sahiplerinin alınması, kayırmacılık ve kollamacılığa izin verilmemesi savunusu pekâlâ doğrudur. Hiç kimse bunun yanlış olduğunu iddia etmez. Örneğin, bir asistan/araştırma görevlisi alımı için yapılacak sınavda yabancı dilin önemi belirtilerek yapılacak bir merkezi yabancı dil sınavının yanlış olduğu söylemek elbette doğru olmaz. Ancak, eğitiminin tamamını özel okullarda geçirmiş, özel dersanelerde ilave kurslarla donatılmış bir çocuğun bundan mahrum olan bir yoksul sınıf mensubu ile aynı sınavda eşit koşullarda yarışma hakkının olduğunu söylemek mümkün müdür? Varsayalım ki, bu eşitsizliğe rağmen yazılı sınavda yüksek başarı gösteren ve en yüksek puanı alan bir gariban yurttaşın mülakat sınavında elitist/seçkin ailelerin sahip olduğu torpil avantajının bir kurbanı olarak *"meritokrasi mağduru"* olması hayatımızın bir gerçeği değil midir? Bugün fırsat eşitsizliğine rağmen yüksek çalışma azmi sayesinde yazılı sınavları geçen öğrencilerin önemli bir kısmının maalesef mülakat sınavlarında elendiği gerçeğini unutmamak gerekir.

Söylemek istediğimiz şudur: eğitimin, sınavın ve liyakatin önemine yapılan aşırı vurgular bir önemli tehlikeyi gözardı etmemizi sağlayabilir: fırsat eşitsizliği. Standart bir yazılı sınav vs. yapıldığı ifade edilerek kısmen ya da tamamen fırsat eşitsizliği haklılaştırılmaya ve ona meşruiyet kazandırılmaya çalışılabilir.

Alain de Botton'un *Statü Endişesi* adını taşıyan eserindeki şu fevkalade doğru tespitlerini aktarmaya değer buluyorum:

*"Meritokrasi eşit rekabet koşulları içerisinde bireylerin kendi yetenekleri ölçüsünde toplumsal yaşama katılması anlamına geliyor. Özellikle Batı toplumlarında yoksulluğun sorumluluğunun diğer toplum üyelerince paylaştırıldığı, İsa'dan başlayarak aslında fakirlerin zenginlerden çok daha iyi insanlar olduğu, zenginlerin cennete girmesinin devenin iğne deliğinden geçmesi kadar zor olduğu bir kültürden, fakirlerin aşağılandığı ve başarısız bulunduğu bir kültüre geçildi. Yeni kültürün, yeni statü sembolleri de farklı olacaktır şüphesiz. Ekonomik meritokrasinin yükselişiyle birlikte fakir insanlar, zenginlerin yardımına muhtaç 'talihsiz' kişiler olarak tanımlanamaz oldular; kendi çabalarıyla zengin olmuş, hali vakti yerinde insanların umarsızca aşağılayabildikleri 'başarısız' insanlara dönüştüler. Böylece zenginlik, kişinin yalnızca daha çok parası olmasından ziyade daha iyi bir insan olduğunu göstermekteydi. Sözde eşitlikçi ve rekabetçi bir dünya düzeni yeteri kadar başarılı olamamış bireylerde derin bir utanç duygusu yaratmaktadır. Bizden çok da farklı olmayan popüler kültür figürlerine bakıp, aslında gereksiz bir gereksinim duygusuna kapılıyor ve hayatı kendimize zindan edebiliyoruz. Tabii ki, bu başarılı figürler çevremizdeki kişilerden ise, mutsuzluğumuz daha da körükleniyor."*²⁰

²⁰ Botton, 2005, s.100.

Meritokrasi :Ölçülemeyenlerin Gözardı Edilmesi

“İnsanları sadece zekalarına ve eğitimlerine, mesleğine ve güçlerine göre değil, nezaketlerine ve cesaretlerine, hayal güçlerine ve duyarlılıklarına, sempati ve cömertliklerine göre değerlendirecek olsaydık, sınıf olmazdı.”²¹

The Chelsa Manifesto

“Aradığımız kılıcın değeridir, kının değil. Kınından çıkınca belki de beş para vermezsiniz kılıca. İnsanı kendi değeriyle ölçmeli, süsü püsüsüyle değil. Eskilerden birinin pek hoş olarak dediği gibi: Bilir misiniz niçin büyük görülür o insan bize? Topukları yüksek de ondan. Taban heykelden sayılmaz. Ayakkabılarını çıkarıp öyle ölçmeli boyunu insanın: Parasını pulunu, şanını şerefini bir yana bırakıp bir gömlekle çıksın karşımıza. Bakalım bedeni işine elverişli mi, sağlam, zinde mi? Kafaca nasıl? Hoş mu, yetenekli mi, gerekli her tahtası yerinde mi? Düşünce dağarcığı kendinden mi, başkalarından mı? Varlığında talihin payı var mı? Çekilen kılıçlara alev alev mi bakıyor? Canının nereden, ağzından mı gırtlığından mı çıkacağına aldırıyor mu? Kendinden emin, haksever, tokgözlü mü? Bakılması gereken bunlardır, bunlardan anlaşılır aramızdaki sonsuz ayrılıklar.”

Michel de Montaigne

Yazılı sınavlar, standart yetenek testleri vs. her şey demek değildir ve bir insanın ezbere öğrendiklerinin dışındaki bilgi ve yeteneklerini maalesef dışlar. IQ dışında duygusal zeka, empati, mizah, sağduyu, ahlaki değerler gibi faktörleri dikkate almayacak mıyız? Bunların hiçbir değeri ve önemi yok mudur? Her şey bir yazılı sınavda sorulan genel kültür, matematik, fizik, kimya vs. sorularından mı ibarettir? Fiziki sermaye ve finansal sermayenin bolluğu içinde yetişmiş ve sahip olduğu imkânlar dolayısıyla yazılı bir sınavı kolaylıkla geçen bir öğrencinin sosyal ve tinsel sermayeden nasibini almamış olmasını sorgulamayacak mıyız?

İşte bütün bu sorular liyakat meselesinin “patolojik” olduğuna işaret ederler. İnsanların sahip olduğu yeteneğin sadece bir sınav skoruyla ölçülmesi fazlasıyla hatalıdır. Sınavdan aldığı puana göre liyakat tanımlaması yapmak fırsat eşitsizliğini gözardı etmek demektir.

Bir öğrencinin başarısı bir öğretmenin nesnel olmayan ve kimi zaman da sübjektif değerlendirmelerine terk edilebilir mi? Sınav başarısının tek ölçüsü olabilir mi? Performans değerlendirme sistemlerinin ne kadar objektif ve şeffaf olduğunu da ayrıca sorgulamamız gerekmez mi?

Michael J. Sandel Meritokrasi konusunda yazdığı eleştirel kitabında zengin ve yoksul sınıf arasındaki bu fırsat eşitsizliğini alaycı, ama gerçekte doğru olan şu sözlerle ifade etmektedir: ²²

²¹ Young, 2008, s.xvii.

²² Sandel, 2020.

"Zengin ebeveynler çocuklarını sadece SAT²³ hazırlık kurslarına kaydettirmekle kalmaz, aynı zamanda dans ve müzik derslerine kaydettirmek, eskrim, golf, tenis, ekip, lakros gibi elit sporlarda eğitmek için özel kabul danışmanları tutarlar. Yelkencilik, kolej takımlarına üye olmaya hak kazanmak için çaba sarf ederler. Dahası onları yoksul memleketlere göndererek güya ezilenlerin halinden anlamaları için onlara merhamet dersi öğretmeye çalışırlar."

Özetle, iyi eğitim almış, sınavlardan başarıyla çıkmış, kariyerinde ilerlemiş ve zekâ düzeyi oldukça yüksek insanların yönetimi anlamına gelen "meritokrasi"ye haksız yere fazladan "haklılaştırma" (justification) imkânı verilmesi dürüst değildir.

Meritokrasi :Quis custodiet ipsos custodes

*"Kendimizi kandırarak nihai bilgiye sahip olduğumuza inandığımızda, bilmediğimiz gerçeğin yerini sahte bir bilmişlikle yaptığımız tahminler alıyor. Bilmediğimizi kabul ettiğimizde ise, bazı şeyleri bildiğimize dair içimizdeki körü körüne inanca sarıldığımızdakinden çok daha fazlasını biliyoruz aslında."*²⁴

Rebecca Solnit

Aslında meritokrasinin ne denli iki yüzlü ve sahteci olduğunu anlamak için meselelere biraz dürüstlük ile bakmak lazım gelir. Bir doktora yeterlik sınavı yapıldığını düşünelim. Masanın bir tarafında bilgi sahibi olduğundan emin olduğumuz üç profesörden oluşan bir sınav komisyonu (jüri) olsun. Karşılarında da doktora tezi yazımından önce bilgisini ispat etmekte yükümlü olması beklenen bir doktora öğrencisi. Aynı araştırma programında ya da aynı bölümde/kürsüde görev yapan profesörlerden ilk sözü alan profesörün sorduğu soruyu öğrencinin cevaplayamadığını varsayalım. Peki, bu soru profesör ünvanına sahip olan jüri üyelerinden diğer ikisine sorulmuş olsaydı onlar bu soruyu cevaplayabilirler miydi? İkinci profesörün doktora yeterlik sınavına giren öğrenciyi yönetmiş olduğu sorunun kolaylık ve zorluk çerçevesinin o kişiye olan sempati, empati ya da antipati ile şekillenmeyeceğini kim söyleyebilir ki? Sınav komisyonunun sahip olduğu unvan, konum, pozisyon vs. dolayısıyla "bilgili" ; öğrencinin ise "bilgisiz" olduğu varsayımı ne kadar doğrudur?

Bu basit kurgusal örneğimiz liyakati ölçmeye yönelik sınavların tarafsız, objektif, doğru, dürüst vs. yapıldığı konularında bizi düşünmeye sevk etmelidir. Üniversite dışında kamu kurum ve kuruluşlarının yapmış olduğu merkezi seçme sınavlarında bir "torpil" olmadığını ya da olmayacağını kabul etsek bile yapılan

²³ SAT (Scholastic Aptitude Test - Eğitim Yetenek Testi), Amerika'da üniversite eğitimi almak isteyenlerin girmesi gereken bir sınavdır.

²⁴ Solnit, 2015, s.102.

sözlü sınavların tamamen tarafsız/objektif; kayırma ve kollamadan uzak olduğunu söylememiz mümkün müdür?

Meritokrasi :Öjenizm ve Sosyal Darwinizm

“Genetik, insanların kişilik, akıl sağlığı ve hastalıkları ile öğrenme ve zihinsel yetenekler açısından farklılık göstermesinin ana nedenidir. Esasen ebeveynlerin çocuklarına verdikleri en önemli şey genleridir.”²⁵

Robert Plomin

“Merhametin, özellikle radikal haliyle, kendisini bir dürtü olarak gösterdiğini fark ettim. Bu tezahür, hayatta kalma içgüdüsünü insan davranışını belirleyen Darwinist teorilerin temel önermelerine ve Freudcu mantığa tamamen zıttır. İnsanoğlunun kendi çıkarlarına aykırı hareket etme yönündeki sözde doğal eğilimini çürüten ve böyle bir eğilimi kültürel koşullanmanın ürünü olarak görmeyi öneren Zevk İlkesi”²⁶

Khen Lambert

Davranışsal genetik ve psikoloji alanlarında çalışmalar yapan Robert Plomin 2018 tarihli *Blueprint* adını taşıyan kitabında meritokrasi için genel kültür sınavları ve ardından sözlü (mülakat) ve psikolojik testler dışında genetik testlerin de yapılabileceğini yazmaktadır. Ona göre genetik testler, eğitim ve istihdam için zaten psikolojik testler uygulayan toplumlarda daha iyi meritokrasiyi destekleyebilir. Plomin, poligenik puanların testi önyargısız bir şekilde destekleyebileceğini iddia etmektedir.²⁷

Plomin’in bu “bilimsellik” önerisi acaba meritokrasi idealini çok daha iyi bir yere mi taşır mı; aksine ciddi bir patolojik duruma mı dönüştürür? Plomin’in bu önerisi çerçevesinde meritokrasinin karşı karşıya kaldığı iki büyük tehlikeye işaret etmemiz gerekir: Öjenizm ve Sosyal Darwinizm.

Organizasyonlarda istihdam için zeka testlerinin yapılması ve IQ skoruna göre işe alımının sonuçlandırılması gerektiğini söylemek masum bir meritokratik düşüncedir. Ama durum çok daha farklılaşarak bir öjenizme ve sosyal darwinizme ulaşabilir.

Öjenik (*Eugenics*) ilk olarak 1883 yılında Sir Francis Galton tarafından ortaya atılmış, sağlıklı ceninleri ayırıp, sağlıklı ceninler yetiştirmenin yollarını arayan bir düşüncedir.²⁸ “*Eugenics*” Galton’un “iyi doğan” anlamında eski Yunanca’dan ürettiği bir kelimedir. Galton daha iyi ve sağlıklı bir insanlığın gelişmesi adına

²⁵ Plomin, 2018.

²⁶ Lampert, 2006.

²⁷ Plomin, 2018, s.180–181.

²⁸ Galton ve “*eugenics*” hakkında temel bilgiler için şu iki kaynağa müracaat edilebilir: Gillham, 2001; Waller, 2004.

seçici ıslah yoluyla doğal seçilimin değiştirilmesi fikrini benimsemiştir. Galton'un insan ırkının genetik özelliklerini düzeltmek amacıyla bilimsel olarak yönetilen bir "ayıklama" işleminin uygulanabileceği yönündeki düşüncesinin temelinde sosyal Darwinizm düşüncesi yatmaktadır.

Felsefe profesörü Khen Lampert *Meritokratik Eğitim ve Sosyal Değersizleştirme* başlığını taşıyan kitabında bu sosyal Darwinizm düşüncesinin tehlikelerine işaret ederek eleştirmiştir.²⁹

Khen Lampert, eğitimde uygulama alanı bulan meritokrasi anlayışının sosyal Darwinizm'in post-modern versiyonundan başka bir şey olmadığını ifade etmektedir. Lambert'e göre Charles Darwin'in evrim teorisi sosyal bilimcileri teorilerine biyolojik altyapı kurmak konusunda cesaretlendirmiştir. Sosyal Darwinizm bir anlamda insanlara "*çok çalışırsan ve yetenekliysen başarısın*" mesajını iletmektedir ve toplumdaki sosyal eşitsizliğin doğal bir durum olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Bu ise gelecek için oldukça tehlikeli bir patolojik distopya dönüşmez mi?

Meritokrasi : Yığınların Aldatılması

"Yetenekler, doğanın bir armağanı olmaktan çok bir toplum yaratımıdır; alıcısının yalnızca koruyucusu olduğu birikmiş bir sermayedir. Toplum olmadan, eğitim ve sağladığı güçlü yardım olmadan, en iyi doğa, parlaması gereken ender durumlarda bile en sıradan yeteneklerden daha aşağı olacaktır."

Pierre-Joseph Proudhon

Meritokrasi bir bakıma değerler aristokrasisi, başka bir deyimle en değerli olanların yönetimde güçlü ve etkin olması anlamına gelir. Meritokrasi örgütlerin her kademesinde, özellikle de yönetiminde zekâ, çalışkanlık ve diğer manevi ve mesleki meziyetleri ile temayüz etmiş kimselere yer verilmesini ve yükselmenin yalnızca değer ve liyakat esasına dayanması gerektiğini savunur.³⁰ Adaleti, hakkaniyeti, fırsat eşitliğini gözardı eden bir meritokrasi yığınların aldatılmasından başka bir şey değildir. Meritokrasi bir başka ifadeyle yığınların aldatılmasına malzeme olan bir boş inanç, hurafe ve retoriktir. Fırsat eşitsizliği derinse ve yoksul sınıflara mensup insanların yukarıya doğru sınıf hareketliliği imkân dâhilinde değilse o zaman meritokrasi bir mit/efsane olmaktan öteye gidemez.

²⁹ Lambert, 2013.

³⁰ Karayalçın, 1976, s.14 vd. Türkçe literatürde meritokrasi üzerine deyim yerindeyse ne kapsamlı bir araştırma kitabı ne de kayda değer makaleler yazılmış değildir. Ülkemizin yetiştirdiği önemli hukukçulardan Yaşar Karayalçın'ın kitabının ufuk açıcı; özellikle başlığının ilginç ve takdire değer olduğunu not edelim.

Demokrasiden Meritokrasi Doğmaz! İrrasyonel Millet İradesi'nden Liyakat Ortaya Çıkar mı?

“..halkın içinden on beş kişiyi seçmeyi akıl ediyoruz, sonra en önemli davamızı tutup bilgisizliğin, adaletsizliğin ve kararsızlığın anası olan halkın oyuna bırakıyoruz. Akıllı bir insanın, hayatını düşüncesiz bir sürünün oyuna bırakması, akıl karı mı?”

–Michel de Montaigne

Takdim kısmında ifade ettiğimiz bir hususa tekrar işaret edelim. Kutsadığımız, değer atfettiğimiz, önem verdiğimiz kavramları bazen çok doğru olarak kullanmıyoruz. Örneğin, demokrasi, meritokrasi, liyakat vs. bu kavramların başında gelir. Herkes demokrasinin üstün bir değer olduğunu kabul eder, ama demokrasinin sahip olduğu eksiklikleri görmez!... Eğer demokrasi üstün bir değer olsaydı o zaman demokrasiden meritokrasi doğardı!... Oysa demokrasi hiç bir zaman bir meritokrasi üretemez. Tam enformasyona sahip olmayan ve aynı zamanda eksik zihinsel kapasite ve muhakemeden yoksun olan irrasyonel seçmenler doğru insanları seçip iş başına getiremezler.³¹ Demokrasilerde irrasyonel sorunu ortadan kaldıracak hiçbir reçete ya da formül sözkonusu değildir; dolayısıyla demokrasilerde her zaman meritokrasi bir sorun olarak varlığını sürdürür. Liyakatın var olduğu sistemin adı “meritokrasi”dir; ancak demokrasinin en gelişmiş olduğu medeni (uygar) ülkelerde bile seçilmişlerin ve atanmışların liyakat sahibi olduklarını söylemek güçtür.

Demokrasiden Meritokratik Bürokrasi Doğmaz! Liyakatsiz Seçilmişler Liyakatli Yöneticileri İş Başına Getirirler mi?

“Bürokrasi ne yazık ki hiç kimsenin kuralı değildir ve bu nedenle belki de en az insani ve en acımasız yönetim biçimidir.”

Hannah Arendt

“Bürokrasi her zaman pedantokrasi olma eğilimindedir.”

John Stuart Mill

Geleneksel siyaset bilimi teorileri bürokratik etkinsizlikleri açıklamakta başarılı olamamıştır; devlet başarısızlığı teorisinin bir parçası olarak bürokrasinin başarısızlıklarını doğru biçimde tahlil edebilmek için Kamu Tercihi (Public Choice) alanındaki çalışmaları dikkatle okumak gerekir. Kamusal organizasyonlarda sahip-vekil arasındaki ilişkiler diğer özel organizasyonlardaki sahip-vekil ilişkisinden tamamen farklıdır. Kamusal organizasyonlarda doğrudan bir sahip yoktur; sahip millettir, ama milletin kamusal kaynaklar üzerinde doğrudan bir mülkiyet

³¹ Bu konuda bkz. Aktan, 2020.

hakkı sözkonusu değildir. Millet (sahip), kamusal organizasyonların yönetimini bürokrasiye (vekil) teslim eder. İşte sorun da burada başlar. Kendisi liyakat ilkelere ile seçilmemiş bir millet meclisi; milletin vekili sıfatıyla liyakat sahibi vekilleri (bürokratları) iş başına getirir mi? Millet iradesini temsil ettiğini iddia eden siyasal iktidar millettten aldığı yetkiyi tamamen meşru göstererek bürokrasiye atama yetkisinin sınırsız-sorumsuz sahibi olduğunu ifade eder. Siyasal iktidar bürokrasideki makamlara ya da görevlere yapacağı tayinlerin bazı liyakat kuralları ile sınırlandırılmasını istemez; seçim dönemlerinde kendilerini destekleyen kişileri makam ve mevki ile ödüllendirmeyi tercih eder.

Bürokrasi ile meritokrasi arasında tutarsız bir bağ olduğunu ifade eden Peter İlkesi'ne de değinmemiz gerekir. Laurence J. Peter bir organizasyonda çalışanların zaman içinde kendiliğinden bir üst kädeme yükseleceğini şu sözleriyle ifade eder:

*"Hiyararşide her çalışan yetersizlik seviyesine kadar terfi etme imkânına sahip olur. Her pozisyon, yeteneksiz çalışanlar tarafından adeta işgal edilmiştir. İşler henüz yetersizlik seviyesine ulaşmamış olan çalışanlar tarafından yürütülür."*³²

Hiyararşide başarı için performans değil; çoğunlukla belirli bir unvan ya da pozisyonda geçirilen süre esas alınır. Belirli bir süre bir unvan ya da pozisyonda bulunan kişiler adeta terfi için kolaylaştırılmış belirli formaliteleri tamamladıktan sonra bir üst göreve yükselirler. Kamu bürokrasisinde "tırı-vırı" işlerle, formal kurallarla, saçma-sapan kağıt-kırtasiye işleri ile ilgilenen "padantlar"ın hakimiyeti meritokrasiye ancak sınırlı bir alan tanır.

SONUÇ

Hakkaniyeti ve Fırsat Eşitliğini Gözardı Etmeyen Kurallara Dayalı "Adaletli Liyakat Sistemi"

Meritokrasi kağıt üzerinde fazlasıyla iyi görünüyor; liyakati savunan her ses kulağıma hoş geliyor. Hak edenin hakkını aldığı; layık olanın layık olduğu makam ve görevlere seçildiği ve atandığı, kayırma ve kollamaya hiçbir şekilde izin verilmediği bir meritokratik toplum tasarımı bir "imkânsız ideal"dir ve bunun adı ütopyadır. Hayat daha doğum anından itibaren bazılarına ayrıcalıklar (imtiyazlar); diğer bazılarına ise imkânsızlıklar sunar. Yarışa birkaç adımın çok ötesinde ve çok gerilerde başlayanlar için belki de yarışa katılmanın bir manası ve değeri yoktur. Umutsuzluk ya da kötümserlikle bakmayalım desek bile kazanmak için çok büyük fedâkarlıklar, ilave şanslar ve belki de mucizelere ihtiyaç vardır.

³² "In a hierarchy every employee tends to rise to his level of incompetence ... in time every post tends to be occupied by an employee who is incompetent to carry out its duties ... Work is accomplished by those employees who have not yet reached their level of incompetence." Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Peter ve Hull, 1969. Peter'in Türkçe'ye tercüme edilen kitabı için bkz. Peter ve Hull 1984.

Realizm ise “*ütopya*” dışında bir “*distopya*” dünyasının var olduğunu gösterir. Kurgulanan ya da arzu edilen hayat tasarımında “*ütopya*”lar vardır; gerçekte yaşadığımız hayatta ise karşımıza “*distopya*”lar çıkar. Kalıtsal aristokrasi, plütokrasi, demokrasi, kleptokrasi ve saire meritokrasiye çok geniş bir alan tanımaz.

Bir taraf başarmak için çok çalışmanın, gayret göstermenin ve inanmanın gerekli olduğu söyler. İsyan edilmemesi, umutsuzluğa ve karamsarlığa düşülmesi gerektiği tavsiyelerinde bulunulur; duanın işe yarayacağı ve Tanrıların sabırlı insanların mutlaka dualarına bir karşılık sunacağı anlatılır. Doğanın, Tanrıların ya da insanların adaletine kendini teslim etmeyenler içinse “*öjenizm*” ve sosyal Darwinizm kuralları kendiliğinden işler. Statükoya karşı çıkan, isyan eden, protesto edenler için hukuk kuralları devreye girer; meritokrasi mağdurlarını suçlu ilan eder ve cezalandırır.

Meritokrasi aslında başta söylediğimiz gibi yalanla yaşamaktan başka bir şey değildir. Fırsat eşitliğini gözardı eden meritokrasi boş bir inanç, bir hurafe, bir retorik, bir slogan, bir demagojidir. Fırsat eşitsizliğini görmezden gelen bir meritokrasi statükonun ve statünün haklılaştırılması ve meşrulaştırılması için savunulan bir imkânsız idealdir. Meritokrasi aslında bir distopyadır.

Bu sahte ya da iki yüzlü gerçeğin karşısında bizim yapabileceğimiz tek şey gerçekçi düşünmek ve pratikte mümkün olduğu ölçüde uygulanabilir bir “*ikinci en iyi*” meritokrasi düzeni için mücadele etmektir: “*Kurallara Dayalı Adaletli Liyakat.*”

Öyle bir toplumsal düzen tasarımı olsun ki, önceden belirlenmiş iyi formel kurallar seti (genellik, kanun önünde eşitlik, açıklık, belirlilik, erişilebilirlik, kesinlik, öngürülebilirlik vs.) dâhilinde hiçbir kesime ayrıcalıklı işlem yapılmasın ve hiçbir kesim fırsat eşitsizliğinin mağduru olmasın. Bu söylediğimiz distopya ve ütopyadan uzak, kısmen gerçekleştirilmesi mümkün olan bir idealdir, ama imkânsız bir ideal değil!...

Vasatlığın hakim olduğu bir medokratik düzende yaşamaktansa, vasat bir “*patolojik meritokrasi*” düzeni içinde yaşamak bizim tercihimiz olamaz. Medokrasi değil, meritokrasi istiyoruz, ama patolojik olanını değil!...

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C. (2020). *Davranışsal politik iktisat*. Konya: Litera Türk Yayıncılık.
- Aktan, C.C. (2019). *Kamu tercihi iktisadı ve anayasal politik iktisat*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Aristotle, (T.Y.). *Metaphysics*. In. (translated W.D. Ross) Internet Classics Archive, <http://classics.mit.edu/Aristotle/metaphysics.1.i.html>
- Brown, P. ve S. Tannock. (2009). Education, meritocracy and the global war for talent. *Journal of Education Policy* 24(4), 377-392.
- Botton, A.de. (2005). *Statü endişesi*. (Çev: A.S. Bayer), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Ebertowski, J. (2015). *Devşirme*. (Çev. S. Kaya), İstanbul: Literatür Yayınları.

- Gillham N.W. (2001). Sir Francis Galton and the Birth Of Eugenics. *Annual Reviews of Genetics*, 35(83)-101.
- Kaçer, M. (2017). Demokratik Platonculuk: John Stuart Mill'in siyasi düşüncesinde çoğul oy. *Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (10), 315-332.
- Karayalçın, Y. (1976). Meritokrasi ve yığınların aldatılması. Türk Kadınları Kültür Derneği Yayınları, No;5, Ankara.
- Lampert K. (2006). Traditions of compassion: From Religious Duty to Social Activism, Palgrave-Macmillan.
- Lambert, K. (2013). Meritocratic Education and Social Worthlessness, London: Palgrave Macmillan.
- Latimer T. (2019) Plural Voting And Political Equality: A Thought Experiment in Democratic Theory. *European Journal of Political Theory*.17(1):65-86.
- Markovits, D. (2019). The Meritocracy Trap: How America's Foundational Myth Feeds Inequality, Dismantles the Middle Class, and Devours the Elite, New York : Penguin Press.
- Mill, J.S. (1977). The Collected Works of John Stuart Mill, Volume XIX - Essays on Politics and Society Part II, ed. John M. Robson, Introduction by Alexander Brady (Toronto: University of Toronto Press, London: Routledge and Kegan Paul, 1977).
- Miller, J. (2003). J.S. Mill On Plural Voting, Competence And Participation. *History of Political Thought*, 24(4), 647-667.
- Miller, D. (2015). The Place of Plural Voting in Mill's Conception of Representative Government. *The Review of Politics*, 77(3), 399-423.
- More, T. 1997. *Utopia*. (Çev. S.Eyüboğlu & V. Günyol, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Nichols, M P. (1984). The republic's two alternatives: Philosopher kings and socrates. *Political Theory*, 12(2), 252-274.
- Özcan. A. (1994). *Devsirme*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 9. cilt. s.254-257.
- Peter, L. J. ve Hull, R., (1969). The Peter Principle: Why things always go wrong, New York: Willian Morrow & Company.
- Peter, L. J. ve Hull, R., (1984). *Peter İlkesi*. (Çev. M. Ölçer), Ankara: Bilgi Yayınları.
- Piketty, T. (2013). Capital In the twenty-first century. Cambridge Massachusetts : The Belknap Press of Harvard University Press.
- Platon, (2008). *Devlet*, (çev. S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Plomin, R. (2018). *Blueprint: How DNA Makes Us Who We Are*. MIT Press and Allen Lane.
- Reeve, C.D.C, (2006). *Philosopher-Kings: The Argument of Plato's "Republic"*.First Edition, Cambridge, MA; Hackett Publishing Co. Inc.
- Sandel, M.J. (2020). *The tyranny of merit: What's become of the common good?* London: Farrar, Straus and Giroux.
- Smart, P. (1990)Some will be more equal than others'. J. S. Mill on Democracy, Freedom and Meritocracy. *ARSP: Archiv Für Rechts- Und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, 76(3), 308-323.
- Solnit, R. (2015). *Bana bilgiçlik taslayan adamlar*. (Çev. A. Küçük), İstanbul: Encore.

- Tannock, S. (2008). The Problem Of Education-Based Discrimination. *British Journal of Sociology of Education*, 29(5), 439-449.
- Trahair, R.C.S. (1999). *Utopias and utopians –an historical dictionary*. Westport: Greenwood Press.
- Waller J.C. 2004. Becoming a Darwinian: the micro-politics of Sir Francis Galton's Scientific Career 1859-65. *Annals of Science*. 61(2), 141-63.
- Weber, M. [1922] (1954). *Max Weber On Law in Economy and Society*. Cambridge : Harvard University Press.
- Young, M. D. (2008). *The rise of the meritocracy*. 11.th ed. New Jersey: Transaction Publishers.

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNDE BİR SOSYAL POLİTİKA ARACI OLARAK MESLEKİ REHABİLİTASYON: ÜLKELERE GÖRE İYİ UYGULAMALARIN İNCELENMESİ

Deniz Boz Eravcı¹

¹ORCID ID: orcid.org/0000-0002-8336-5501

ÖZ

Sosyal politika, devlet tarafından toplumun tüm kesimlerinin sağlık, güvenlik, barınma, eğitim, sosyal güvenlik, istihdam gibi, refah seviyesini artırmaya yönelik yapılan tüm hizmetleri ifade eder. Refah seviyesini artırmaya yönelik uygulamalar pek çok çerçevede ele alınabilir. Çalışma hayatında sosyal politikanın uygulaması ve dolayısıyla refah seviyesini artırılması çalışanların istihdamının, sağlık ve güvenliğinin korunması ile gerçekleştirilebilir. Mesleki rehabilitasyon ülkemizde engellilerle sınırlı olarak dar kapsamda ele alınmakta ve yalnızca engellilerin istihdamını kolaylaştırıcı beceriler kazandırılmasına yönelik olarak uygulanmaktadır. Ancak mesleki rehabilitasyon geniş anlamı ile gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, tüm çalışanlar için, iş kazası ve meslek hastalığı sonrası da çalışanların işe dönüşlerini hızlandıran prosedürleri ve uygulamaları kapsar. Ülkemizde mesleki rehabilitasyona ilişkin iş sağlığı ve güvenliği organizasyonu kapsamında ve işe dönüş planı temelinde herhangi bir uygulama mevcut değildir. Bu çalışma kapsamında, mesleki rehabilitasyon kavramının, iş sağlığı ve güvenliğinde bir sosyal politika aracı olarak ve gelişmiş ülkelerdeki iyi uygulamalar temelinde incelenmesi ve bu minvalde Ülkemiz çalışma hayatına yönelik öneriler getirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal politika, mesleki rehabilitasyon, iş sağlığı ve güvenliği, işe dönüş

Atf için:

Boz Eravcı, D. (2021). İş sağlığı ve güvenliğinde bir sosyal politika aracı olarak mesleki rehabilitasyon: Ülkelere göre iyi uygulamaların incelenmesi. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(26), 30-45.

¹Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim Uzmanı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi Ankara/Türkiye

E-posta: deniz.eravci@alevecalisma.gov.tr

OCCUPATIONAL REHABILITATION AS A SOCIAL POLICY TOOL IN OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY: REVIEW OF GOOD PRACTICES BY COUNTRIES

ABSTRACT

Social policy refers to all services provided by the state to increase the level of health, safety, shelter, education, social security, employment etc. Applications to increase the level of welfare can be addressed in many frameworks. The application of social policy in the working life is also realized by protecting the employment, health and safety of the employees. Occupational rehabilitation is handled within the narrow scope that takes into account only the disabled in our country and is implemented only to provide skills that facilitate the employment of disabled people. But, occupational rehabilitation, in its broad sense, covers procedures and practices for all employees, which accelerate the return to work, after occupational injury and occupational diseases. There is no practice in our country within the scope of occupational health and safety organization regarding occupational rehabilitation and on the basis of return to work plan. Within the scope of this study, it is aimed to examine the concept of occupational rehabilitation as a social policy tool in occupational health and safety and on the basis of good practices in developed countries and in this regard, to make suggestions for the working life of our country.

Keywords: *Social policy, occupational rehabilitation, occupational health and safety, return to work*

GİRİŞ

Sosyal politika, devlet tarafından toplumun tüm kesimleri bakımından sağlık, güvenlik, barınma, eğitim, sosyal güvenlik, istihdam vb. refah seviyesini arttırmaya yönelik yapılan tüm hizmetleri ifade eder. Devletin tüm vatandaşlarına bu hizmetleri sağlaması esastır. Aslında sosyal politika araçları çoğunlukla toplumsal ve ekonomik yapının toplumun kesimleri arasında oluşturabileceği eşitsizlikleri ortadan kaldırma amacı ile kullanılır. Yani esasında “koruma” amacı bulunmaktadır (Sunal, 2011, s. 285). Sosyal politika toplumun tüm kesimlerinde düzenleyici hizmetleri kapsayacağı gibi, çalışma ilişkileri özelinde politikalar da içerebilir. Esasen sosyal politika ihtiyacı ilk olarak 19. yy’da sanayi devrimi ile doğan işçi sınıfının çalışma hayatına ilişkin haklarının korunması amacını taşıyordu. Ancak sosyal politika kavramının genişletilmesi, 2. Dünya Savaşı’ndan sonra işçi sınıfı dışı diğer dezavantajlı kesimin ekonomik ve sosyal açıdan desteklenmesi ile gerçekleşmiştir (Dal, 2017, s. 6).

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği 2012 yılında yürürlüğe girmiş, çalışanların sağlık ve güvenliklerinin korunmasına yönelik düzenlemeleri içermesi bakımından müstakil bir kanundur. Çalışanların sağlık ve güvenliklerinin korunması 6331 sayılı kanun öncesi yalnızca “4857 sayılı İş Kanunu’na” tabi çalışanlar kapsamında değerlendirilmekteydi. Ancak Kanun sonra tüm çalışanlar kapsama alınarak sağlık ve güvenlikleri güvence altına alınmıştır.

Mesleki Rehabilitasyon kavramı, Ülkemizde başlı başına bir sosyal politika aracı olarak engellilerin istihdam edilebilirliklerinin artırmasına yönelik uygulaması olan bir kavram idi. Ancak, çalışanların iş kazası ve meslek hastalıklarından sonra yeniden işe dönüşleri 6331 sayılı Kanun ve ilgili yönetmelikler çerçevesinde bir prosedüre bağlanmak ile birlikte, bu işe dönüş prosedürleri kaza ve hastalık sonucu eski işlerini yapmaktaki güçlerini önemli ölçüde kaybetmiş çalışanlar kapsamında ele alınmamaktadır. Değerlendirmedeki bu açık, aslında 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği ile sağlanmak istenen “çalışana uygun iş” kavramının da zeminini zayıflatmaktadır.

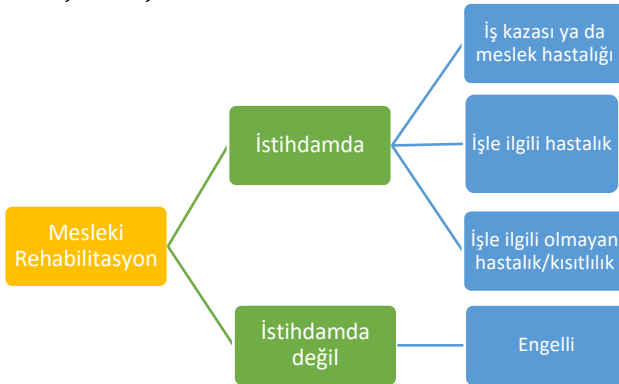
Bu çalışma kapsamında, mesleki rehabilitasyon kavramının, iş sağlığı ve güvenliğinde bir sosyal politika aracı olarak ve gelişmiş ülkelerdeki iyi uygulamalar temelinde incelenmesi ve bu minvalde Ülkemiz çalışma hayatına yönelik öneriler getirilmesi amaçlanmıştır.

MESLEKİ REHABİLİTASYON ve UNSURLARI

Mesleki rehabilitasyon Dünya Sağlık Örgütü tarafından bireylerin fiziksel, duyuşsal, psikolojik ve entelektüel fonksiyonlarının iyileştirilmesi süreci olarak tanımlanmıştır. Çalışma hayatında mesleki rehabilitasyon, çalışanların mevcut işlerini yürütebilme kapasitelerinin doğrudan azaltan unsurların varlığında, bu kapasite düşüklüğünü engellemek için yapılan bir takım uygulamalar şeklinde özetlenebilir. Çalışanların işlerini yürütebilme kapasitelerini düşüren unsurlar arasında, engellilik ya da iş kazası ve meslek hastalığı sonrası çalışanın artık eski işini yapamayacak nitelikte zarara uğraması sayılabilir (ISSA, 2002, s. 6). Çalışanın iş

görme kapasitesindeki azalmanın telafi edilebilmesi için çalışana “mesleki rehabilitasyon” uygulanır. Bu uygulamanın temel amacı, artık işinde eski kapasitesi gösteremeyen çalışanın istihdamdan ayrılması engellemek olduğu gibi, yeniden işe dönme süreçlerini hızlandırmak ya da yeni bir iş için desteklemektir (Markussen & Roed, 2014, s. 9).

Mesleki rehabilitasyon kavramı, uygulama alanı bakımından hedef gruba göre farklılık göstermektedir. Özünde bireylerin-çalışanların işe ve topluma uyum ve entegrasyonunun kolaylaştırılması amacı ile gerçekleştirilen faaliyetler bütünü olan mesleki rehabilitasyon kavramı literatürde farklı şekillerde tanımlanmıştır. Kanada ve Avustralya’da mesleki rehabilitasyon kavramı “engellilik yönetimi” ve “işe uyumlaştırma (işe dönüş)” olarak uygulama alanı bulmuşken, Amerika’da “iş terapisi, iş rehabilitasyonu” kapsamında ele alınmaktadır. Kavramı, ülkemiz uygulamaları bakımından ele almak gerekirse, mesleki rehabilitasyon engellilerin istihdamı ve işe uyumlaştırılması süreçlerinde uygulaması olan, ancak halihazırda iş sağlığı ve güvenliği hizmetinin bir parçası olarak çalışanların sürdürülebilir istihdamını sağlayacak müstakil bir düzenleme ve uygulama olarak karşımıza çıkmamaktadır.

Şekil 1. Mesleki Rehabilitasyon Uygulama Alanı

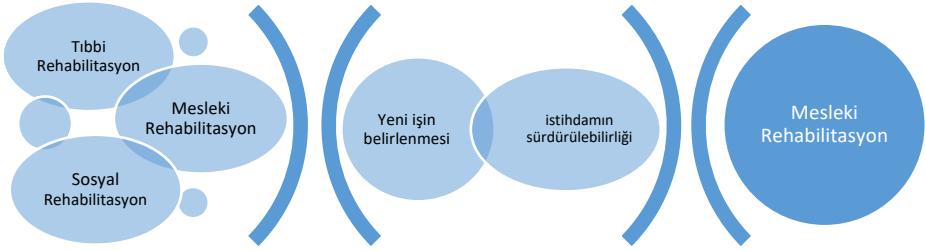
Kapasitelerine uygun işlerde çalıştırılma, sağlıklı ve güvenli bir çevrede çalışma vatandaşların anayasal hakkıdır. Bu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde. 50² ve 56³ ile teminat altına alınmıştır. Ülkemizde mesleki rehabilitasyon mevzuat altyapısı bakımından 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun ile düzenlenmiştir. Ancak mevzuatımızda çalışanların mesleki rehabilitasyonu ve işe dönüş süreçlerinin düzenlenmesine yönelik herhangi bir düzenleme yer almamaktadır. 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile tüm çalışanların sağlık ve güvenliklerinin korunmasına yönelik müstakil bir düzenleme getirilmiştir.

² Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 50 “kimse, yaşına, cinsiyetine ve kapasitesine uygun olmayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar”

³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 56 “herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir...”

Çalışanların sağlık ve güvenliklerinin sürdürülebilir şekilde korunması ve çalışana uygun iş, tüm bu uygulamaların nihai hedefi olarak mevzuatımızda da vurgulanmıştır.

Mesleki rehabilitasyon hizmeti Şekil 1.'de görüldüğü üzere ilk etapta kişinin istihdamda olup olmamasına göre şekillenir. Eğer kişi istihdamda değil ve engelli bir birey ise, bu bireyin istihdamının hızlandırılmasına yönelik mesleki nitelikler kazandırılması amacı ile rehabilitasyon uygulanır. İstihdam olanlar için yani çalışanlar için mesleki rehabilitasyon ise üç farklı yapıda ele alınır. İş kazası ya da meslek hastalığı sonrası mesleki rehabilitasyon; işle ilgili hastalığı⁴ olan çalışanlar için mesleki rehabilitasyon ya da işle ilgili durumların hastalık seyrini etkilemediği “işle ilgili olmayan hastalık/kısıtlılık” hallerinde de mesleki rehabilitasyon ihtiyacı doğar (Lee & Kielhofner, 2010, s. 178) (Kayıhan & Köse, 2018, s. 32).

Şekil 2. İşe Dönüş Programı

Mesleki rehabilitasyonun üç temel unsuru vardır. Bunlar i. Tıbbi (Medical) Rehabilitasyon, ii. Mesleki (Vocational) Rehabilitasyon, iii. Sosyal (Social) rehabilitasyondur. Tüm bu rehabilitasyonun bir prosedür çerçevesinde uygulanması esastır (European Agency for Safety and Health at Work, 2016, s. 17). Dolayısıyla çalışanların işe dönüş sürecinin hızlandırılması için tıbbi rehabilitasyonu içeren gerekli tıbbi bakım ve tedavi işlemleri bittikten sonra, çalışanın sosyal bakımdan desteklenmesini içeren “sosyal rehabilitasyon”, bu aşama da bittikten sonra kişinin istihdam edilebilirliğinin sürdürülebilirliğini sağlayacak olan “mesleki rehabilitasyon” süreci uygulanacaktır (Desiron, Rijk, Hoof, & Donceel, 2011, s. 2). Mesleki rehabilitasyon süreci, çalışana bütünüyle “uygun işe yönlendirilmesi” sürecinde rehberlik edilmesi ve gereken mesleki bilginin verilmesini kapsar (Elliott & Leung, 2004, s. 329). Böylelikle mesleki rehabilitasyon prosedürüne ilişkin unsurlarının eksiksiz şekilde yerine getirilmesi çalışanın işe dönüşünü ve adaptasyon sürecini hızlandıracaktır (Schian, 2006, s. 313).

⁴ İşle İlgili Hastalık; hastalığın kök nedeni doğrudan işe bağlı olmaksızın, işin yürütüm şartlarından etkilenen ve seyri değişen hastalıklara işle ilgili hastalık denir. Örneğin; hipertansiyon, peptik ülser vb.

İŞ KAZASI VE MESLEK HASTALIĞI SONRASI MESLEKİ REHABİLİTASYON

İş kazası ya da meslek hastalığı çalışma hayatında oldukça önemli bir yere sahiptir (Karadeniz, 2012, s. 17). Toplam ölüm yaralanma ve hastalık yükünün önemli bir bölümü işle ilgili kaza ve hastalıklardan oluşmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün ve Dünya Sağlık Örgütü'nün tahminlerine göre küresel hastalıkların %5-7'nin mesleki kökenlidir (ILO, 2006, s. 2).

Mesleki hastalık yükünün hesaplanması, hastalıkların nedenlerinin ve bununla alakalı olabilecek mesleki tehlike ve risklerin ayrıntılı şekilde anlaşılmasına, alınacak azaltıcı ve önleyici yaklaşımların doğru şekilde organize edilmesini sağlayacaktır (Rushton, 2017, s. 340) (Murray & Lopez, 1996, s. 2-3). Ülkemizde en son yayımlanan SGK 2019 istatistiklerine göre, toplam 422.463 çalışan iş kazası geçirmiş, 1.088 çalışan ise meslek hastalığına yakalanmıştır. İş kazası ya da meslek hastalığı geçirenlerin ne kadarının eski işlerinde devam edilebildiğine dair herhangi bir veri paylaşılmamıştır.

Çalışanların sağlık ve güvenliklerinin korunması 155 No'lu ILO sözleşmesi ile güvence altına alınmıştır. Bu sözleşmeyi onaylayan tüm ülkeler çalışanların sağlık ve güvenliklerini teminat altına alacak her türlü düzenlemeyi yapmak ile yükümlü tutulmuştur. Ayrıca 161 No'lu ILO sözleşmesi ile de çalışanlara verilmesi gereken "İş Sağlığı Hizmetlerine" ilişkin çerçeve çizilmiş ve sözleşmeyi onaylayan tüm ülkelerin yerel düzeyde bu hizmetleri düzenlemesi ve gerekli organizasyonu sağlaması istenmiştir.

Ülkemizde İş Sağlığı ve Güvenliğine ilişkin düzenlemeler 2012 yılından evvel 4857 Sayılı İş Kanunu çerçevesinde ele alınmaktaydı. 4857 sayılı İş Kanunu yalnızca ilgili kanuna tabi olarak çalışan "işçi" statüsünü kapsarken, diğer kanunlara tabi olarak çalışanlar için sağlık ve güvenlik uygulamalarını içermemektedir. Ancak 2012 yılında 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile birlikte, çalışanlar arasında işçi-memur gibi herhangi bir ayrıma gidilmeksizin tüm çalışanlar kapsama alınmıştır. Bu kanun ile birlikte işyerlerinde alınması gereken önlemler tüm çalışanların sağlık ve güvenlikleri göz önünde bulundurularak organize edilmektedir (Korkmaz & Avsallı, 2012, s. 155-156).

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu özünde "olmadan önleme" yani proaktif yaklaşımları benimser. İşyerinde çalışanların iş kazası ya da meslek hastalığına uğramaması için her türlü önlem risk değerlendirme odaklı olarak uygulanır. Ancak yapılan risk değerlendirmelerin gerçek duruma ilişkin temsiliyetinin düşük olması ile alınan tedbirlerin etkili olmayışı ya da tüm etkili tedbirlere rağmen çalışanların tedbirlere uyma noktasında zafiyet göstermesi gibi nedenler ile iş kazaları ya da meslek hastalıkları meydana gelebilmektedir. Aslında tüm iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının temel amacı çalışanların sağlık ve güvenliklerini korumak olduğu gibi çalışanların sağlık açısından fiziksel ve psikolojik yeterliliklerini göz önünde bulundurularak "uygun işe" yönlendirilmelerini de sağlamaktır.

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununda iş kazası ya da meslek hastalığı yaşayan çalışanın işe dönüşlerinde uygulanacak prosedürler belirlenmiştir. Buna göre Md.17'de;

“...İş kazası geçiren veya meslek hastalığına yakalanan çalışana işe başlamadan önce, söz konusu kazanın veya meslek hastalığının sebepleri, korunma yolları ve güvenli çalışma yöntemleri ile ilgili ilave eğitim verilir...” ifadelerine yer verilmiştir. Bu maddeye göre iş kazası ve meslek hastalığı geçiren çalışanın işe dönüşlerinde Kanunda her çalışanın alması zorunlu tutulan temel iş sağlığı ve güvenliği eğitimi dışında eğitim verdirilmesinin zorunlu tutulduğu yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır. İş kazası ve meslek hastalıklarından dönüşte, çalışanın işe yeniden uyum sağlamasının kolaylaştırılması, eksik de olsa bir nevi rehabilitasyon uygulaması sayılabilir. Kanun Md.15⁵'de çalışanların iş kazası ve meslek hastalığı geçirdikten sonra işe dönüşlerinde gerek duyulursa sağlık gözetimi uygulamalarının da yenilenebileceğine yer verilmiştir. Sağlık gözetimi uygulamalarının temel amacı, çalışanların işin yürütümünden dolayı sağlık seviyelerinde olumsuz gelişme yaşanmadan gereken koruyucu tedbirlerin işyerinde alınmasını/aldırılmasını sağlamaktır. Bu amaca çalışanların yürüttükleri işi mevcut sağlık durumlarıyla yapıp yapamayacaklarına karar verilmesi “çalışana uygun iş” optimizasyonunun sağlanması da eklenebilir.

Çalışanların işle ilgili nedenlerden dolayı sağlık seviyelerinde bozulma olması, olası iş değişikliğine karar verilmesi, çalışanın bu doğrultuda yönlendirilmesi ve eğitilmesi doğrudan bir mesleki rehabilitasyon uygulamasını temsil eder (Lange, Burgmer, Braunheim, & Heuft, 2007, s. 2). Kanunda örtük şekilde ifade edilen bu kavramın çalışanların korunmasına yönelik bir sosyal politika aracı için kullanılması için, İş sağlığı ve güvenliğindeki prosedürlerin doğru algoritmalarla ifade edilmesi gerekir.

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ HİZMETİ OLARAK MESLEKİ REHABİLİTASYON PROSEDÜRLERİNİN OLUŞTURULMASI-İŞE DÖNÜŞ

İşyerlerinde çalışanlara sağlık ve güvenlik hizmetinin düzgün bir şekilde verilebilmesi için mevzuat ve iyi uygulamalar çerçevesinde yapılacak ya da yapılması gereken tüm işlerin iyi organize edilmiş olması gerekir. Aksi takdirde, verilen iş sağlığı ve güvenliği hizmetinin önleyicilik noktasında zafiyete uğradığını görmüş oluruz. Nitekim 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu risk değerlendirmesi temelinde tüm iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının organize edilmesini emreder.

İş kazası ya da meslek hastalığı vuku bulmasından, çalışanın işe geri dönmesine kadarki süreçte, çalışanın tıbbi, sosyal ve mesleki bakımdan desteklenmesi

⁵ 6331 Madde 15-İşveren

“...(3) İş kazası, meslek hastalığı veya sağlık nedeniyle tekrarlanan işten uzaklaşmalarından sonra işe dönüşlerinde talep etmeleri hâlinde...”sağlık muayenelerini tekrarlar.

yani rehabilitasyonu gerekir (Krause, Designer, & Neuhauser, 1998, s. 114). Ancak mevzuatımızda iş kazası/meslek hastalığı sonrası mesleki rehabilitasyon kavramı düzenlenmemiştir. Mesleki rehabilitasyon süreci işyerlerinde belirli prosedürler çerçevesinde iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin bir parçası olarak verilebilir. Bu çerçevede, kaza ya da hastalık geçiren çalışan için işe dönüş planı hazırlanmalıdır.

Mesleki Rehabilitasyon-İşe Dönüş Süreci

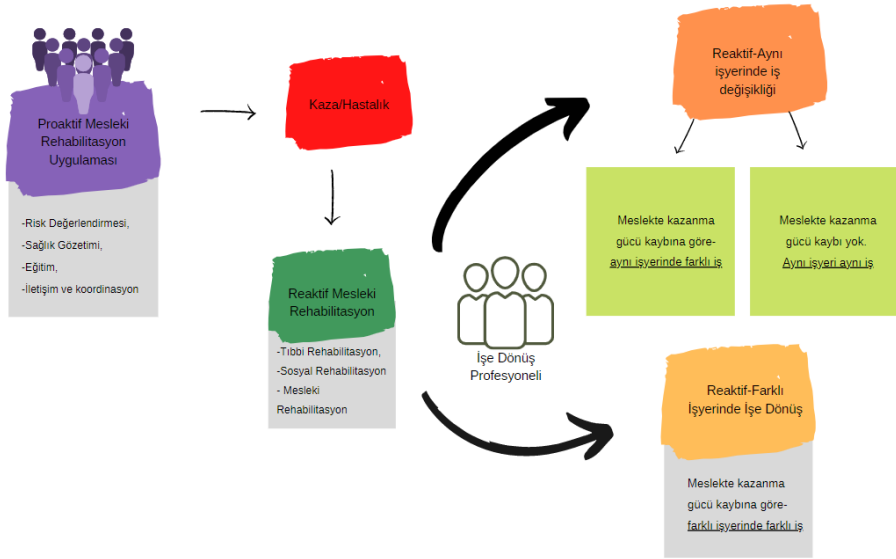
İş sağlığı ve güvenliği hizmetleri mevzuatımızda “proaktif” temeller çerçevesinde ele alınmıştır. Etkin iş sağlığı ve güvenliği mekanizmaları ile iş kazası ve meslek hastalıkları kabul edilebilir düzeylere çekilebilir. Ancak, tüm dünyadaki iş kazası ve meslek hastalıkları hala önemli bir morbidite kaynağıdır.

Mesleki Rehabilitasyon-işe dönüş, proaktif ve reaktif uygulamaları bakımından iki farklı anlayış ile ele alınabilir. Proaktif temelli uygulamalarında, çalışan iş kazası ve meslek hastalığı geçirmeksizin “kapasite ve yapabildiği işler” göz önünde bulundurularak yeniden bir iş organizasyonu sağlanmasına yönelik faaliyetleri ifade etmektedir. Tüm bu faaliyetler için risk değerlendirmesi ya da sağlık gözetimi gibi uygulamalar ile işyerinin ve işin aktif olarak izlenebilmesini ve yerinde önlem alınabilmesini sağlar. Örneğin tozlu işlerde yapılan çalışmalarda, maruziyeti olan işçinin işyeri içerisinde “iş değişikliği” ile rehabilite edilmesi de mesleki rehabilitasyonun proaktif yönünü ortaya koyar (ISSA Guidelines, 2020).

Proaktif yaklaşımla engellenemeyen tehlikeli bir durum ya da davranışın neticesinde çalışan yine korunmalıdır. Mesleki rehabilitasyonun bu durumlara ilişkin reaktif uygulamaları da bünyesinde barındırır. Mesleki rehabilitasyonun reaktif sayılabilecek uygulamalarında temel amaç çalışanın sağlıklı ve hızlı bir şekilde işe dönüşünü sağlayarak istihdamı sürdürülebilir kılmaktır. İş kazası ya da meslek hastalığı geçiren çalışanın gereken sağlık bakım hizmeti tamamlandıktan sonra hızlı şekilde istihdama dönüş süreçlerini içeren mesleki rehabilitasyon uygulamaları ise literatürde “işe dönüş” olarak tanımlanmıştır. İşe dönüşte birkaç unsur söz konusudur. Çalışanın işe dönüşünde gündeme alınacak yeni iş, çalışanın kaza ve hastalık sonrası güncel sağlık durumu ve kapasitesine yönelik olmalıdır. Dolayısıyla, çalışanın kaza ve hastalık sonrası meslekte kazanma gücünün ve kapasitesinin yeniden değerlendirilmesi ihtiyacı doğacaktır. Diğer unsur ise, çalışanın güncel sağlık durumu ve kapasitesine uygun işlerin tespit edilmesi süreçleri olacaktır ki sürdürülebilirlik için bu temel bir şarttır.

İş kazası/meslek hastalığı neticesinde iş görme yetisi azalmış bir çalışanın istihdamının sürdürülebilirliği aynı zamanda sosyal politikanın da önemli bir gereğidir. İş sağlığı ve güvenliği hizmetleri, iş görme yetisini önemli derecede yitiren bir çalışanın uygun işe yerleştirilmesi mesleki rehabilitasyon unsurlarının yerine getirilmesiyle sağlanabilir. Buna göre işyerlerinde mesleki rehabilitasyon sürecinin planlanmasında öncelikle kazaya uğrayan çalışan için işe dönüş programını düzenleyecek bir “profesyonel” atanır (McAnaney & Wynne, 2017, s. 2). Bu profesyonel, çalışanın yaşadığı kazanın ve çalışanın aldığı tıbbi bakım hizmetine ilişkin ayrıntılara hâkim olmalıdır. Çalışanın talepleri de dikkate alınarak

“işe dönüş planı” hazırlanır. Bu plan çerçevesinde, çalışanın kaza/hastalık sonraki güncel sağlık düzeyi dikkate alınarak “yeni işe yerleştirilmesi” süreci tamamlanır. Bu süreçte, çalışanın işe yeniden adaptasyonunu sağlayacak olan adımlar dâhildir. İşe adaptasyonu, mesleki rehabilitasyon ve sosyal rehabilitasyon adımları ile desteklenir. Mesleki rehabilitasyon ve sosyal rehabilitasyon da bütünüyle işyerinde iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin bir unsuru olarak verilebilir.

Şekil 1. Mesleki Rehabilitasyon-İşe Dönüş Planı (Mental Health Coordinating Council, 2020) MHCC Psychological Injury Management Guide (PIMG) raporundan uyarlanmıştır.

Mesleki rehabilitasyon, çekirdeğini oluşturan tıbbi, mesleki ve sosyal rehabilitasyon ile çalışanın sürdürülebilir istihdamını destekler. Peki çekirdeği oluşturan bu temel unsurların, işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliği hizmet organizasyonunda nasıl bir yeri vardır? İyi bir işe dönüş programını öncelikli olarak işyerindeki iş sağlığı ve güvenliği hizmetleri çerçevesinde beş alt başlık altında gözden geçirelim;

Risk değerlendirmesi: İyi bir işe dönüş programı için risk değerlendirmesi temel bir unsur olarak karşımıza çıkar. Çalışanların kaza ya da hastalığa uğramaması için risk değerlendirmeleri mevzuatın öngördüğü sürelerde ve “kaza ya da hastalık” yaşanması durumunda tekrarlanır. İşe dönüş programı kapsamında kaza ya da hastalık geçiren çalışanın bildirim formu ışığında, risk değerlendirmelerinin yeniden gözden geçirilmesi sağlanır. Öncelikli adım, işe geri dönecek çalışanın maruz kalabileceği riski daha da kabul edilebilir bir seviyeye çekmek olacaktır (Nolan, 1997, s. 469) (Chan, ve diğerleri, 2011, s. 72).

Sağlık Gözetimi: Kaza ya da hastalık geçiren çalışan öncelikli olarak tıbbi bakım hizmetini alır. Çalışanın uğramış olduğu zararın boyutuna göre bu basit sayılabilecek bir yaralanma olabileceği gibi, uzun süre hastanede tedavi görmesini gerektiren hatta çalışanda engellilik oluşturabilecek bir yaralanma da olabilir. İşe dönen çalışanın uğradığı zararın şiddetine göre tabii tutulacağı sağlık gözetim hizmetinin içeriğinde değişiklik yapılacaktır. Bu durum kaza ya da hastalık geçiren çalışanın tıbbi rehabilitasyonunun sürdürülebilirliğini sağlayacaktır (Holder, ve diğerleri, 2001, s. 11).

Çalışanların Eğitimleri ve Bilgilendirilmesi: Çalışanlar, işyerlerinde belirli aralıklar ile eğitim alırlar. Ancak kanun koyucu, çalışanların eğitimlerin belirli aralıklar dışında iş kazası ya da meslek hastalığı sonrası da işe dönüşlerde de almasını emreder. Bu çalışanların, iş kazası ya da meslek hastalığına neden olabilecek unsurlar hakkında çalışanların bilgilerini güncellemek amacı ile olabileceği gibi, buna ilişkin özel korunma yöntemlerine ilişkin de olabilir. Çalışanların eğitimi ve bilgilendirilmesi ise sosyal ve mesleki rehabilitasyonun sürdürülebilirliğini sağlayacaktır (Eravcı, 2019, s. 333).

İş Sağlığı ve Güvenliği İletişimi ve Koordinasyon: İletişim ve koordinasyon tüm bu iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin doğruluğunu ve geçerliliğini destekler. Risk değerlendirmesinde çalışan eğitimlerine, sağlık gözetimine kadar tüm iş sağlığı ve güvenliği hizmetleri, işyerlerinde işbirliği ve koordinasyon eksenin tasarlanmıştır (Eravcı, 2019, s. 351). Mesleki rehabilitasyonun verimli bir şekilde uygulanabilmesi için, “çalışan odaklı” planlanın yapılmasının gerekliliği açıktır. Tüm iş sağlığı ve güvenliği hizmetleri ile entegrasyonu olan mesleki rehabilitasyon, toplu şekilde tüm çalışanlara uygulanabilecek bir plan değildir. Planın çalışan özelinde, çalışanın makul talepleri de göz önünde bulundurularak oluşturulan bir işe dönüş programının verimliliği de yüksek olacaktır (Schian, 2006, s. 316).

İşe Dönüş Planında Ülkeler Bazında İyi Uygulamalar

Pek çok gelişmiş ülke, kaza ve hastalık sonrası işyerinde iş sağlığı ve güvenliği hizmetinin bir parçası olarak mesleki rehabilitasyonu uygulamaktadır. Temel uygulama mantığı açısından ülkeler birbirinden çok farklılık göstermese de kurgusal açıdan oldukça yakın uygulamalar olduğu dikkati çekmektedir. Bu bölümde mesleki rehabilitasyon kavramı iyi uygulamalar temelinde ülkeler bazında ele alınacaktır.

Avustralya: Dünyada işe dönüş programını aktif bir şekilde uygulayan ülkeler, bu programı işyerindeki iş sağlığı ve güvenliği hizmet organizasyonunun bir parçası haline getirebilmişlerdir. Avustralya’da, çalışan odaklı işe dönüş programında öncelikli olarak, çalışanın kaza ve hastalıktan sonra, bireysel ihtiyaçlarına cevap verebilecek esnek mekanizma işyerlerinde oluşturulur. Çalışanın ihtiyaçlarından kasıt, sistemin “çalışan merkezli” olarak kurulmasıdır (NSW Government, 2010, s. 26). Çalışanın öncelikli tıbbi rehabilitasyon ile üzerindeki yaşam

tehdidi tamamen ortadan kaldırılır. Tüm bu süreçlerde, çalışana hastanede tıbbi bakım hizmetinin sağlanması noktasında sigorta işlemleri, işverenin de yükümlülüğündedir. Mesleki rehabilitasyonun en temel unsuru olan tıbbi bakım hizmeti de tamamlandıktan sonra, artık çalışanın işe yeniden dönüşünü hızlandıracak mekanizmalar devreye sokulur. Her çalışana özel “işe dönüş programı” uygulanır. Bunun nedeni, kaza ve hastalıkların sonucu her çalışanda aynı derecede vuku bulmaz. Dolayısıyla, işçinin “yeni sağlık düzeyinin” elverdiği ölçüler değerlendirilerek, uygun işe yerleştirme süreci başlatılır. Burada çalışan ve işverenin birlikte çalışması önemlidir. Yani çalışan, işe dönüş programına ilişkin söz hakkına sahiptir, program ile ilgili makul düzeyde alternatifler ortaya koymakta özgürdür (Queensland Government, 2019).

Kanada: Kanada’da Avustralya’da olduğu gibi, mesleki rehabilitasyon mekanizması iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin bir parçası olarak da organize etmiştir. Kanada da “Erken ve Güvenli İşe Dönüş Programı” adıyla uygulanan mesleki rehabilitasyon süreci işverenin takibinde ve yükümlülüğünde olacak şekilde organize edilmiştir. Öyle ki, kaza geçiren çalışanın yaşam tehlikesi ortadan kalktıktan sonra, çalışma yetisindeki kaybın niteliği de göz önünde bulundurularak mümkün olan en kısa sürede işveren yeni iş teklif etmekle yükümlüdür. İşveren, kaza geçiren bir çalışana derhal mesleki rehabilitasyon “profesyoneli” sağlar. Bu profesyonel, kazadan itibaren beş gün içerisinde kaza geçiren çalışan için işe dönüş planı hazırlar, çalışanın onayını aldıktan sonra uygulamaya koyar. Çalışan tıbbi açıdan sağlığına yeterince düzeline, kaza sonrası iş görme yetisindeki değişikliğe uygun bir işe yerleştirilir (WorkplaceNL, 2016, s. 3-4).

Kanada’da uygulanan işe dönüş programlarının temel amacı, çalışana eski işine geri döndürebilme odaklıdır. Ancak bunun mümkün olmadığı durumlar için de çalışanın kaza/hastalık sonrası güncel sağlık durumu göz önünde bulundurularak;

- Aynı işyerinde “değiştirilmiş” iş,
- Aynı işyerinde “farklı” iş,
- Farklı bir işyerinde “benzer” iş,
- Farklı bir işyerinde “farklı” iş alternatifleri de değerlendirilir.

Ülkede uygulanan mesleki rehabilitasyon işe dönüş planlarının en temel amacı, çalışana iş kazası/meslek hastalığı sonrası sürdürülebilir istihdamını desteklemektir (The Fundamentals-Return to Work Plan, 2020).

Amerika Birleşik Devletleri: Amerika’da mesleki rehabilitasyon-ışe dönüş programı yaralanma veya hastalık yaşayan işçilerin işte kalmalarına veya işten ayrılan işçilerin tıbbi açıdan mümkün olan en kısa sürede geri dönmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. RETAIN (Retaining Employment and Talent After Injury/Illness Network)-Yaralanma ve Hastalıktan sonra İstihdamı ve Beceriyi Koruma Ağı olarak Türkçe’ye çevrilen programda kaza ve hastalık sonrası işe dönmeyi kolaylaştırmak amacı ile ilgili bireyler ve kurumlar arasında organizasyon sağlanır. Bu programda kaza ve hastalıklarda işle ilgili olup olmamasına göre

uygulamalar bakımından bir farklılık söz konusu değildir. Program ile amaçlanan en temel unsur işin sürekliliğidir. Sağlık ve istihdam hizmetlerinin erken şekilde koordinasyonunu sağlamayı amaç edinmiş RETAIN uygulaması ülkede Eyaletler arası farklılık gösterse de baz olarak aşağıdaki hizmetleri içerir;

- Çalışan katılımını önemsemiş iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerini,
- İşe dönüş süreçlerini takip edip kolaylaştıracak “profesyonelini”
- Çalışan, işveren ve sağlık hizmeti sunucuları arasındaki etkin iletişim ve koordinasyonu
- Çalışanın geri döneceği işin belirlenmesi ve değişiklik önerilerini,
- Tıbbi ve sosyal açıdan rehabilitasyonu vb.

RETAIN programları, sağlık hizmetleri sistemleri ve / veya sağlayıcıları, eyalet işgücü geliştirme kurulu ve yerel istihdam hizmeti sağlayıcıları, işverenler veya endüstri kuruluşları ve tabii ki işçi temsilcileri arasında yakın işbirliğini içeren entegre bir ortaklar ağı aracılığıyla hizmet sağlar.

Avrupa Ülkeleri: Avrupa’da mesleki rehabilitasyon kavramı işten uzak kalmaları engelleyen, engelliliği önleyici ve istihdamı koruyan hizmetler olarak ele alınmaktadır. “İşyeri rehabilitasyonu”, “iş kaynaklı engelliliğin önlenmesi”, “engellilik yönetimi” vb. pek çok farklı kavram ile ifade edilmeye çalışılsa da özünde çalışan işini kaybetmeden yapılabilecek faaliyetleri kapsamaktadır. Bu nedenle mesleki rehabilitasyonun işyerinde önleyici hizmetlerin kapsamında ele alındığını söylemek doğru olacaktır (McAnaney & Wynne, 2017, s. 2).

İşe dönüş programı- mesleki rehabilitasyon programı Avrupa Ülkelerinde hem iş sağlığı ve güvenliği hem de istihdam ve sosyal güvenlik sisteminin bir parçası olarak düşünülmektedir. Avrupa’da işe dönüş programına ilişkin dört farklı yaklaşım söz konusudur. İlk grupta Avusturya, Danimarka, Finlandiya, Almanya, Hollanda, Norveç ve İsveç vardır ve bu ülkeleri öne çıkaran kavram, rehabilitasyon sistemlerinin kapsayıcılığıdır. Tüm çalışanlara mesleki rehabilitasyon hakkı tanır ve bu süreçlerin yönetilmesi, koordinasyonunu işverenin sorumluluğuna bağlar. Ülkedeki iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları çerçevesinde işe dönüş programını ele alınır, mesleki rehabilitasyon hakkını özellikle kaza geçiren çalışanların istihdamının sürdürülebilirliğini desteklemek ve işgücü piyasasından dışlanmasını engellemek ve dolayısıyla sosyal refahı artırmak üzere bir yaklaşımı takip eder (European Agency for Safety and Health at Work, 2016, s. 21) (European Agency for Safety and Health at Work, 2015, s. 3).

İkinci grup Belçika, Fransa, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, İsviçre ve İngiltere’den oluşmaktadır. Bu ülkelerde rehabilitasyon daha çok hastalık süreçlerinden sonra işe dönüşü ya da koruyucu bir hizmet olarak (iş-uğraş terapisi) mesleki rehabilitasyon süreci uygulamaktadır. Ancak, kaza sonrası mesleki rehabilitasyonun farklı aşamalarındaki- tıbbi ve mesleki rehabilitasyondan işyerine yeniden entegrasyona kadar işe dönüş sürecinin farklı aşamalarında yalnızca koordinasyon ile sınırlı kalmaktadır. Sonuç olarak, işe dönüş planına ilişkin hususlar genellikle hastalıklar bazında koruyucu hizmetler gibi sınırlı alanla ilgilenilir. Ancak Fransa ve Birleşik Krallıktaki son politika gelişmeleri, rehabilitasyon ve

işe dönüş için daha kapsamlı ve iş sağlığı ve güvenliği ile entegre yaklaşımların takip edildiğini ortaya koymuştur (European Agency for Safety and Health at Work, 2016, s. 26).

Üçüncü grupta yer alan ülkeler mesleki rehabilitasyon ve işe dönüş programının uygulama bakımından daha az gelişmiş olduğu söylenebilir. İş kazası ve meslek hastalığı sonrası duruma ilişkin bir düzenleme bulunmamakla birlikte, mesleki rehabilitasyon programı hastalık sonrası işe dönüş sürecini hızlandırmaya yönelik, kurumsal olmayan birtakım girişimler ile sınırlıdır. Bu üçüncü grupta Bulgaristan, Estonya, İrlanda, İspanya, Litvanya, Macaristan, Portekiz ve Romanya yer alır (European Agency for Safety and Health at Work, 2016, s. 29).

Dördüncü grupta yer alan ülkeler ise Çek Cumhuriyeti, Yunanistan, Hırvatistan, Güney Kıbrıs, Letonya, Malta, Polonya, Slovenya ve Slovakya'dır. Bu ülkelerde uygulanan mesleki rehabilitasyon-işe dönüş programı yalnızca engellileri kapsayan ve onların işgücü piyasasına erişimini teşvik etmeyi amaçlayan niteliktedir (European Agency for Safety and Health at Work, 2016, s. 31). Bununla birlikte, bu ülkelerin çoğunda uygulanan politikalar, çalışanları rehabilite edilip işe dönmelerini sağlamaktan ziyade tazminatlara yönelik olma eğilimindedir. Dolayısıyla, çalışanın işe dönüşü işverenin motivasyon ve istekliliğine bağlıdır (OECD, 2010, s. 84).

Görüldüğü üzere, mesleki rehabilitasyon-işe dönüş programı gelişmiş ülkelerde iş sağlığı ve güvenliği hizmetinin bir parçası olarak düşünülmektedir. Çalışanların işe dönüşleri desteklenerek, istihdamın sürdürülebilirliği sağlanmakta böylelikle kaza/hastalık geçiren ve iş görme kapasitesinde azalma yaşayan çalışanların sosyal dışlanmaları engellenmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma ile mesleki rehabilitasyonun kavramının iş sağlığı ve güvenliğinde bir sosyal politika aracı olarak değerlendirilmesi ve ülke bazında iyi uygulamalar ile ülkemiz için öneriler geliştirilmesi amaçlanmıştır.

İş kazası ve meslek hastalığının çıktıları bakımından ölçülebilen ve ölçülemeyen pek çok maliyeti söz konudur. Sosyal güvenlik harcamaları ya da üretim üzerindeki etkisi doğrudan ölçülebilir nitelikte iken, kaza ve hastalık sonrası meslekte kazanma gücünü önemli derecede kaybetmiş çalışanların yaşamış olduğu sosyal dışlanma ve kayıtdışı olarak "varlıklarını" sürdürmeye çalışmalarının ekonomik maliyeti net şekilde ölçülebilir değildir. Dolayısıyla bu maliyetlerin rakamsal boyutunu yalnızca tahmin edilebilmektedir.

Sosyal politika devletin vatandaşlarının sağlık, güvenlik, barınma, eğitim, sosyal güvenlik, istihdam vb. yönlerden korumaya yönelik olarak gerçekleştirdiği tüm hizmetleri içerir. Çalışanların da korunması, devlet tarafından, çoğu uygulamalar bakımından işveren eliyle gerçekleştirilmektedir. Ülkemizde iş sağlığı ve güvenliği alanındaki düzenlemeler 2012 yılında yayımlanan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile tek çatı altında toplanmıştır. Bu düzenlemenin en önemli özelliği tüm çalışanları kapsamayı ve uygulanacak tüm iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin risk değerlendirmesi temeli ile organize edilmiş olmasıdır.

İşveren, çalışanlarının iş kazası ve meslek hastalığına uğramaması için her türlü tedbiri almak/aldırmakla yükümlüdür. Yani bu, işverenin çalışanını koruma yükümlülükleri kapsamına girer. Peki işveren çalışanını kaza ve hastalık geçirinceye kadar mı korumalıdır? Kaza ve hastalık geçiren ve iş görme yetisinde önemli derecede kayba uğrayan çalışan için istihdamın sürdürülebilirliği nasıl sağlayacaktır? Kaza ve hastalık geçiren bir çalışan istihdamdan ayrıldığında, bu sosyal dışlanmanın, kişiye, topluma ve ekonomiye maliyeti ne olacaktır? İşte kaza ve hastalık geçiren çalışanlara işe dönüş programı düzenlemek ve onların istihdamının sürdürülebilirliğini sağlamak ile tüm bu maliyetlerin önüne geçmiş oluruz.

Mesleki rehabilitasyon diğer adıyla “İşe Dönüş Programı” iş kazası ve meslek hastalığına uğramış çalışanın istihdamının sürdürülebilirliğinin sağlanmasını ifade eder. Bu, işyerinde görev değişikliği gibi basit yöntemlerle uygulanabileceği gibi, maluliyet alabilecek bir çalışanın “hala yapabileceği” işlere yönlendirilmesini de içerir. Böylelikle iş görme yetisinde önemli ölçüde azalma olan çalışanların kayıt dışı istihdamı engellenmiş olur. Yani “çalışana göre iş” kavramı bütünüyle karşılığını bulur.

Tüm gelişmiş ülkeler, iş sağlığı ve güvenliği politikalarını bütüncül olarak ele almaktadırlar. Yani, çalışana sunduğu iş sağlığı ve güvenliği hizmetinin bir parçası olarak mesleki rehabilitasyonu uygulamaktadır. Mesleki rehabilitasyonu işyerinde koruyucu hizmetlerin bir parçası olarak ele almak sosyal güvenlik maliyetlerini azalttığı gibi işin sürekliliğini ve çalışanın korunmasını sağlayarak refahı desteklemektedir.

Ülkemizde iş sağlığı ve güvenliğine yönelik mevzuata bakıldığında, mesleki rehabilitasyona benzer, çalışanın tıbbi ve mesleki rehabilitasyonunu kapsayan ancak işe dönüşünü desteklemeyen nispeten eksik bir yapı söz konusudur. Çalışanların sağlık ve güvenliklerinin korunmasının yanı sıra istihdam edilebilirliğinin sürdürülebilmesi de sosyal politikanın bir gereğidir. Halihazırda uygulanan politikaların etki alanının genişletilmesi ve tam olarak korunmanın sağlanabilmesi için çalışanların işe dönüşlerini destekleyen iş sağlığı ve güvenliği hizmetleri ile entegre bir mesleki rehabilitasyon anlayışının işyerlerinde hakim olması ve işe dönüş süreçleri için devletin ve ilgili kurumlarının bu minvalde politika geliştirmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Chan, K.-F., Tan, C. W., Yeo, D. S., Tan, H. S., Tan, F. L., Tan, E. W., . . . Cheng, A. S. (2011). Occupational Rehabilitation in Singapore and Malaysia. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 21, 69-76.
- Dal, S. (2017). Sosyal politikanın dönüşümünü küreselleşme üzerinden anlamak. *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 1(1), 4-18.
- Desiron, H. A., Rijk, A. d., Hoof, E. V., & Donceel, P. (2011). Occupational therapy and return to work: A systematic literature review. *BioMed Central Public Health*, 11(615), 1-14.

- Elliott, T. R., ve Leung, P. (2004). Vocational rehabilitation history and practice. W. Walsh, ve M. Savickas, *Handbook of Vocational Psychology* içinde (3.Edition b., s. 319-343). Lawrence Erlbaum Press.
- Eravcı, D. B. (2019). 6331 Sayılı İş Sağlığı ve güvenliği Kanunu ve İlgili yönetmelikler çerçevesinde işverenin yükümlülükleri. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2(22), 330-355. doi:10.31199/hakisderg.644319
- European Agency for Safety and Health at Work. (2015). *Integrationsprojekt rehafuturreal@: Rehabilitation by the westphalian pension insurance scheme – Germany*. Luxembourg: European Union.
- European Agency for Safety and Health at Work. (2016). *Rehabilitation and return to work: Analysis report on EU and member states policies. Strategies and Programmes*. Luxembourg: European Union.
- Holder, Y., Peden, M., E.Krug, Lund, J., Gururaj, G., ve Kobusingye, O. (2001). *Injury surveillance guidelines*. Atlanta, USA: Centers for disease Control and Prevention.
- ILO. (2006). *Occupational safety and health: Synergies between security and productivity*. Geneva: ILO.
- ISSA. (2002). *Who returns to work and why?* Geneva: ILO.
- ISSA Guidelines. (2020). *Return to work and reintegration-definition of return to work*. 09 11, 2020 tarihinde <https://ww1.issa.int/guidelines/rtw/174799> adresinden alındı
- Karadeniz, O. (2012). Dünya'da ve Türkiye'de iş kazaları ve meslek hastalıkları ve sosyal koruma yetersizliği. *Çalışma ve Toplum*, 3, 15-75.
- Kayihan, H., ve Köse, B. (2018). Türkiye'de ve Dünyada mesleki rehabilitasyon. *Türkiye Klinikleri*, 3(1), 30-41.
- Korkmaz, A., e Avsallı, H. (2012). Çalışma hayatında yeni bir dönem: 6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği yasası. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 153-167.
- Krause, N., Designer, L. K., ve Neuhauser, F. (1998). Modified work and return to work: A review of the literature. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 8(2), 113-139. doi:<https://doi.org/10.1023/A:1023015622987>
- Lange, C., Burgmer, M., Braunheim, M., ve Heuft, G. (2007). Prospective analysis of factors associated with work reentry in patients with accident-related injuries. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 17, 1-10. doi:10.1007/s10926-006-9039-y
- Lee, J., ve Kielhofner, G. (2010). Vocational intervention based on the model of human occupation: A review of evidence. *Scandinavian Journal of Occupational Therapy*, 17, 177-190.
- Markussen, S., ve Roed, K. (2014). *The impacts of vocational rehabilitation*. Germany: IZA.
- Mental Health Coordinating Council. (2020). *MHCC psychological injury management guide (PIMG)*. Return to Work. 2021 tarihinde Return to Work: <http://pimg.mhcc.org.au/chapter-3/3-2.aspx> adresinden alındı
- McAnaney, D., ve Wynne, R. (2017). Approaches to occupational rehabilitation and return to work in four jurisdictions: A cross-national analysis from the

perspective of the ıssa guidelines on return to work and reintegration. *International Journal of Disability Management*, 12, 1-16. doi:doi 10.1017/idm.2017.2

Murray, C. J., ve Lopez, A. D. (1996). *The global burden of disease*. WHO.

Nolan, T. R. (1997). DISXPERT: A rule-based vocational rehabilitation risk assessment system. *Expert Systems with Applications*, 12(4), 465-472. doi:10.1016/S0957-4174(97)00006-7

NSW Government. (2010). *Guidlanes*. Lisarow: NSW Government.

OECD. (2010). *Sickness, disability and work: Breaking the barriers. A synthesis of findings across OECD Countries*. France: OECD.

Queensland Government. (2019, Haziran 14). *Rehabilitation and return to work plan*. 04 05, 2020 tarihinde WorkCover Queensland: <https://www.worksafe.qld.gov.au/claims-and-return-to-work/rehabilitation-and-return-to-work/rehabilitation-and-return-to-work-plan> adresinden alındı

Rushton, L. (2017). The global burden of occupational disease. *Current Environmental Health Reports*, 4, s. 340-348. doi:10.1007/s40572-017-0151-2

Schian, H. M. (2006). Vocational rehabilitation and participation in working life: The German model. C. Gobelet, & F. Franchingnoni, *Vocational Rehabilitation* içinde (s. 309-327). France: Springer.

Sunal, O. (2011). Sosyal politika: Sosyal adalet açısından kurumsal bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(3), s. 283-305.

Government of Canada. (2020, November 12). *The Fundamentals-Return to Work Plan*. Kasım 12, 2020 tarihinde <https://www.canada.ca/en/government/publicservice/wellness-inclusion-diversity-public-service/health-wellness-public-servants/disability-management/fundamentals-return-to-work-plan.html> adresinden alındı

WorkplaceNL. (2016). *Early and safe return to work: Facilitating recovery at work*. Canada: WorkplaceNL.

KAMU TERCİHİ VE YÖNETİMDE KARAR VERME: TEORİK BİR DEĞERLENDİRME

Mehmet Akif Özer¹ Meryem Kartal²

¹ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2220-2271

²ORCID ID: orcid.org/0000-0003-3049-2053

Öz

Bu çalışmanın temel inceleme nesnesi olan Kamu Tercih Teorisi, iktisat teorisinin mübadele sürecini analiz etmek için geliştirdiği araç ve metotları kullanarak politik karar alma sürecinin analizini yapmaktadır. Teoride piyasa sürecinin yerini politik karar alma süreci, piyasadaki aktörlerin yerini ise politik sürecin aktörleri olan seçmenler, bürokratlar, politikacılar ve baskı grupları almaktadır. Bu yönüyle teori; siyaset bilimi, hukuk ve ekonominin kesişme noktasında bulunmaktadır. Çalışmada Kamu Tercih Teorisinin karar verme sürecini etkileyen bireysel/grupsal ve örgütsel faktörlere yönelik etkisini ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Öncelikle karar alma sürecini etkileyen bireysel faktörler kapsamında politik karar verme sürecinin temel aktörleri olan seçmenler ve bürokratların kamu tercihinin göre yaklaşımları değerlendirilmiştir. İkinci olarak ise karar alma sürecinde etkili olan örgütsel faktörler ile kamu tercihi ilişkisi ortaya konulmuştur. Çalışmada bu kapsamda önce Kamu Tercih Teorisi kavramsal bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Ardından teorinin ortaya çıkışı, tarihsel süreci ve temel ilkeleri, çalışmanın odak noktası olan karar verme ile ilgili temel hususlara vurgu yapılarak incelenmiştir. Çalışmanın son kısmında ise yönetimde karar verme süreci ve bu sürece kamu tercihi etkisi bireysel ve örgütsel faktörler üzerinden değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Tercih, Karar Verme, Bireysel Faktörler, Örgütsel Faktörler, Fayda Maksimizasyonu.

Atıf için:

Özer, M. A. ve Kartal, M. (2021). Kamu tercihi ve yönetimde karar verme: Teorik bir değerlendirme. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(26), 46-74.

¹ Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Ankara/Türkiye

E-posta: mehmet.ozer@hbv.edu.tr

² Doktora Öğr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, LEE, Ankara/Türkiye

E-posta: meryem.kartal@hbv.edu.tr

PUBLIC CHOICE AND DECISION MAKING IN PUBLIC ADMINISTRATION: A THEORETICAL ASSESSMENT

ABSTRACT

The public choice theory, which is the main study object of this study, analyzes the political decision-making process by using the tools and methods developed by the economic theory to analyze the exchange process. In theory, the market process is replaced by political decision making, and actors in the market are replaced by voters, bureaucrats, politicians and pressure groups who are actors of the political process. With this aspect, the theory is located at the intersection of political science, law and economy. In this study, it is aimed to reveal the effect of public choice theory on individual / group and organizational factors that affect decision making process. First of all, the approaches of voters and bureaucrats, who are the main actors of the political decision-making process, were evaluated within the scope of individual factors affecting the decision-making process. Secondly, the relation between organizational factors and public choice, which are effective in the decision-making process, has been revealed. In this study, firstly, public preference theory has been handled from a conceptual point of view. Then, the emergence of the theory, its historical process and its basic principles are examined with an emphasis on the main issues related to decision making, which is the focus of the study. In the last part of the study, the decision-making process in administration and the effect of public choice on this process were evaluated through individual and organizational factors.

Keywords: *Public Choice, Decision Making, Individual Factors, Organizational Factors, Maximand*

GİRİŞ

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın bütün dünyayı etkisi altına alması ile birlikte devletin ekonomiye müdahalesinin öngörüsüne dayanan "Genel Teori" kabul edilmiştir. Bu teori Amerika başta olmak üzere dünyadaki gelişmiş birçok Batı ülkesi tarafından da benimsenmiştir. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında kamu kesiminin aşırı büyümesi, bütçe açıklarının ve enflasyonun artması sonucunda Keynezyen politikaların uygulanması konusunda ekonomik ve siyasi platformlarda tartışmalar başlamıştır. Avrupa hükümetleri 1960-1970'li yıllarda farklı arayışlar içine girmiş, bu kapsamda da piyasanın başarısızlığı ilkesi üzerine geliştirilen devletin başarısızlığı ilkesine dayanan "Kamu Tercih Teorisi" ön plana çıkmış ve tartışmaların odak noktasını oluşturmuştur.

Toplumsal hayatta insanların topluluk halinde yaşamalarından itibaren her dönem bu topluluğu kim tarafından ve nasıl yönetilmesine yönelik sorular gündeme gelmiştir. Yönetim, bir tür karar verme faaliyeti olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla yönetimde kim/kimler, nasıl ve ne tür karar vermeli soruları son zamanlarda dikkat çekmeye başlamıştır. Birden fazla kişinin oluşturduğu topluluklar olarak tanımlanan örgütlerde karar verme, önem arz etmektedir. Örgütün her kademesinde gerçekleştirilen ve sürekli bir eylem olan karar verme; bireysel, örgütsel ve çevresel faktörler tarafından etkilenmektedir (Lamba, 2014, s.16).

1950'li yıllardan itibaren geleneksel kamu yönetiminin ilkeci özelliklerine yönelik ciddi eleştiriler oluşmaya başlamış ve içinde bulunduğumuz zamana kadar sistemde çeşitli kırılmalar olmuştur. Bu kırılmanın ilk işaretlerini veren kişilerden biri de Herbert Simon'dur. Simon, yönetimle ilgili yaptığı çalışmalarda bireyin düşünme, karar verme ve davranışlarına odaklanmıştır. Bununla birlikte Simon, yönetimde insan davranışlarının önemini vurgulayarak, yönetimin yalnızca mekanik ilkelerle bütünü olmadığını belirtmiştir. Simon, yönetime ilişkin genel çıkarımlar ortaya koyan kuram öncülük yapmıştır. Simon ve Kamu Tercih Teorisi arasında doğrudan bir kuramsal yakınlık olmamakla birlikte Kamu Tercih Okulu, Simon'u yönetimdeki hiyerarşi ve verimliliğe ilişkin sorgulamalarından ötürü geleneksel yaklaşımdan üstün tutar. Yönetimsel işleyişi insan davranışıyla açıklama çabası dışında, ekonomik/verimlilik merkezli teori üretmeleri ve hiyerarşiyi önemsizleştirmeleri söz konusu iki yaklaşımın diğer ortak noktalarıdır (Dülger ve Tosun, 2019, s.159-162).

Çalışmanın varsayımı Kamu Tercih Teorisi ile 1940'larda Simon tarafından kuramsallaştırılan karar verme süreci arasında bir ilişki olduğu, özel tercihlerde olduğu gibi karar verme sürecinde toplumsal tercihlerde de bireyselliğin hâkim olduğudur. Burada devletin bir örgüt olduğu kabulüyle; bürokrat, seçmen, baskı ve çıkar grubu ve siyasi partiler, bu örgütün aktörü olarak değerlendirilmiş ve örnekler bunlar üzerinden verilmiştir.

Çalışmanın amacı 1940-1950'li yıllardan itibaren gelişmeye başlayan Kamu Tercih Teorisinin karar verme sürecini etkileyen bireysel/grupsal ve örgütsel faktörlere yönelik etkisini ortaya koymaktır. Bu amaca yönelik olarak şu sorulara cevap aranmıştır: Karar alma sürecini etkili olan içinde kişilik kavramına Kamu Tercih Teorisi nasıl bakar? Bireyler hangi güdülerle karar alma sürecinde etkin rol oynar? Bir örgüt içinde aktörlerin statü ve pozisyonu karar almasında nasıl etkilidir? Bir örgüt olan devletin merkezîyetçi ve hiyerarşik yapısına kamu tercihinin yaklaşımı nedir ve merkezîyetçi- bürokratik yapı yerine hangi yönetim modellerinin oluşmasında etkili olmuştur? Bu kapsamda amaca yönelik verilerin elde edilmesinde ilgili Türkçe/İngilizce kaynaklardan yararlanılarak, literatür taraması yapılmıştır.

Çalışmanın amacına yönelik olarak karar verme sürecini etkileyen faktörler ve Kamu Tercih Teorisi ilişkisi ortaya koyulurken iki sınıflandırma yapılmıştır. Öncelikle karar alma sürecini etkileyen bireysel faktörler kapsamında politik karar verme sürecinin temel aktörleri olan seçmenler ve bürokratların kamu tercihinin göre yaklaşımları değerlendirilmiştir. İkinci olarak ise karar alma sürecinde etkili olan örgütsel faktörler ile kamu tercihi ilişkisi ortaya koyulmuştur. Burada ise merkezîyetçilik ve kamu tercihinin buna bakış açısı değerlendirilmiştir. Sonrasında ise karar alma sürecini etkileyen örgütsel faktörler içinde aktörlerin örgütteki pozisyonları kapsamında politik karar alma sürecinin aktörlerden olan siyasi partilerin ve baskı-çıkar gruplarına Kamu Tercih Teorisinin yaklaşımları değerlendirilmiştir. Çalışma, kamu tercihinin karar verme sürecinde etkili olan faktörlere yaklaşımını ortaya koymasından literatürdeki boşluğu tamamlamaktadır.

KAMU TERCİHİ TEORİSİ

20. yüzyılın ortalarına kadar olan süreçte ekonomi bilimi, piyasa mübadelesi, ekonomik insan ve rasyonellik gibi varsayımlara dayalı olarak piyasa sürecini analiz etmiştir. Politika bilimi ise ekonomi biliminden farklı olarak politik kurumların (yasama organı, siyasi partiler, bürokrasi vb.) işleyişini, bu kurumlar arasındaki ilişkileri inceleme konusu yapmıştır. 1950'li yılların başlarından itibaren ekonomi ve politika bilimine farklı bir bakış açısı getiren ve her iki bilim dalının sentezi niteliğinde olan "Kamu Tercih İktisadı"¹ (Public Choice Economics) adında yeni bir araştırmanın temelleri atılmıştır. Kelime anlamı olarak seçenekler arasında seçim yapma işlemi ifade eden, "tercih" ve halkı ifade eden "kamu" kavramlarından oluşan kamu tercihi, "halkın tercihi" anlamına gelmektedir. Fakat gerçekte halkın kendisi değil bireyler tercihte bulunmaktadır (Aktan ve Dileyici, 2007, s.9). Şimdi teoriye kavramsal çerçeve çizilebilir için daha ayrıntılı bakalım.

Kamu Tercih Teorisi: Kavramsal Çerçeve

Ekonomi ile politika bilimleri arasında yer aldığı görece olarak kabul edilen kamu tercihi, yeni bir bilim dalıdır. Kamu tercihi disiplinin araştırmacıları, iktisat alanında kullanılan analitik teknikleri ile politik davranışları, özellikle rasyonel tercihler varsayımı ile piyasa dışı karar alma sürecinin modellenmesi sürecinde öngörmeye çalışmaktadır. Başka bir ifade ile kamu tercihi, piyasa dışındaki karar alma sürecinin -politik karar alma sürecinin- ekonomik açıdan incelenmesi ya da ekonominin politik bilimlere uygulanması olarak tanımlanmaktadır (Mueller, 1993, s.447).

Sosyal çıkar yaklaşımı, karar verme sürecinde bireylerden bağımsız olarak grup ya da örgütlerin karşılaştığı objektif değerlendirmeler üzerine odaklanmaktadır. Kamu Tercih Teorisi ise sosyal çıkar yaklaşımından farklı olarak bireylerden bağımsız grup veya örgütlerin karşılaştığı bireysel subjektif değerlendirmelerin bir sonucudur. Sosyal çıkar yaklaşımının, sosyal seçim sürecinde bireysel faydayı değil, “sosyal çıkarı” veya “genel iyiliği” maksimize ettiği kabul edilir. Kamu tercihi teorisyenleri ise sosyal çıkar yaklaşımının kabul ettiği “sosyal çıkar” ya da “kamu yararı” kavramlarına içi boş ifadeler olarak kabul etmektedir. Bu çerçevede de sosyal çıkar kavramının yerine “bireysel çıkarların” geçerli olduğunu varsaymaktadır (Aktan ve Dileyici, 2007, s.12).

Literatürde kamu tercihi en genel şekliyle şöyle tanımlanmaktadır: “*Kamu Tercih Teorisi, iktisat teorisinin mübadele sürecini analiz etmek için geliştirdiği araç ve metotları kullanarak politik karar alma sürecinin analizini yapar. Bu teoride piyasa sürecinin yerini politik karar alma süreci, piyasadaki aktörlerin yerini ise politik sürecin aktörleri olan seçmenler, bürokratlar, politikacılar ve baskı grupları almaktadır. Kamu Tercih Teorisi, bu süreci bir mübadele süreci olarak ele almakta ve bunun pozitif analizini yapmaya çalışmaktadır*” (Odabaş, 2019, s.99).

1960’lı yıllardan itibaren kamu tercihi konusunda önemli çalışmalara yapan Bunchanan, pozitif Kamu Tercih Teorisini üzerine yaptığı çalışmada Kamu Tercih Teorisine yönelik olarak şöyle bir tanımlama yapmıştır: “*Kamu Tercih Teorisi ekonomi teorisinde oldukça ayrıntılı analizler için geliştirilmiş olan araç ve metotları politik sürece, kamu sektörüne, politikaya ve kamu ekonomisine uygulamaktadır. Kamu tercihi; siyaset bilimi, hukuk ve ekonominin kesişme noktasında bulunan bir teoridir*” (Buchanan, 2002, s.67). Bunchanan’a göre Kamu Tercih Teorisi, ekonomi ve politika bilimi arasında bir bağ/ilişki kurmaya çalışan bir yaklaşımdır. Kamu Tercih Teorisine göre iktisatçılar, karar alma sürecine farklı pencereden bakmaktadır (Odabaş, 2019, s.99).

Kamu Tercih Teorisinin yaptığı analizler normatifⁱ olmakla birlikte ağırlıklı olarak pozitifⁱⁱⁱ. Dolayısıyla Kamu Tercih Teorisi; politikacı, seçmenler ve bürokrata neyi kabul edip neyi kabul etmemeleri gerektiğine yönelik her-

hangi bir öneride de bulunmaz (Kayabaşı, 2005, s.45). Teori, devletin ekonomiye müdahale etmesi esasına dayanan refah iktisadının savunduğu “piyasasının başarısızlığı”^{iv} ilkesine karşılık “kamu ekonomisinin başarısızlığı”^v ilkesinden hareket ederek birtakım savlar ortaya koymaktadır. Ayrıca teorisinin yöntemi pozitif nitelikte olup, konusu ise modern kurumların işleyişinin analiz edilmesidir. Bu kapsamda da kamu tercihi teorisyenleri, iktisat kuramında teorik düzeyde geliştirilen araçlar ve yöntemleri devlet sektörüne, siyasete ve kamu ekonomisine uygulanmasını savunmaktadır (Bayramlı, 2004, s.73).

Kamu Tercih Teorisi, bir yandan politik olayları ekonomist gözüyle değerlendirirken aynı zamanda genel olarak devletin başarısızlığına dayanmaktadır. Teorisyenlere göre devletin ekonomideki etkinliğinin artması ile ekonomik ve bürokratik yozlaşmanın artışı arasında doğru orantı vardır. Yani müdahaleci devlet anlayışı geliştikçe yönetimdeki yozlaşmada giderek artmaktadır. Bununla birlikte genellikle ülkelerdeki ekonomik sorunların ardında devletin ekonomik faaliyetlerinin sınırlandırılmaması bulunmaktadır.

Ekonomik ve politik alanda yaşanan yozlaşmalar sonucunda kamu tercihi, devletin hak, yetki, güç ve sorumluluklarının açık ve kesin çizgilerle belirlenmesi ve sınırlandırılması gerektiğini savunmakta, bu duruma yönelik çözüm olarak da Anayasal İktisat teorisini öne sürmüşlerdir (Yolal, 2018, s. 161). Anayasal İktisat Teorisi, esasında Kamu Tercih Teorisi ile aynı varsayımları kullanmaktadır. Aralarındaki fark ise Kamu Tercih Teorisinin ağırlıklı olarak sorunların tespitini yapması ve anayasal iktisadın sorunlara pozitif ve normatif öneriler getirmesidir. Ancak anayasal iktisat uygulamalarının temelini, Kamu Tercih Teorisi oluşturmaktadır. Ayrıca anayasal iktisat teorisi, devletin meşruiyetini felsefi düzeyde incelenmektedir. Bu kapsamda da devletin bireylerin can ve mal güvenliğinin korunması dahilinde onun hak ve özgürlüklerine nasıl sınırlamalar getirilebileceği ve sınırlamaların neler olması gerektiğine yönelik tartışmalar yapılmaktadır (Kayabaşı, 2005, s.46).

Kamu Tercih Teorisi^{vi}, karar alma sürecinde yer alan aktörlerin davranışlarının incelenmesi ve analiz edilmesine yönelik faaliyetleri içermektedir. Anayasal iktisat teorisi ise devletin ekonomiye olan müdahalesini, ekonomideki hak ve yetkilerinin sınırlandırılmasına yönelik uygulamaları temel almaktadır (Uzun, 2009: 223). Dolayısıyla anayasal iktisat, kamu tercihinin bulgularından yararlanarak, temel alarak, oluşturulması gereken devlet modeline yönelik önermelerde bulunmaktadır (Bilkay, 2016, s.46).

Kamu tercihi kendi içinde pozitif ve normatif olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu kapsamda da pozitif kamu tercihi, gerçek yaşamdaki politik kurumların yapısını ve politik karar almada rol oynayan kişilerin davranışının ekonomik analizini yapmaktadır. Normatif Kamu Tercih Teorisi ise pozitif kamu tercihi temel oluşturan konuları incelemekte ve yaşamda olanda farklı olarak toplum tercihlerini en yansıtacak kuralları ele almaktadır (Özer, 2015, s.131).

Kamu Tercih Teorisi, kurumsal ve teşvik yapıları aracılığıyla farklı ortamlardaki karar verme sürecinin ekolojisini incelemek, çeşitli şekillerde yapılan işbirliği ve koordinasyon modellerini analiz etmek amacıyla geliştirilmiş bir yaklaşımdır (Aligia, 2015, s.112). Teorinin kavramsal çerçevesini bu şekilde belirledikten sonra artık tarihsel sürece geçebiliriz.

Teorinin Ortaya Çıkışı: Tarihsel Süreç

1929 Dünya Ekonomik krizinin yaşanması ile birlikte devletin ekonomiye müdahalesini öngören, Keynes tarafından yayınlanan “İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi” adlı eserinde öne sürdüğü yaklaşımlar kabul edilmiş ve başta ABD olmak üzere Batı ülkeleri tarafından da benimsenmiştir. Fakat İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kamu kesiminin aşırı büyümesi, devamlı ve yüksek bütçe açıklarının oluşmaya başlaması ve enflasyonun hızla artması sonucu Keynezyen politikalar da beklentileri karşılanmaması nedeniyle tartışmaların merkezini oluşturmuştur (Baysuğ, 2017, s.89).

1929’de başlayan büyük iktisadi krizin en önemli etkisi, liberal iktisadi politikalara olan inancın sarsılmasıdır. Krizin siyasal anlamdaki en çarpıcı sonucu ise hükümetlerin kendilerini piyasa sürecinden uzak tutmasını sağlayan politikaların yerini artık müdahaleci politikaların alması ve bu kapsamda da dünyanın birçok ülkesinde liberal hükümetlerin müdahaleci ve sosyal devletçi iktidarları kurmasıdır. 1930’lu yıllar ile 1980’li yılların başları arasındaki dönem, müdahaleci devletlerin altın çağını yaşadığı dönemler olarak değerlendirilmektedir. Özellikle sosyal demokrasi ve uygulamaları, bu dönemde hem çok taraftar bulmuş hem de en parlak dönemini yaşamıştır. İlerleyen yıllarda -1970’li yıllara gelindiğinde- ise refah devletinin politika, uygulama ve bunların yansımalarına yönelik sorgulamalar ortaya çıkmıştır. Refah devletinin beklentileri karşılamaması ve tekrar krize girmesi ile birlikte liberal çözümler yeniden platformlarda gündeme gelmiştir. Bu süreçte müdahaleci devlet yerine devletin iktisadi süreçler ve piyasalardan olabildiğince çekilmesini temel alan düşünceler güç kazanıp ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu düşüncelerin en dikkat çekici olanı ise “kamu tercihi” ve “anayasal iktisat” yaklaşımlardır. Her iki yaklaşım da müdahaleci devlet anlayışını sorgulamakta ve devletin piyasadaki müdahalesinin hukuksal araçlarla sınırlandırılması gerektiğini savunmaktadır (Uzun, 2009, s.224).

“Temeli 18. yüzyıla dayanan Kamu Tercih Teorisi, yeni bir disiplin olarak değerlendirilmektedir. Dönemin matematikçilerinden Concordet, Borda, Lapce, Lewis Croll oylama mekanizmasının matematiksel analizi ile ilgilenirken aynı zamanda siyasi karar alma sürecinin açıklanması üzerinde çalışmıştır. Bu çalışmaların sonrasında Kenneth Arrow (1951) “Sosyal Seçim ve Bireysel Değerler” (Social Choice and Individual Values) ve Duncan Black’ın (1958) “Komiteler ve Seçim Teorisi” (The Theory of Committees and Elections) adında iki önemli eser yayımlamış ve Kamu Tercih Teorisine farklı bakış açısı kazandırmıştır” (Avcı, 2001, s.2).

Kamu tercihi yaklaşımının kurucusu olarak kabul edilen Duncan Black, 1948 yılında yaptığı piyasa dışı karar alma sürecini irdeleyen bir çalışma ile kamu tercihi disiplinin başlangıcını sağlamıştır 1962 yılında ise Bunchanan ve Tullock' un yaptığı "Oybirliğinin Hesabı" (The Calculus of Consent) adlı çalışma Buchanan' ı Kamu Tercih Teorisinin adeta bir lideri haline getirmiştir (Aktan ve Dileyici, 2007, s.14).

Kamu Tercih Teorisi bir yandan teorik gelişimini sürdürürken diğer yandan da Buchanan' ın çabasıyla kurumsal bir süreç içine girmiştir. Buchanan, 1957 yılında G. Warren Nutter ile birlikte Virginia Üniversitesinde, Thomas Jefferson Politik İktisat Araştırma merkezini oluşturmuştur. Bu merkez Kamu Tercih Teorisinin^{vii} temellerinin oluşmasında önemli bir yere sahiptir (Kayabaşı, 2005, s.45). Çok önemli araştırmaların yapılmasını sağlamıştır.

Teorinin Temel İlkeleri

Kamu Tercih Teorisinin temelinde politik mübadele, bireycilik ve rasyonalite ilkeleri yer almaktadır. Teorisyenlere göre kamusal eylemleri gerçekleştirenler yalnızca rasyonel olarak kendi çıkarlarına uygun davranan bireylerdir. Ayrıca teorisyenler sınıf, grup, cemaat, toplum, örgüt gibi kolektif birimlerin kendilerine özgü eylemlerinin olduğunu ve bu eylemlerinde bilimsel araştırmalara konu olacağını kesinlikle kabul etmemektedir. Yalnızca birey ve bireyin eylemlerini dikkate almaktadır (Lane, 1990, s.70-76). Literatürde teorinin ilkeleri şu şekilde incelenmektedir:

Metodolojik Bireycilik

Temel iktisat teorisinde görüldüğü gibi Kamu Tercih Teorisi de bireyci bir toplum görüşünü temel almakta ve bu doğrultuda gelişimini sürdürmektedir. Bireyler, toplumun temel unsurlarını oluşturmaktadır; devlet ise karar alma sürecinde daha geri planda yer alan, bireylerin kolektif karar almalarını ve faaliyetler yürütmelerini sağlayan yalnızca vasıta niteliğinde bir kurumdur (Kinneer, 2002, s.31).

Metodolojik bireycilik, Buchanan' ın yaklaşımlarının kalbini oluşturmaktadır. Buchanan' a göre sadece bireyler tercihte bulunur ve tercihlerini hayata geçirmeye yönelik davranışlarda bulunmaktadır. Bunchanan, kamu tercihi ile ilgili çalışmaların hemen hepsinde iktisat teorisinde olduğu gibi bireyciliğin esas olduğunu belirtmiştir. Teori, politik süreçte etkin rol alan bireyleri ve davranışlarını incelemeye çalışır. Bu açıdan da Kamu Tercih Teorisi bir anlamda politikanın bireyci teorisi olarak kabul edilmektedir (Odabaş, 2019, s.103).

Kamu tercihi teorisyenleri, bireylerin ekonomik ve siyasal açıdan yaptıkları faaliyetlerde yalnızca kendi çıkarlarını düşünen "rasyonel egoist" olduklarını vurgulamıştır. Teorisyenler, bireylerin ekonomik davranışlarında kendi çıkarlarını gözeterek hareket ettiğini belirtirken, bireylerin ekonomik süreçte olduğu gibi siyasal karar alma süreçlerinde de bireysel çıkarlarına

yönelik davranış sergilediğini, siyasal süreçlerde karar alınırken kamu yararının göz ardı edildiğine yönelik açıklamalar yapmıştır (Çoban, 2003, s.78-80).

Buchanan anayasal iktisat üzerine yaptığı çalışmasında metodolojik bireyciliğin önemini şöyle ifade etmektedir: “*Sadece ve sadece bireyler tercihte bulunur ve faaliyet gösterirler, kolektif oluşumların bu şekilde tercihte bulunması ve faaliyet göstermeleri söz konusu değildir. Kolektif oluşumları birey yerine koyup, bunların birey gibi tercih ve davranış kalıpları içerisinde hareket ettiğini varsayan analizlerin kabul edilen bilimsel kurallar kapsamında yeri olmayacaktır*” (Buchanan, 1989, s.61).

Buchanan’a göre, kamu tercihi teorisyenleri eyalet, parti veya gruplar gibi toplumdaki organik birimleri değil politik süreçte seçimler yapan birey ve bunların davranışlarını inceleyen “politikanın bireysel teorisi”dir (Akçagündüz, 2010, s.30). Metodolojik bireyciliğin en önemli özelliklerinden biri de faaliyetlerin kamu ve özel olarak ikiye ayrılmasına kesinlikle karşı olmasıdır. Gerek özel gerekse kamusal alanda olsun bütün kararların arkasındaki itici güç bireydir. Dolayısıyla metodolojik bireycilik her türlü seçim ortamında kararların bireyler tarafından alındığını ve bireysel tercihlerin esas olduğunu savunmaktadır (Sakal, 1996, s.6).

Politik Mübadele – Catallaxy

Kamu Tercihi Teorisinin ilkelerinden ikincisi politik mübadele ilkesidir. Teoriye göre piyasada olduğu gibi kamusal alanda da seçmen, politikacı, bürokrat veya baskı ve çıkar grubunun bir üyesi fark etmeksizin bu kişilerin kendi faydalarını maksimize etmek amacıyla tıpkı özel alandaki gibi sürekli bir mübadele sürecinin içinde oldukları söylenebilir. Ekonomi biliminin temel unsurlarından biri olan mübadele sürecinin bir yansıması olan kamu tercihi teorisyenleri, siyasal süreçleri de bir mübadele süreci olarak değerlendirmektedir. Siyasal süreçte yer alan unsurlar arasında özel çıkarlar değiş-tokuş edildiği bir mübadele süreci bulunmaktadır (Aktan ve Dileyici, 2007, s.17).

Teorisyenler, devleti bireylerin oluşturduğu bir kolektif organizasyon olarak değerlendirilirken, politikayı ise karmaşık bir mübadele süreci olarak ele almaktadır. Bu karmaşık mübadele sürecinde bireyler, tek başına ya da özel olarak etkili bir şekilde gerçekleştiremeyecekleri kolektif nitelikli istek ve amaçları yerine getirme amacındadır. Yani ekonomik malların mübadele-sindeki bu basit katalaktik bakış açısı, politika ve politik düzen konusundaki sözleşmeci yaklaşımda da kendini göstermektedir. Bu çerçevede her ne kadar iktisat ile yönetim biçimi, piyasa ile devlet, özel sektör ile kamu sektörü arasında doğrudan bir ilişki olmadığı düşünülse de siyasal sürece katalaktik yaklaşımla bir mübadele olarak bakılınca aradaki ilişki açıkça görülmektedir (Buchanan, 1989, s.20-21).

Buchanan bu görüşü şu şekilde açıklamaktadır: *“Gerek piyasalarda ve gerekse politikada, bireylerin ekonomik çıkarlarını pozitif değerdeki malların seçimi oluşturur. Fakat piyasalar esasen mübadele kurumlarıdır. Bireyler piyasaya bir malı diğer bir mal ile mübadele etmek amacıyla girer. Politika da bireyler arasında karmaşık bir mübadele yapısıdır ve bu yapı içerisinde bireyler, piyasadaki etkin bir biçimde sağlayamadıkları bazı özel amaçlarını kolektif olarak sağlamaya çalışırlar. Bireysel çıkarın mevcut olmaması halinde başkaca bir çıkar da söz konusu değildir. Piyasada bireyler elmalarla portakalları mübadele ederler, politikada ise bireyler tüm kolektif ihtiyaçlarını tatmine yarayacak mal ve hizmetler ile bunların maliyetlerine yapacakları katkı payları arasında bir mübadelede bulunurlar”* (Hepaksaz, 2007, s.94).

İktisat bilimi, malların ve hizmetlerin değiş tokuşunu incelemektedir. Burada aslında esas olan kişisel çıkarlardır. İnsanların iktisadi ve siyasal tercihlerindeki esas belirleyici kişisel çıkarlardır. Nasıl ki ihtiyaç duyduğumuz bir malı alırken aslında daha az ihtiyaç duyduğumuz bir maldan vazgeçiyorsak, aynı şekilde devletin sunduğu hizmetlerden ihtiyacımız olanları almak için hizmetlere yaptığımız katkı arasında bir mübadelede bulunuruz. Böyle bir yaklaşım, hükümetlerin iktisadi kararlar alırken yüksek düzeyde politik beklentilerin işe karıştırılmasına da engel olacağı düşünülmektedir. Bireyler, politik piyasada tercihte bulunurken rasyonel beklentilerine göre hareket etmekte ve kendileri için en iyi olduğunu düşündükleri politik tercihler üzerinde karar vermektedir (Uzun, 2009, s.15).

Rasyonalite ve Maximand İlkesi (Fayda Maksimizasyonu):

Kamu Tercihi Teorisinin üçüncü ilkesi rasyonalite ve maximand ilkesidir. Bu ilke aynı zamanda literatürde “homo economicus” olarak da adlandırılmaktadır. Buchanan için her birey yalnızca kendi çıkarlarının maksimize olmasına yönelik davranışlarda bulunmaktadır (Odabaş, 2019, s.104).

Rasyonel davranış ve maximand ilkesi, bireylerin aldıkları kararlar karşısında ulaşacağı/edineceği faydanın en fazla olmasını ifade etmektedir. Rasyonellik varsayımı, özünde bireylerin ekonomik faaliyetlerinde olduğu gibi politik faaliyetlerinde de bireysel çıkarlarını artırma eğiliminde olduğu öngörüsüne dayanmaktadır. Bu varsayımın kabulü, aynı zamanda metodolojik bireycilik varsayımı ile de tutarlıdır. Devletin ve diğer politik birimlerin temelinde bireyin bulunması, bireylerin piyasa sürecinde olduğu gibi bireysel çıkar güdüsüyle hareket etmelerine yol açmıştır. Bireyler rasyonel ve tutarlı tercihlerde bulunmaktadır. Yani birey kamu ekonomisinde karar alırken, özel konumdaki davranış motivasyonunu, rasyonel seçimler yaparak göstermektedir. Bireyler rasyonel davranarak faydalarını maksimize edecek tercihlerde bulunmaktadır. Kısaca hem özel ekonomide hem de kamu ekonomisinde “homo economicus” yani özel çıkar maksimizasyonu ilkesi geçerlidir. Bu kapsamda teori, sosyal çıkar yaklaşımının savunduğu kamu ekonomisinde asıl amacın “kamu çıkarı” ve “toplumsal çıkarı” maksimize etmek olduğu düşüncesine kesinlikle karşıdır (Aktan, 2002, s.5).

Teorinin ilkelerini bu şekilde açıkladıktan sonra teori ile karar verme süreci arasındaki ilişkiyi çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaya çalışacağız.

YÖNETİMDE KARAR VERME SÜRECİ

Bireyler yaşamlarının hemen her dönemlerinde, özel hayatlarında ve meslek hayatlarında sürekli olarak karar vermek durumundadır. Kişilerin karşılaştığı sorunlar basit olabileceği gibi birçok faktörün etki ettiği karmaşık sorunlar da olabilir. Karar verme, en basit haliyle etken bir eylemin seçilmesi işlemidir (Kurt, 2003, s.7).

Karar verme, belirli amaçlara ulaşmak için mevcut-farklı alternatifler arasından bir tercihte bulunmaktır (Daft, 2010, s.452). Yönetim ile ilgili teorilerin merkezinde yer alan karar verme, sürekli yapılan bir seçim faaliyeti olduğu için insan davranışlarının rasyonel olan yönünü oluşturmaktadır (Mouzelis, 2001, s.153).

İnsan doğasının en önemli alternatiflerinden biri olan karar verme (Noone, 2002: 21) eldeki alternatifler hakkında bilgi sahibi olunduktan sonra amaca yönelik en uygun sonuca ulaşabilmek için alternatifler arasından birinin veya birkaçının seçilmesidir (Chatoupi, 2007, s.195). Bireyler günlük yaşamlarında alış-veriş yapma, işe girme, borçlanma, üniversiteye gitme, örgütteki yetkilerini kullanarak belli işlemler yapma ve uygulama vb. konularda sürekli olarak seçim yapmak durumundadır. Bu seçim işlevi bir kararı belirtmektedir. Karar; iki veya daha fazla uygun alternatif arasından seçim yapılmasıdır (Certo, 2003, s.25).

Karar verme süreci, etkinlik ve rasyonelliğe dayanma, iletişime ve bilgi akışına önem verme, geleceğe yönelik olma ve geleceğe öngörmeye dayanma, belli bir zaman süresini gerektirme, bir plan olma, bir soruna çözüm öngörmesi gibi birtakım özelliklere sahiptir (Tozlu, 2016, s.30). Karar verme, bireyin hayatıyla iç içe olması nedeniyle zaman zaman insanlar herhangi bir konu veya durum hakkında karar verdiklerinin farkında dahi olmayabilirler. Dolayısıyla bazen verilen kararlar basit, genel ve sıradan olurken; bazı kararlar oldukça karmaşık, riskli kararlar olabilir. Böyle bir durum karşısında karar vericiler farklı yöntemlerle çeşitli alternatifler arasından tercihte bulunma durumunda kalabilirler (Çelikten, Gılıç, Çelikten ve Yıldırım, 2019, s.583).

Örgüt ve yönetim açısından karar verme denildiğinde Herbert A. Simon akla gelmektedir. Simon'a göre karar verme, yönetim sürecinin en hayati parçasını oluşturmaktadır. Simon'un temel savı, karar verme sürecinin nitelikleri bir örgütün niteliğini ve başarısını belirlediği yönündedir (Tozlu, 2016: 30). Simon, yönetim ve karar vermeyi eş anlamlı olarak görmektedir. Çünkü Simon, karar verme eylemini yönetimin kalbi olarak değerlendirilmektedir. Simon'a göre verilen her bir karar bir amaç ve bu amaca uygun olan bir davranışın seçimini ortaya koymaktadır (Uluğ, 1996, s.1-3).

Simon'un yönetim alanında büyük yankılar uyandıran 1947 tarihli Yönetim Davranış (Administrative Behavior) adlı kitabında, iktisadi modelleme konusunda basite indirgeyici geleneksel yaklaşımın ve aldığı kararlarla kârını en yükseğe çıkararak tek girişimci kavramının yerine, karar verme sürecindeki etken ve güçlerin çeşitliliğini dikkate alan bir yaklaşım geliştirmeye çalışmıştır (Özer, 2016, s.171). Simon, bu kitabının ilk baskısında karar verme sürecindeki "rasyonel kararlar" üzerinde dururken, birkaç yıl sonraki ikinci baskısında optimal/rasyonel kararlar yerine artık "doyurucu kararlar" üzerine odaklanmıştır. Başka bir ifade ile sınırlı rasyonellik (bounded rationality) gerçeği üzerinde durmaya başlamıştır. Simon'un en önemli özelliklerinden biri de ekonomik insan (economic man) ve yönetsel insan (administrative man) ayrımını yaparak rasyonel ve sınırlı rasyonel karar modellerinin omurgasını oluşturmasıdır. Bilimsel yönetim anlayışının savunucusu Taylor ve bazı klasikçinin ileri sürdüğü ekonomik insan ideal olana göre davranan rasyonel bireyi nitelerken; Simon klasikçilerin yaklaşımlarını eleştirerek "yönetsel insan" kavramını öne sürmüştür. Simon, "Karar vericinin davranışlarını sınırlayan/belirleyen etkenler var mıdır?" sorusuna cevap olarak "karar vericilerin doygunluk sınırını" vermektedir. Bu doğrultuda birey, bir konuda karar verirken tüm alternatifleri rasyonel biçimde değil de aslında kendi sınırları/sınırlılıkları kapsamında belirlemektedir. Böylece karar verici olan bireyler aldığı kararlar sınırlı bir rasyonelliğe sahiptir (Tozlu, 2016, s.31).

Simon, örgütteki her bir bireyin karar verme mekanizması olduğunu savunmaktadır. Sistem yaklaşımının öncüsü Chester Barnard, "*örgütün amaçlarının gerçekleşmesi ve birey ihtiyaçlarının karşılanması verimdir ve örgütün ömrü buna bağlıdır*" görüşünü savunmaktadır. Chester'in bu görüşüne benzer şekilde ve bunu destekleyici nitelikte Simon, "*bireylerin, katkıları karşılığında beklediği doyum, örgütten ayrıldığı takdirde elde edeceği doyumdan çok olduğu sürece örgütte kalır*" görüşünü savunmuştur. Simon, bu düşüncesiyle özellikle iktisat biliminin görüşlerindeki izleri ortaya koymuştur. Simon'a göre karar örgütsel ve çevresel koşullardan bağımsız bir olgu olarak düşünülemez (Özer, 2019, s.157).

Karar verme süreci aşağıdaki tabloda gösterilen farklı aşamalardan oluşmaktadır:

Tablo 1. Karar verme Sürecinin Aşamaları (Kaynak: Bakan ve Büyükbeşe, 2008: 31).

1. Safha	2. Safha	3. Safha	4. Safha	5. Safha
Amaç belirleme veya sorun tanımlama	Amaç ve sorunları irdeleme/ öncelik belirleme	Alternatif belirleme	Alternatifleri irdeleme ve değerlendirme	Seçim kriterini belirleme ve seçim yapma

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi karar verme süreci beş aşamalı bir süreçtir. Aşamaların hangisinde problem çıkarsa bir önceki aşamaya dönül-

melidir. Bu aşamalar sayesinde rasyonel insan, nasıl karar vermesi gerektiğini önceden belirler (Çelikten vd, 2019, s.584). Simon ise Yönetimde karar verme konusunda yaptığı çalışmada karar vermenin üç aşamalı bir süreç olduğunu belirtmiştir. Bunlar; “*karar verilecek hususun tespitine dair bilgi toplama, karara dair atılabilecek olası adımları planlama, oluşturulan alternatiflerden birini seçmedir*” (Simon, 1976, s.114).

Tozlu, karar verme sürecinin, bireysel boyuttan örgütsel boyuta ulaştığında sürecin daha karmaşık ve çok boyutlu bir hal aldığını belirtmekte ve örgütsel karar verme sürecinde dikkat çeken başlıca özellikler aşağıdaki şekilde sıralamaktadır (Tozlu, 2016, s.30): Karar verme hem daha büyük hem de karmaşık konulara yöneliktir. Karar alma süreci örgütte daha fazla işbirliği yapılmasını gerekli kılmaktadır. Yalnızca bir bireyin sahip olduğu sınırlılıkların aşılabilmesi amacıyla oldukça sıkı ve daha iyi şekilde dizayn edilen bir iletişim ve bilgi yönetimi yapılması zorunludur.

Simon, bir bireyin örgüt içindeki ve örgüt dışındaki davranışının farklılık göstereceğini, özel ve kamu örgütleri arasında işleyiş açısından belli farkların olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda da özel yöneticiler yalnızca bireysel çıkarlarını gözeterek hareket ettiğini, kamusal örgütlenmelerde ise bunun tam tersine bireylerin kamu yararına uygun olacak şekilde hareket ettiğini vurgulamaktadır. Ancak Simon’a göre kamu ve özel kesimi kapsayan bir yönetim kuramının oluşturulabilir. Genel olarak bir bireyin örgüt içindeki davranışları üzerinde etkili olan iç ve dış etmenler söz konusudur. Bireyin örgüt içindeki statüsü, konumu ve rolü, değer yargıları, onun davranışlarında bir takım değişikliğe yol açmaktadır (Dülger ve Tosun, 2019, s.168).

Simon’a göre, bir örgütteki yöneticilerin denetim alanının daralması örgütün hiyerarşik olarak kademelenme sayısının da artmasına yol açmaktadır. Hiyerarşik kademelenme sayısı da kırtasiyeciliğe yol açmaktadır. Simon, bu durum karşısında denetim alanının sınırlandırılmaması gerektiğini ve daha az kademeli bir hiyerarşik düzenin oluşturulmasını önermektedir (Özer, 2019, s.155-156). Ona göre, yöneticilerin denetim alanı daraldıkça hiyerarşik kademelenme artar. Fazla hiyerarşik kademelenme kırtasiyeciliğe yol açar. Bu durumda Simon, denetim alanı geniş olan az kademeli bir hiyerarşik düzen önerir.

Yönetimde karar verme süreci ile ilgili teorik çerçeveyi bu şekilde belirledikten sonra çalışmanın 3. bölümünde esas odak noktamız olan karar verme-teori ilişkisine geçebiliriz.

KARAR VERME SÜRECİNE KAMU TERCİHİ ETKİSİ

Çalışmanın bu bölümünde karar alma sürecinde etkili olan bireysel faktörler ve örgütsel faktörler ile Kamu Tercih Teorisinin bu faktörlere yaklaşımı politik karar alma sürecinde aktörlerin yaklaşımı ile örneklendirilerek değerlendirilmiştir.

Bireysel Faktörler ve Kamu Tercih

Karar verme davranışı bir insani eylem niteliğindedir, bu nedenle de doğrudan bireylerle ilgilidir. Birey, bir örgüt içinde yalnız değildir, örgüt bireyin algılarını, güdülerini, tutumlarını ve değerlerini etkilemektedir. Örgütün bireyi etkilediği kadar birey de örgütü etkilemektedir. Örgüt içinde karar alıcı konumunda olan bireylerin sahip olduğu yetenek, bilgi, tecrübe, eğilim/duygular karar alınacak konu ile ilgili alternatiflerin değerlendirilmesi, seçimi, bilgilerin işlenmesi ve yorumlanmasında etkili olmaktadır. Bu yönüyle bu değişkenler alınan kararlarda belirleyicidir. Ayrıca bireylerin olaylara yönelik algıları, kişiliği ve davranış özellikleri karar verme sürecinde etkili olan faktörlerdendir (Demirci, 2015, s.97).

Küçük veya büyük, özel veya kamu, niteliği ne olursa olsun fark etmeksizin bir örgütün performansının değerlendirilmesi ve örgüt içindeki ödüllendirme sistemi, örgütteki resmi kurallar, geçmiş olaylar ve zaman baskısı, yöneticilerin örgütteki karar ama sürecini etkileyen diğer ölçütlerdir (Robbins, Decenzo ve Coulter, 2013, s.185). Örgütteki yöneticiler, değerlendirildikleri kriterler doğrultusunda performans göstermekte, bu doğrultuda kararlar almaktadır. Özellikle çalışanların-yöneticilerin yaptığı iş ve eylemlerde başarı elde etmesi halinde örgütten ödül beklentisi, alınan kararları bazen tümüyle bezende kısmen değiştirebilecek düzeydedir. Küçük ya da büyük tüm şirketler, kamu yönetiminde en küçük bir birimden en üst devlet organına varıncaya kadar bütün örgütler belli kurallar doğrultusunda yönetilmektedir. Ayrıca devlet kurumlarının faaliyet alanları, uygulamaları ve şekilleri yasal düzenlemeler ekseninde sınırlandırılmaya tabii tutulmuştur. Bu kapsamda da karar alma sürecini sınırlandıran en önemli unsurlardan biri bilgi eksikliğidir. Bir karar için bilgi eksikliği söz konusu ise karar alma süreci en başından beri yanlış veya eksik işliyor demektir (Yılmaz ve Talas, 2010, s.170). Bir konuda doğru kararların alınabilmesi için o konuda yeterli ve doğru bilgiye sahip olunması gerekmektedir.

Literatürde kamu tercihini etkileyen bireysel faktörler şu şekilde belirtilmektedir:

Seçmen ve Fayda Maksimizasyonu

Devletin sunduğu kamusal mal veya hizmetler açısından bireyler-seçmenler tercihte bulunurken en yüksek faydayı elde edecek yönde hareket etmektedir. Kişisel çıkarlarına en fazla katkı sağlayacak şekilde tercihte bulunan seçmenler, politik karar alım süreçlerine sonucunda elde edeceği net faydanın pozitif olması halinde katılım gerçekleştirmektedir. Fayda maksimizasyonuna göre hareket eden seçmen, politik karar alım sürecinde sergilemiş olduğu yaklaşımı ile piyasada karar alım sürecinde kar ve fayda maksimizasyonu doğrultusunda hareket eden bir tüketicisiye benzemektedir. Ayrıca bir toplumdaki bireyler, kamu ekonomisinde alınan kararlara farklı şekillerde

katılabilir. Bunun en basit yolu ise oy kullanmaktır. Oylama ile bireyler (seçmenler) en fazla yarar elde edeceğini umduğu siyasal partiye oy vermektedir. Bireyler, bir seçmen olmanın dışında parti, dernek ve sendikalara üye olma, boykot, grev, gösteri yapma gibi farklı eylemler aracılığı ile kamusal alandaki kararların kendi isteklerine uygun olarak alınması için çaba sarf etmektedir. Siyasal karar alma sürecine katılan bireyler, genellikle bir çıkar doğrultusunda hareket etmektedir (Çınar, 2010, s. 46). Bu konuda verilebilecek en güzel örnek, seçim ve referandum-anketlere bireylerin katılımı verilebilir. 40 milyon nüfuslu bir seçmene sahip olan bir alanda ev sahibi olmayan bireyler, kendi oyunun seçimi etkilemeyeceğini ve bu nedenle de ya seçime katılmaz ya da herhangi bir partiye oy verebilir. Ancak bu ülkede kira gelirlerinin belli miktarda arttırılmasına yönelik olarak bir referandum veya anket yapılması durumunda birey kendi çıkarlarının korunması için yapılan referandum veya ankete katılma eğilimi gösterecektir (Akçagündüz, 2010, s.31).

Politik iktisadın öncü isimlerinden olan Anthony Downs, “Demokrasinin Ekonomi Teorisi” ve “Bürokrasinin İçinde” adlı kitaplarıyla bu alana oldukça önemli katkılar sağlamıştır. 1950’li yıllarda Kamu Tercih Teorisi Amerikalı iktisatçıların ilgi alanına girmiştir. Bu süreçte de Anthony Downs, 1957 yılında yaptığı “Demokrasinin Ekonomi Teorisi” isimli araştırması ile siyasete ekonomi açısından yaklaşımı ortaya atan öncü araştırmacılardan biri olmuştur. Downs, çalışmasında seçmen-parti arasındaki ilişkiyi göz önüne bulundurarak “Tek bir seçmen, seçim sonucunu tek bir oyla değiştiremeyeceğini bildiği halde neden oy kullanır?” sorusuyla seçmen davranışlarını açıklamayı amaçlayan bir teorinin anahtar sorusunu ortaya koymuştur. Bu soruya yönelik olarak geliştirilen ortanca seçmen teorisi ile bu konudaki literatüre yön vermiştir (Aktan ve Dileyici, 2007, s.174).

Bununla birlikte Downs, “Rasyonel Seçmen” hipotezinde ise seçmenlerin politik süreçteki oylamaya katılmalarının faydalarını maksimize etme çabalarına bağlamaktadır. Downs, politika davranışları ile öz çıkar temelli firma davranışları arasında benzerlik kurmuş, politik karar verme süreçlerini iktisat alanına taşımıştır. Burada Downs, siyasal parti davranışında da rasyonel seçmen hipotezinden ortaya çıkan “Kişisel Çıkar Önderliği Aksiyomunu” çıkış noktası olarak kabul etmiştir. Downs, seçmen tercihlerinin akılcı olması uygulanacak politikalar konusundaki bilgisi ile doğrudan ilişkili olduğunu ve böylelikle seçmenler hangi partiye oy vereceği konusunda doğru ve isabetli kararlar verilebileceği görüşüne tamamen karşı çıkmaktadır. Çünkü seçmenin her ne kadar rasyonel olsa da uygulanacak politika hakkında bilgi edinmeyi neredeyse hiç önemsemeyeceğini düşünmektedir. Downs’ un bu konudaki görüşleri, seçmen bilgisinin incelenmesi amacıyla yapılan ampirik çalışmalarda da seçmenlerin konuyla ilgisiz olduklarını ortaya koyularak desteklenmiştir. Seçmenler çıkarları doğrultusunda bilgi edinmektedir. Bununla birlikte organize çıkar grupları da seçmenleri kendi alanlarına çekebilmek amacıyla yanlış bilgi vermektedir. Bu durumda da seçmen o bilgini doğru ve

yanlışığını sorgulamaksızın yalnızca kendisini ilgilendiren çıkarlar doğrultusunda fikir sahibi olur (Erdoğan, 2011, s.26). Seçmenler, oy kullanırken bilgi sahibi olmasa da kendilerine en iyi ve en fazla ekonomik hizmeti sunacak olan siyasi parti için oylamada bulunmaktadır (Kızılboğa, 2012, s.96).

Kişinin Bilgisi ve İlgisi

Kamusal mal ve hizmetleri tercih ederken seçmenlerin bilgi sahibi olmadıkları kabul edilmektedir. Bireylerin bu bilgisizliği onların eğitim ve kültür düzeylerinin heterojen olmasından kaynaklandığı gibi aynı zamanda kitle iletişim araçlarının bireylere sunduğu hizmetin yetersizliği de etkili olmaktadır. Kitle iletişim araçlarının devlet tekeli altında olması, bireylerin bilgisizliğinin altında yatan bir diğer nedendir. Bireyler piyasa ekonomisinde satın almak istediği mal veya hizmet hakkında genellikle derin bir bilgi sahibi olmak arzusu ile hareket etmektedir. Çünkü birey, her zaman elde edeceği faydanın maksimum düzeyde olmasını amaçlamaktadır. Kamu ekonomisinde ise bireyler artık sunulacak olan mal ve hizmetler hakkında bilgi sahibi olmayı önemsememektedir. Bunun temelinde ise kamusal mal ve hizmetlere yönelik olan tercihler ile mal ve hizmet arzı arasında doğrudan yakın bir ilişkinin olmadığı görüşü yaygındır. Dolayısıyla birlerler politik ve kamusal ekonomide tercihlerini oylama mekanizması ile ifade ederken oldukça ihmalci ve ilgisiz davranmaktadır. Bu durum, Kamu Tercihi Teorisi literatüründe “bedavacı sorunu” olarak değerlendirilmektedir. Bireyler, özellikle kamusal mal ve hizmet sunumunu yapan partilerle de herhangi bir araştırma yapmanın yüksek maliyetle sonuçlanacağını düşündüğü için ilgisiz davranmaktadır. Seçmenin bu yaklaşımı, aynı zamanda kamu ekonomisinde optimum karar alınmasına engel olmaktadır (Kızılboğa, 2012, s.100).

Bürokrasi (Bürokrat Davranışı)-Bütçe Artırımı

Kamu tercihi teorisyenlerinin, bürokratin bütçeyi artırma yaklaşımlarına bakıldığında teorik ve normatif olarak birçok model geliştirdikleri görülmektedir. Geliştirilen bu modellerle, teorisyenler siyasal karar alma sürecini yasal kurumsal bir analize tabi tutmuş ve bürokrasi-bürokrat bu analizlerde ön plana çıkan aktörlerden biri olmuştur (Sakal, 1996, s.6).

“Kamu tercihinin temel varsayımlarından bir olan kişisel çıkar varsayımı, kamusal mal ve hizmet arz eden birimlere yansıtıldığında piyasada olduğu gibi kamu sektöründe de kamusal mal ve hizmet arz eden politikacılar ve bürokratların kişisel çıkar güdüsüyle hareket ettiği ön kabuldür” (Aktan ve Dileyici, 2007, s.185).

Siyasal süreçte yer alan diğer aktörler gibi bürokrasi de faydasını en çoklaştırma çabasıdadır. Bürokrasinin amacı, kendi bürosunu olabildiğince genişletmektedir. Yani, daha fazla bütçe, daha iyi imkânlar, daha fazla nüfuz ve itibar bürokratin temel amaçları olmaktadır. Bürokratlar kendilerine konulan sınırlar kapsamında kamu harcamalarını olabildiğince genişletme eğilimi

sergilemektedir. Ayrıca bürokrat, kamu fonlarından daha fazla pay elde edebilmek için diğer bürokratlarla sürekli bir rekabet halindedir. Bu süreçte de bürokratik rekabet artık piyasa rekabetinin yerini almaktadır (Aktan, 2000, s.330).

Kamu Tercihi Teorisinin en önemli iktisatçılarından bir olan Gordon Tullock, 1965 yılında “Bürokrasi Politikaları” adlı eserinde kamu bürokrasisinde bireylerin rasyonel davranışın sonuçlarını göstermek amacıyla “ekonomik insan” (homo economicus) modelini kullanmıştır. Burada Tullock’ un vurguladığı ekonomik insan kavramı, bürokrasi içinde kariyerinde yükselme olanacağını artırma çabası içinde olan devlet memurunu betimlemektedir. Memurun kariyerinde yükselme, amiri tarafından yapılan değerlendirmelere bağlı olduğu için memurlar amirlerini memnun edecek şekilde davranmaktadır. Memurlarla ilgili olumlu bilgiler amirlere ulaştırılırken, olumsuz bilgilerin üst yönetime ulaşması engellenmektedir. Bilgi sapması devlet memurları üzerindeki denetimlerin azalmasına yol açmaktadır. Her ne kadar sıkı denetimlerle bürokrasinin aksaklıkları önlenmeye-düzeltilmeye çalışılsa da hatalar giderek artmaktadır. Anthony Downs, 1967 yılında yayımladığı “Inside Bureaucracy” adlı eserinde Tullock ile benzer olarak bürokraside etik davranış şekilleri üzerinde durmuştur. Downs, bu eserinde bürokrasinin asıl dayanak noktasının, bürokratik memurların, toplumdaki diğer birimlerde olduğu gibi kendi kişisel çıkarları doğrultusunda hareket etmesi olduğunu belirtmiştir (Aktan ve Dileyici, 2007, s.186).

Niskanen^{viii}, kamusal tercihler bağlamında bürokrasi konusunda ilk sistemli ekonomi analizini yapan isimdir. Niskanen, yaptığı çalışmada ekonominin temel davranışsal isteklerini ve kamusal hizmetler konusunda bürokrasilerin çalışmalarını, bu isteklerin bürokratik davranışlar için ne ifade ettiğini incelemiş ve karakterize etmeye çalışmıştır. Niskanen’ in sunduğu modeli iki temel özelliği vardır. Bunlardan biri bürokratların belli talep ve maliyet şartları altında faydalarını maksimize etmek amacıyla toplam bütçeleri artırma arzusu içinde olduğudur. İkinci özellik ise bürokratlar ile iktidar partileri arasında bir tür siyasi mübadelenin olmasıdır (Tok, 2009, s.73). Niskanen’in sunduğu bu modelde bürokratlar parasal gelirlerini arttırmak; prestij, güç ve geniş atama yetkisini elde bulundurmak ve başlarında buldukları bürokratların ihtiyaçlarını daha rahat karşılamak amacıyla bütçelerini maksimize etmeye çalışmaktadır. Çünkü bürokratin bürosunun genişlemesi ve bürokratik işlemlerin daha karmaşık boyutlara ulaşması, bürokratik prestij düşkünlüğünü ve kendi çıkarlarına hizmet edecek güçlerini arttırmaya yardımcı olmaktadır. Bu görüş doğrultusunda bir bürokrat, bir firmanın kendi piyasa payını artırma arzusu gibi farklı yollarla bürosunun faaliyetlerini arttırmaya çalışmaktadır. Bürokratlar, kamusal fonlardan pay almak için diğer bürokratlarla rekabet halindedir. Bunun sonucunda ise bürokratik rekabet piyasa rekabetinin yerini almıştır. (Okumuş, 2004, s.61). Kısacası Niskanen’e göre bürokratlar, belirli talepler ve maliyet koşulları altında kendilerine ay-

rılan bütçeyi maksimize etmeye çalışırlar. Çünkü bürokratların fayda fonksiyonuna giren değişkenler ancak bütçe maksimizasyonu yoluyla gerçekleştirilebilir (Aktan ve Dileyci, 2007, s.187).

Bürokratların faaliyetleri, piyasa sisteminde söz konusu olan rekabet tarafından kontrol edilmektedir. Ayrıca bürokratların rekabetleri, ancak üst makam ve rütbeler için söz konusudur. Piyasa sistemindeki rekabet, iyi ve ucuz mal üretme amacına yöneliktir, ancak bürokrasideki rekabet iktidarda bulunanların takdirinin kazanılması amacıyla girilen entrikalarla başarılı olmakla ifade edilebilir (Mises, 1947, s.89).

Bürokrasi, özünde tarafsız bir kurum olması gerekirken, sahip olduğu idari güç ve yetenek sayesinde tarafsızlığını yitirmektedir. Zaman içinde bürokraside grup çıkarı ve kimliği gelişmekte, bir amaç haline gelebilmektedir. Bürokrasinin bir toplumda yaygınlık kazanması, demokrasinin zayıflamasına yol açmaktadır (Ashraf ve Sharma, 1988, s.17). Son zamanlarda bürokratlar yasama organı faaliyetlerini kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek için uğraşmaktadır. Bu konuda verilebilecek en güzel örnek ise kendi gelirlerinin artması amacıyla bu konuyla ilgilenen kişilere baskı yaparak bu çerçevede karar alınmasını (Akçagündüz, 2010, s.31) hatta yasal düzenleme yapılmasını sağlamalarıdır.

Örgütsel Faktörler ve Kamu Tercih

Bir örgütteki iletişim ağları, bilgi akışını sağlayan kanallar, karar vericilerin örgütteki statüsü, örgütün hiyerarşik yapısının, otorite, işbölümü ve uzmanlık gibi faktörler karar verme sürecini etkileyen başlıca faktörlerdir. Bununla birlikte iç çevresel faktörler olarak da adlandırılabilir olan örgütteki performans değerlendirme sistemi, zaman kısıtlaması, iş süreçleri, ödüllendirme sistemi gibi unsurlar da karar alım sürecini etkilemektedir (Sağır, 2006, s.73). Karar vermeyi önemli derecede etkileyen yapısal faktörler olarak yönetimin temel unsurlarından olan otorite, otoritenin kademelenmesi ile oluşan hiyerarşi, üretici çalışmaların parçalanması ve bu parçalar arası bağımlılık ilişkisinin olmasını yansıtan işbölümü sıralanabilir (Lamba, 2014, s.9).

Bu kapsamda kamu tercihinin etkileyen örgütsel faktörleri şu şekilde özetleyebiliriz:

Merkezcilik ve Kamu Tercih

Merkezcilik, özünde örgütü etkileyen kararların hiyerarşinin üst kısımlarında alınmasını ifade etmektedir. Merkezci bir örgütün en önemli özelliği, hiyerarşik kademelerin sayısının fazla ve uzun iken, denetim alanının ise oldukça dar bir yapıya sahip olmasıdır. Karar verme yetkisinin alt kademelere devredildiği örgütler, hiyerarşik kademelerin sayısının daha az ve denetim alanını daha geniş olduğu örgütlerdir. Merkezçiliği gösteren en önemli özel-

lik, kararların hiyerarşik yapıda alındığı yerdir. Örgütte karar verme merkezileştikçe üst kademelerde alınan kararların sayısı da artmaktadır. Örgütler işlevsel açıdan farklılaştıkça ve alt birimlerin sayısının artmasıyla eşgüdüm ihtiyacı da artmaktadır. Bu durum ise kararların bir üst makam tarafından alınmasına yol açmaktadır. Örgütlerde hiyerarşik kademelerin sayısının artmasına rağmen birtakım kararların alt birimlerde alınması, bu kararların programlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte örgütteki bir birimin faaliyet alanı doğrudan diğer birimin faaliyetine bağlı ise örgütteki merkezilik eğilimi de artmaktadır (Lamba, 2014, s.10).

Katı Merkeziyetçi-Bürokratik Yapının Dönüşümü ve Kamu Tercihi

Kamu tercihi kuramı teorisyenleri devleti, tekelleri destekleyen, girişimciliği ortadan kaldıran, seçim alanını daraltan, gereksiz hizmet vererek israf ve verimsizliğin artmasına yol açan müdahaleci bir örgüttür. Teorisyenlerin önemle üzerinde durdukları hususlardan biri de piyasa ekonomisinin bireysel ekonomik özgürlüğün gelişiminin ön koşulu saymalarıdır. Kamu tercihi kuramında devlet düşüncesinde, klasik anlayıştaki koruyucu modelden hizmet sunan devlet modeline geçiş söz konusudur (Arslan, 2010, s.33). Devlet bünyesinde yer alan politikacılar, memur ve bürokratlar rasyonel davranmadığı için yönetimde israf, verimsizlik ve etkisizliğe neden olmaktadır. Bu nedenle bürokratik yapıların daha esnek ve girişimci yönetim modellerinde dönüştürülmesi düşüncesi ön plana çıkmaya başlamıştır. Kamu Tercihi Teorisi, bu konuda temsili demokrasinin halkın tercihlerini siyasal karar mekanizmalarına tamamıyla yansıtmadığını öne sürerek eleştirmektedir (Arslan, 2010, s.35).

Kamu tercihi teorisyenleri, geleneksel yönetim -Weberci yönetim- anlayışına yönelik bazı eleştiriler yapmaktadır. Özellikle merkeziyetçilik anlayışının güçlü olduğu ülkelerde vatandaşların beklenti ve taleplerinin karşılanmasındaki yetersizlikler, katı bir otorite ve hiyerarşik yapılanma, emir-komuta ilişkisinin yoğunluğu gibi konularda eleştiriler artmaktadır. Geleneksel yönetim anlayışının taşıdığı bu özelliklerin yerine esnek, uyumlu, yetki devri ve yetki genişliğine önem veren, performans sistemi gibi ilkelerin esas alındığı yönetim anlayışının oluşturulması gerektiğine yönelik tezler ortaya konulmaktadır. Kamu tercihi teorisyenleri, devletin ve bürokrasinin ağırlığının fazla olduğu ekonomik ve politik sistemlerde yozlaşma, verimsizlik, tekelcilik gibi olumsuzlukların dikkat çekici boyutlara ulaştığını vurgulamaktadır. Buna karşın piyasa ekonomisinin daha güçlü olduğu ekonomilerde ise rekabetin, verimliliğin, girişimciliğin, serbestlik ve özgürlüğün daha fazla olduğu ileri sürülmektedir. Devletin bu süreçteki asıl rolü doğrudan üretici olmaktan çıkıp, piyasadaki işleyişi kolaylaştırarak, düzenlemeleri sağlamak olmalıdır (Gray ve Jenkins, 1995, s.84).

Kamusal seçim kuramcıları, piyasanın olduğu gibi devletin de yetersizliğinin olabileceğini öne sürmektedir. Ayrıca kamusal seçim kuramcıları, devleti girişimcileri kuralları ve mevzuattan oluşan bütünlüklü bir piyasa olarak

değerlendirmekte ve devletin de bu duruma uygun bir dönüşümünü talep etmektedir. Son yıllarda yeni kamu yönetimi ve yönetim paradigmasının yükselişi ile bu talepler arasında doğrudan bir bağlantının /ilişkinin olduğu görülmektedir (Lamba, 2012, s.12). Günümüzde bütün dünyada bir ekol haline gelen Yeni Kamu Yönetimi (YKY) anlayışının arka planında Kamu Tercih Teorisi bulunmaktadır. YKY'nin ağırlıklı olarak uygulanmasını sağlayan yeni sağ politikaların saptanmasında, kamu tercihi teorisyenlerin etkisi oldukça fazladır. Christopher Hood (1991), yeni kamu yönetimini ilk kez kullanmış ve bu konuda öncülük etmiştir. Hood, yaptığı çalışmalarla YKY anlayışının gelişiminde Kamu Tercih Teorisinin belirleyici olduğunu savunmuştur. Yeni sağ politikalarla uyumlu olan bu anlayış, kamu yönetiminde rekabetin esas alındığı, müşteriye tercih imkânının sunulduğu, şeffaf, açık ve inisiyatif alabilen bir yönetim anlayışının yerleşmesinde katkıda bulunmuştur (Al, 2002, s.79).

Kamu tercihi kuramcıları, geleneksel yönetim anlayışındaki bürokrasinin sorunların çözümü için kamusal mal ve hizmetlerin sunulmasında tekelcilik anlayışının yerine rekabetin getirilmesini önermektedir. Geleneksel kamu yönetimi anlayışında bürokratların görevlerini yerine getirirken dürüst bir şekilde hareket edileceğine, kamu yararının bireysel çıkarlara tercih edileceğine dair bir inanç vardır. Ancak kamu tercihi kuramcıları, geleneksel yönetim anlayışındaki kamu görevlilerine yönelik olan bu anlayışı sarsmıştır ve pazar mekanizmasının olmaması halinde kamu kurumlarının temsilcileri ve bürokratlar kamu yararını göz ardı ederek kişisel ve kurumsal çıkarlar doğrultusunda hareket ettiklerini savunmakta, bireysel çıkarlar karşısında başka çıkarlardan söz edilemeyeceğini öne sürmektedir (Al, 2001, s.82).

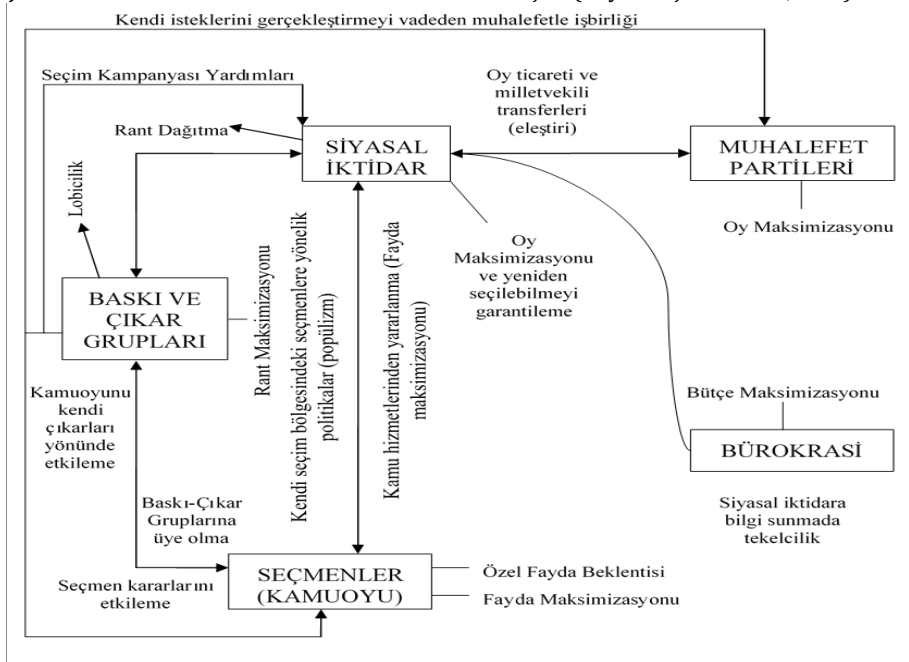
Kamu Tercih Teorisinin, kamu yönetimi konusundaki başlıca önerileri şunlardır: Yönetimde etkinliğin sağlanması amacıyla şeffaflığın esas alınması, her alanda fayda-maliyet analizlerinin yapılması, mümkün olduğu kadar her alanın rekabete açılması, bürokraside etkinliğin sağlanması için ekonomik teşvik sisteminin yerleştirilmesi, performansa dayalı ücret farklılaşmasına gidilmesi ve kamu yönetiminde fayda-maliyet dağılımının pazar şartlarına göre düzenlenmesidir. Kamu Tercih Teorisine göre asıl çözüm, anayasal ve politik süreçlerin yeniden düzenlenerek, politikacıların uyması gereken kuralların anayasal düzenlemelerle belirlenmesidir (Kızılboğa, 2012, s.108).

1970-1980'li yıllardan itibaren dünya genelinde kamu yönetiminde yapılan reform çalışmalarında politik, sosyal, ekonomik ve diğer faktörler etkili olmuştur. Bu faktörler kapsamında 1973-1974'lü yıllarda yaşanan petrol krizleri, yeni sağ politikaların Kamu Tercih Teorisinin ön plana çıkması, sanayi toplumundan bilgi toplumuna doğru bir geçiş ve bunun sonucunda da vatandaşın talep ve beklentilerinin artması gibi unsurlar 1980'li yıllardan itibaren küresel çapta bir değişim rüzgârının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Konuya Türkiye açısından bakıldığında ise 1980'li yıllarda Özal döneminde ilk

reform adımlarının atılmasına rağmen ciddi girişimlerin 2003 yılı ve sonrasında yapıldığı söylenebilir (Kurun, 2018, s.92).

Kamu Tercih Teorisinin kamu yönetimi konusundaki başlıca önerileri YKY anlayışı kapsamında 2003 yılında ilk kez başlatılan yönetsel reform çalışmalarıyla desteklenmiştir. Bu dönemde Başbakanlık “Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim” adlı bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda bütüncül bir yaklaşımla değişimin parçalardan değil sistemin bütününde başlatılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda da daha etkin, şeffaf, hesap verebilir, kurum içi denetimin daha yoğun olduğu, performans ve faaliyet programları aracılığıyla kurumun daha kolay takip edildiği bir sistemi sunan bir yapıya geçilmiştir. Ayrıca bu süreçte özelleştirmeler de desteklenerek kamunun yükünün olabildiğince azaltılması ve kamunun asli görevlerine yoğunlaşması gerektiği belirtilmiştir. Değişime yönelik bütün bu amaçların gerçekleştirilmesi için çeşitli kanunlar düzenlenmiş, kamuya yeni bir yönetim biçimi ve yaklaşımını kazandırmak amaçlanmıştır. Bu yaklaşımlar ve değişim planları Kamu Tercih Teorisi tarafından da desteklenmiş, kamunun vatandaş odaklı çalışmasını ve özel sektörden de maksimum faydanın sağlanması amaçlanmıştır (Kızılboğa, 2012, s.108).

Şekil 1. Karar Alma Sürecinde Aktörler Arası Etkileşim (Kaynak: Çetin, 2010, s.32)

Örgütsel yapı ile Kamu Tercih Teorisi arasında da doğrudan bir ilişki vardır. Kamu Tercih Teorisi merkezîyetçi, katı, bürokratik yapılanmaya karşıdır. Bunun en somut göstergesi ise günümüzde bütün dünyada hâkim olan

Yeni Kamu Yönetimi gibi yaklaşımların temelinde Kamu Tercih Teorisinin olmasıdır. Teori bu alanda çalışanlara, kamu yönetimlerinin çok hantal ve verimsiz olduklarına dair önemli araçlar sunmuş ve geleneksel kamu yönetimi modelinden vazgeçilmesini önermiştir (Hughes, 1998, s.10). Bu kapsamda Kamu Tercih Teorisi, örgütsel yapı ve karar alma ilişkisi çok etkileşimli bir şekilde yukarıda Şekil 1’de sunulmuştur.

Örgütte Aktörlerin Pozisyonları ve Kamu Tercih

Örgütlü bir toplum olan siyasal partiler, bireyleri siyasal iktidarda temsil etme amacı taşımaktadır. Siyasi partiler, toplumdaki grupları, farklı çıkarları temel alarak örgütlenmektedir. Siyasi partilerin çıkarlarını maksimize etme yarışın siyasal açıdan iktidarı elde bulundurmak amacıyla yapılmaktadır (Kahraman, 2015, s.383). Günümüzde siyasal partiler artık toplumda bazı sınıfların istek ve taleplerini gerçekleştirmek, bu sınıfların iktidarı elinde tutmalarını sağlamak amacıyla kurulan örgütlenmeler değildir. Son yıllarda uygulanan neoliberal politikalar, yavaş yavaş ideolojilerin bulanıklaştırılması ve siyasetin sınıf temelinden uzaklaştırılması gibi değişimler, siyasal partilerin çok önemli bir ayağını işlevsiz bırakmıştır. Siyasi partiler, toplumsal gerçeklikten uzak olup, sosyal sorunlara çözüm arayışında olmayan ve sınıfı politikalarına eklenmiş bir durumda bulunduğu için özgürlüklerini kaybetmişlerdir. Bireysel iradeler ise partiler içinde bireyselliklerini kaybetmekte, erimekte, siyasetten uzak kalmakta ve seçeneksizliğin etkisi sonucu artık siyasetin dışında çözüm aramaktadır (Kahraman, 2015, s.399).

Siyasal partiler, demokratik sistemlerde kamusal kararların alınmasında etkin bir rol oynamaktadır. Ayrıca siyasal karar alma sürecinde kamusal mal ve hizmetlere yönelik taleplerin belirlenmesinde siyasal partiler, önemli rol üstlenmektedir. Seçmeneler ise tercihlerini partilerin açıkladığı parti programları kapsamında belli bir süre için bir siyasal partiye vererek açıklamaktadır (Okumuş, 2004, s.52). Siyasi partiler iktidara gelmek amacıyla toplum üyelerinin çoğunluğunu ilgilendiren sorunlarla çözüm bulmak, ilgilenmek durumundadır. Bu açıdan da siyasal partiler seçim beyannamelerinde oylarını maksimize etmelerini sağlayacak politikalara yer vermek için çaba harcamaktadır (Aktan, Dileyici ve Vural, 2006, s.64). Seçimi kazanarak hükümeti yapılandıran parti ya da partiler iktidar partisi olarak nitelendirilmektedir. İktidar partileri, kamu ekonomisinde bazı kararlar alma yetkisine sahiptir. Mecliste yer alan diğer partilerin kamu ekonomisinde karar alma konusunda çok fazla bir etkiye sahip olmadığı düşünülmektedir. Bu partiler, farklı kanun teklifleri hazırlayarak seçmeni memnun etmeye ve böylece karar alma sürecini etkilemeye çalışmaktadır. Seçmenlerin bireysel olarak kamusal kararları etkilemesi mümkün olmadığı göz önüne alındığında siyasal partilere düşen sorumluluğun önem düzeyi daha iyi anlaşılmaktadır (Okumuş, 2004, s.54-55).

Oy ticareti, özellikle yasama aşamasında ortaya çıkan bir siyasal yozlaşma türüdür. Siyasi partiler, yasama organı olan parlamento da siyasal karar alım

sürecinde kendi menfaatlerine uygun olarak sundukları kanunları karşılıklı şekilde desteklemektedir. Bu bir anlamda oy ticareti- alışverişi olarak değerlendirilebilir. Bazı durumlarda oy ticareti, siyasal karar alma sürecini kolaylaştırabilmektedir. Parlamentoda bazı siyasal kararların alınması sert ve sıkı kurallara bağlanmıştır. Belli konularda parlamentoda kararların alınması, üye tam sayısının belli oranına bağlanmış olabilir. Böyle durumlarda da siyasi partiler karşılıklı olarak parlamentoya sunacakları kanun tasarısının onaylanmasını kolaylaştırabilir. Böylece hem iktidar hem de muhalefet partisi veya taraflar oylarını karşılıklı olarak birbirlerini desteklemek amacıyla kullanmaktadır (Aktan, 2000, s.59).

Oy ticaretinin bazı sonuçları ise şöyledir: Milletvekilleri, siyasal kararların alınması sürecinde kendi oylarını maksimize etmek ve kendi seçim bölgelerine daha fazla hizmet sunabilmek için oy ticaretine eğilim göstermektedir. Bu durum sonucunda da siyasal iktidarların oyları belli ve özel bir coğrafi alana doğru kaymakta, bütçe kaynakları bu alanlara yönlendirilmektedir. Hizmet kayırmacılığı olarak adlandırılan bu durum politik yozlaşmalara yol açarken aynı zamanda kamu ekonomisinde optimum kararların alınmasındaki en önemli engellerden birini oluşturmaktadır. Her ne kadar oy ticareti kolektif kararların alınmasını kolaylaştırırsa da çoğunluk kuralı adı altında alınan bu kararlar özünde seçmenlerin büyük bir kısmının karşı olduğu politikaların kabul edilmesi ve uygulanmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte oy ticareti politik yozlaşmaya yol açtığı gibi aynı zamanda ekonomik açıdan da kaynak israflarına neden olmaktadır (Aktan ve Dileyici, 2007, s.26).

Baskı, Çıkar Grupları ve Rant Peşinde Koşma

Baskı ve çıkar grupları, seçmen tercihlerinin siyasal karar alım sürecinde etkin olmasını sağlayan bir diğer aktördür (Andrew, 1993, s.149). Baskı grupları genellikle ortak çıkarlar etrafında toplanan, işbirliği içinde hareket eden ve resmi kurumlarla kurduğu iletişim sayesinde kendi üyelerinin çıkarlarına uygun olacak şekilde istek ve taleplerini ileten gruplardır (Arı, 1997, s.133). Siyasal iktidarı elinde bulundurmadan yasama organlarının kararlarını etkilemeye çalışan ve organize olan çıkar grupları, baskı grubu olarak tanımlanmaktadır. Baskı grupları, siyasal karar alma sürecinde toplumsal yarar bağlamında değil yalnızca özel çıkarları savunması ile varlığını ortaya koymakta ve etkinlik kazanmaktadır (Sakal, 1996, s.6). Baskı grupları uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel olmak üzere farklı ölçeklerde üyelerinin çıkarları ile çelişen konularda siyasal organların kararlarını etkileyecek düzeyde faaliyetlerde bulunmaktadır (Hennessy, 2000, s.152)

Günümüze kadar olan süreçte baskı grupları üzerinde yapılmış ampirik çalışmalara bakıldığında hemen hepsinde görülen ve oldukça dikkat çekici bir ayrım vardır. Farklı meslek gruplarından kişiler, farklı ideolojilere sahip olan kişiler ve belli çıkarları savunmak amacıyla bir arada bulunan çıkar grupları bazı amaçları gerçekleştirmek amacıyla faaliyetlerde bulunurken zaman zaman iktidarla karşı karşıya gelmektedir. Bu durumda da amaçların

gerçekleştirilmesi, siyasal iktidar tarafından alınan kararların uygulanmasının önlenmesi veya iktidarına bu yönde uygun bir karar almaya zorlamaya gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla siyasal bir amaç olmadan bir araya gelen kişilerin oluşturduğu grup, dernek, örgütler toplumsal hayatın bir safhasında belli şartların oluşmasıyla baskı grubuna dönüşmektedir. Burada dikkati çeken en önemli kriter, grubun iktidarla ya da başka bir deyişle siyasal karar alma süreciyle karşılaştığında “çıkar grubu”, karşılaştıktan sonra da “baskı grubu” niteliği taşımasıdır (Okumuş, 2004, s.57).

Çıkar gruplarının oluşmasındaki asıl mantık, bireysel olarak siyasal karar alma sürecinde etkin olmanın zor olması ve ortak çıkarlara sahip olan bireylerin ortak hareket etmesiyle siyasal karar alım sürecinde daha etkin olmak istemesidir (Okumuş, 2004, s.56).

Modern temsili demokraside, siyasal partiler kazanacakları oy sayısını arttırmak amacıyla birbirleriyle rekabet halinde olmaları, ortak çıkar ve amaçlara sahip olan kişilerin bir araya gelmelerine yol açmıştır. Çıkar grubu veya baskı grubu adı verilen bu gruplar, seçimler öncesinde siyasal partilerle birtakım kişisel çıkar-oy alışverişi yapmaktadır. Hangi siyasal parti, kendi gruplarının çıkarına hizmet edecekse, bu çıkar gruplarını oylarını o partiye vermektedir. Seçim sonucunda ise bu gruplar siyasal iktidar üzerinde yoğun bir baskı kurarak çıkarlarına uygun olan, onu koruyacak ve arttıracak önlemlerin alınmasını isterler. Günümüzde siyasal parti ve çıkar grupları arasındaki ilişkiler hem siyasetin hem de devlet yönetiminin gündemini belirleyecek boyutlara ulaşmıştır. Ayrıca son zamanlarda en fazla dikkat çeken gelişme ise siyasal iktidarların temel amacının özel çıkarları gözetmesidir (Tok, 2009, s.70).

Kamu tercihi teorisyenleri baskı gruplarının hangi durumlarda ortaya çıktığını yaptıkları analiz sonucunda belirlemiştir. Bu doğrultuda eğer alınacak bir karar yalnızca küçük bir gruba yarar sağlıyorsa, ancak maliyeti tüm vatandaşlara dağılıyor ise bu karardan fayda elde edenler küçük bir maliyet karşılığında birleşerek baskı grubu oluşturabilir. Örneğin, işçi maaşlarının arttırılması için bir yasa tasarısının hazırlanıldığı durumda bundan rahatsız olan işverenler bu işlemde zararlı çıkacağı için bu konuda bir lobi faaliyeti başlatarak böyle bir yasanın çıkarılmasını önlemeye çalışacaktır. Baskı ve çıkar gruplarının rant elde etmeye yönelik faaliyetleri, devletin ekonomik hayatı düzenlemek için gerçekleştirdiği transferlerin asıl amaçları dışında kullanılmasına yol açmaktadır. Baskı ve çıkar grupları devlet bürokrasisine egemen olmak amacıyla karar alma sürecini etkileyerek, kendi çıkarlarına uygun bazı kararların alınmasını sağlayabilirler (Akçagündüz, 2010, s.32).

SONUÇ

1950-1960'lı yıllarda Kamu Tercihi Teorisi, Amerika'da siyasal süreçlere karşı bir eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. Kamu tercihi teorisyenleri, temsili demokrasinin yapısal kurum ve işleyişinin artık toplumsal tercihleri iyi yansıtmadığını ileri sürmüş ve yaşadıkları dönemdeki sorunları incelemiştir. Bu

sorunlar, seçmen davranışları, bürokrasi, siyasi partiler, seçim sistemleri gibi yönetsel konularda yoğunlaşmıştır. Kamu Tercih Teorisine göre birey, siyasal süreçte birtakım kararlar alırken kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek, kamusal ve sosyal yarar kavramını göz ardı etmektedir. Yani kolektif kamusal düşünce yerine artık rasyonellik ve bireysellik ön plana çıkmaktadır.

Kamu Tercih Teorisi, siyasal süreçte alınan uygulamalar ve kararların ekonomi-iktisat biliminin kullandığı araç, yöntem ve varsayımları temel alarak açıklamaya çalışmaktadır. Kamu Tercih Teorisi, Buchanan'ın katkılarıyla yeni politik iktisat olarak adlandırılmakta, ekonomi ve politika bilimi arasında bir bağ-ilişki kurmaya çalışmaktadır. Kamu Tercih Teorisi, iktisatçıların farklı pencerelerden bakmasını sağlamakta ve pozitif yönü ağır basmakta, siyasal alana yeni bir bakış açısı getirmektedir. Metodolojik bireycilik, politik mübadele, rasyonelite ve maximand olmak üzere üç farklı ilkesi olan Kamu Tercih Teorisinin temelinde bireycilik vurgusu yer almakta, bu yönüyle de eleştirilere maruz kalmaktadır. Siyasal karar alma sürecinde mekanizmalar arasında politika bir alışveriş unsuru niteliği taşımaktadır.

Karar alma ise, mevcut alternatifler arasındaki en uygun ve iyi olanı seçmek olarak değerlendirilebilir. Bireyler hemen her gün farklı konularda farklı alternatifler ile karşılaşmakta ve kararlar almaktadır. Sosyal hayatta oldukça farkı örgütler farklı amaçlarla kurulmakta ve bu örgütlerin üyeleri çeşitli amaç ve güdüler doğrultusunda hareket etmektedir.

Çalışmanın sonunda karar verme sürecinde etkili olan bireysel faktörlerle (kişilik ve kişinin konuyla olan ilgisi ve bilgisi) Kamu Tercih Teorisi arasında bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Bu kapsamda kamu tercihinin temel ilkelelerinden olan homo economicus ve maximand yaklaşımının karar verme sürecinde baskın olduğu, özellikle seçmen ve bürokrat kararlarında bunun daha fazla olduğu görülmüştür. Örgüt içinde aktörlerin konumu ile de Kamu Tercih Teorisi arasında bağlantı olduğu görülmüştür. Bu duruma örnek olarak ise politik karar alma sürecinin en önemli aktörleri olan siyasi partiler ve baskı ve çıkar gruplarının karar verme sürecindeki yaklaşımları verilebilir. Bu aktörlerin örgüt içinde buldukları pozisyon onların karar vermedeki amaçlarını ve hedeflerini doğrudan etkilemektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi politik karar alma sürecinde, seçmenler kamusal mallardan sağlanacak faydayı, siyasilerde politik karlarını maksimum düzeye çıkarmaya gayret ederler. Siyasal iktidarla birlikte çalışan bürokratlar ise, maaş ve diğer yan gelirlerini, prestijlerini ve siyasal iktidara bilgi sunmadaki tekelci konumlarını sürdürmeye çalışırlar. Baskı ve çıkar grupları da karar almada lobicilik yaparak kararların kendi lehlerine olacak şekilde çıkması için çaba gösterirler. Bir diğer deyişle; baskı grupları, siyasal iktidarı ve bürokrasiyi çeşitli yollardan etkileyerek çıkar sağlamaya diğer bir ifade ile rant kollamaya çalışırlar. Özetlemek gerekirse, özel tercihlerde olduğu gibi, toplumsal tercihlerde de bireysel çıkarlar ön plandadır.

KAYNAKÇA

- Akçagündüz, E. (2010). Kamu Tercihi Teorisi ve Türkiye üzerine olan etkisi üzerine bir inceleme. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(2).
- Aktan, C. C. (1994). *Çağdaş liberal düşüncede politik iktisat*. Takav Matbaası, Ankara.
- Aktan, C. C. (2000). *Kamu ekonomisi ve kamu maliyesi*. Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- Aktan, C. C. (Ed.) (2000). *Kamu Tercihi Teorisi ve anayasal iktisat. anayasal iktisat*. Siyasal Kitapevi, Ankara,
- Aktan, C. C. (2006). Dileyici. (ed. D. İstiklal ve V. İstiklal), *Kamu Ekonomisi ve Kamu Politikası* içinde, Seçkin, Ankara.
- Aktan, C. C. ve Dileyici, D. (2007). Modern Politik İktisat Kamu Tercihi. (Ed. C. C. Aktan ve D. Dileyici), *Kamu Tercihi İktisadına Giriş* içinde Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Al, H. (2002). *Kamu yönetiminde paradigma değişimi*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sakarya.
- Aligica, P. D. (2015). *Public administration, public choice and the ostroms: The achievements, the failure, the promise*. Springer Science Business Media New York, Vol.163
- Andrew, T. (1993). Easing the pressure on pressure groups: Toward a constitutional right to lobby. *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 1.
- Arı, T. (2004). *Uluslararası ilişkiler ve dış politika*, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Arslan, N. (2010). Klasik- Neo klasik dönüşüm süreci: Yeni kamu yönetimi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(2), 2010.
- Avcı, M. (2001). *Türkiye'nin ekonomik yapı sorunlarına çözüm olarak anayasal iktisat yaklaşımı*. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Bakan, İ. ve Büyükbeşe, T. (2008). Katılımcı karar verme: Kararlara katılım konusunda çalışanların düşüncelerine yönelik bir alan araştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 13(1).
- Bayramlı, G. (2004). *Kamu tercihi perspektifinden keynezyen iktisat ve fonksiyonel maliye*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Baysuğ, İ. (2017). "Anayasal iktisat ve Türkiye ekonomisinde anayasal iktisadın uygulanabilirliği ile ilgili bir değerlendirme. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(5).
- Bilkay, M. A. (2016). *Devletin küçültülmesi kapsamında anayasal iktisat kuramı*. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde,
- Buchanan, J. M. (1979). Politics without romance: A sketch of positive public choice theory and its normative implications: Inaugural lecture. *Institute for Advanced Studies, Austria, IHS Journal*, 3(1),
- Buchanan, J. M. (1989). *Explorations into constitutional economics*. Compiled by Robert D. Tollison and Viktor J. Vanberg, College Station: Texas A-M Un. Press, No 9 Texas A&M University Economics Series.
- Buchanan, J. M. (2002). Pozitif Kamu Tercihi Teorisi ve normatif temelleri. Ed. C. Can. Aktan, *Anayasal İktisat*, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Certo, C. S. (2003). *Modern management*. New Jersey: Prentice Hall.

- Chatoupis, C. (2007). Decision making in physical education: Theoretical perspectives. *Studies in Physical Culture and Tourism*, 14(2).
- Çelikten, M., Gılıç, F., Çelikten, Y. ve Yıldırım, A., (2019). Örgüt yönetiminde karar verme süreci: Bitmeyen bir tartışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2),
- Çetin, S. (2010). *Kamusal karar alma sürecinde e-demokrasi uygulamaları ve Türkiye*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çoban, A. R. (2003). Kamu Tercih Teorisi. Ed. M. Acar ve H. Özgür, *Çağdaş Kamu Yönetimi*, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Çınar, A. (2010). *Ekonominin seçmen ideolojisi üzerine etkisi: Türkiye örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Daft, R. (2010). Organization theory and design. *Cengage Learning 10 th Edition* içinde USA,
- Demirci, M. (2015). *Türkiye’de yerel yönetimlerde karar verme süreci*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Dülğar, İ.P. ve Tosun, İ. (2019). Geleneksel Kamu yönetimi yaklaşımında iki kırılma noktası: Herbert Simon ve kamu tercihi okulu. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XLVII(2)
- Erdoğan, D. (2011). *Demokrasinin iktisadi teorisi: Türkiye için bir analiz*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Gray, A. ve Jenkins, B. (1995). From public administration to public management: reassessing a revolution. *Public Administration*, 73(1).
- Hennessy, P. (2000). Pressure groups: Their role in developing the law. *Legaldade*, 12.
- Hepaksaz, E. (2007). Kamu tercihi ve anayasal iktisat teorisi perspektifinden anayasal mali reform. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(514).
- Hughes, O. (1998). Public management & administration. In Ed. C. A. Hyde, ve M. J. Shafriz, *Classics of Public Administration*. 3 rd Edition ST. Martin’s Press., USA:
- Kahraman, L. (2015). Siyasal karar verme sürecinde özneyi “Temsil” eden temel aktör siyasi parti”. Ed. F. Kırışik ve Ö. Önder, *Kamu Yönetimi ve Siyaset Biliminde Karar Verme içinde*, Detay Yayıncılık, Ankara,
- Kayabaşı, Y. (2005). *Politik yozlaşmaya çözüm olarak anayasal iktisat*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kızılboğa, R. (2012). Kamu tercihi ve anayasal iktisat teorilerinin değerlendirilmesi. *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2.
- Kinnear, D. (2002). Kamu Tercih Teorisi. Ed. Ç. G.Sonkur, C. Aktan, *Anayasal İktisat içinde*, Siyasal, Ankara.
- Kurun, İ. (2018). Reform ve çıkar: Kamu Tercih Teorisi perspektifinden kamu yönetimi temel kanunu projesi. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2)
- Kurt, Ü. (2003). *Karar verme sürecinde yöneticilerin kişilik yapılarının etkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Lamba, M. (2012). *Yerel yönetimlerimizde kent konseylerinin belediyelerin karar alma süreçlerine etkisi: Antalya, Afyonkarahisar ve Burdur örneği*. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Ün. SBE, Isparta,
- Lamba, M. (2014). Karar vermeyi etkileyen yapısal faktörler bakımından yönetim ve organizasyon teorilerinin incelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(27).
- Lane, J. E. (1990). The epistemological foundation of the public choice theory. *Scandinavian Political Studies*. 13(1).
- Mises, L. V. (1947). *Bürokrasi*. (Çev. F. Ergin) Cumhuriyet Matbaası, İstanbul,
- Mouzelis, P. N. (2001). *Örgüt ve bürokrasi: Modern teorilerin analizi*. Çev. B. Akın, Çizgi, Konya.
- Mueller, C. D. (1993). Public choice: A survey. Ed. Edward Elgar. *The Public Choice Approach to Politics* içinde Economist of The Twentieth Century.
- Noone, J. (2002). Concept Analysis of Decision Making. *Nursing Forum*, 37(3).
- Odabaş, H. (2019). *James M. Bunchanan ve liberal politik iktisat*. SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Yayınları: ISBN: 978-605-68961-5-6, 2019.
- Okumuş, S. (2004). *Anayasal iktisat'ın siyasal yozlaşmaya bakışı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Orchard, L. ve Stretton, H. (1997). Public choice. *Cambridge Journal of Economics*, 21.
- Özer, M. A. (2015). Sosyal politikaların belirlenmesinde karar verme süreci ve bilgi teknolojilerinin etkisi. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(9),
- Özer, M. A. (2016). Herbert Simon'un Yönetim bilimine katkıları üzerine değerlendirmeler. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(11).
- Özer, M. A. (2019). *21. yy'in modern yönetimi için geleceğe yön veren yönetim gurular*. Gazi, Ankara.
- Robbins, P. S., Decenzo, A. D. ve Coulter, M. (2013). *Yönetimin esasları*. 8. Basım, Çev. A. Ögüt, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. (Eserin orijinali 2012'de yayımlandı).
- Sağır, C. (2006). *Karar verme sürecini etkileyen faktörler ve karar verme sürecinde etişin önemi: Uygulamalı bir araştırma*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Sakal, M. (1996). Kamu ekonomisi teorisinin gelişmesinde kamu tercihinin etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1),
- Simon, H. A. (1976). Administrative behavior. *The Free Press*, New York,
- Tok, S. (2009). *Anayasal iktisat ve kamu tercihi yaklaşımları sorunlar ve çözüm önerileri*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Tozlu, A. (2016). Karar verme yaklaşımları üzerinde Herbert Simon Hegemonyası. *Sayıştay Dergisi*, 102, 27-45.
- Uluğ, F. (1996). Yönetimde Karar Verme. *Gazi Ün. Endüstri Sendikası Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4.
- Uzun, T. (2009). Kamu tercihi ve anayasal iktisat kuramı üzerine bir değerlendirme. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(23).
- Yılmaz, M. ve Talas, M. (2010). Bilgi merkezinde karar verme süreci. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 2(1).

Yolal, M. (2018). Nobel ödülü sahibi James M. Buchanan'ın konseptinden kurallar, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi Electronic Journal of Social Sciences*, 17(65).

Wolf, C. (1998). Piyasa ve devlet. Ege Üniversitesi, İİBF Yayını, No 1, İzmir,

SON NOTLAR

ⁱ ABD'de 1963 yılında Kamu Tercih Araştırma Merkezi'nin kurulmasına yol açan bu araştırma alanı, bu merkez içinde yapılan çalışmalarda meyvesini vermiş ve Kamu Tercih Teorisi'nin kurucusu olarak kabul edilen Buchanan'ın 1968 yılında Nobel Ekonomi Ödülü almasıyla kamu tercihi teorisi daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır (Aktan ve Dileyici, 2007, s.9).

ⁱⁱ Normatif analiz, genellikle olması gerekenle ilgilenen, “ne neye tercih edilmeliydi”, “ne olsaydı daha iyi olurdu”, temelinde incelenmesine dayanmaktadır (Aktan ve Dileyici, 2007, s.152).

ⁱⁱⁱ Pozitif analiz ise, olanla ilgilenen ve ekonomik sürecin “nedir”, “ne olmuştur”, temelinde incelenmesidir (Aktan ve Dileyici, 2007, s.152).

^{iv} Piyasanın başarısızlığı, 1930-1940 yıllarda ileri sürülen piyasa ekonomisinin ulusal ekonomi içinde yetersiz olması ve devletin ekonomiye müdahale etmesinin gerekliliğine dayanan bir teoridir (Aktan, 1994, s.136).

^v Kamu ekonomisinin başarısızlığı, 1960'lı yıllarda Kamu Tercih İktisatçılarının kamu ekonomisinin de optimumdan uzak olduğunu açıkladıkları ve ortaya attıkları teoridir (Wolf, 1998, s.120).

^{vi} Kamu tercihi teorisinin asıl gelişimi İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden 1940'lı ve 1950'li yıllarda olurken, Anayasal İktisadın bir disiplin olarak doğması ve önem kazanması 1970'li yılların sonlarında gerçekleşmektedir (Baysuğ, 2017, s.90). Kamu tercihi teorisi dört önemli düşünce okulu etrafında şekillenmiştir. Bunlar; Virginia, Rochester, Chicago ve Indiana (Amerika'daki bir düşünce okulu)'dır (Orchard ve Stretton, 1997, s.410).

^{vii} Kamu tercihi teorisi alanındaki en önemli çalışma ise Virginia Politik İktisat Okulu'nun kurucuları olan James Bunchanan ve Gordon Tullock tarafından yapılmıştır (Avcı, 2001, s.2).

^{viii} Niskanen 1971 yılında yaptığı 's Bureaucracy and Representative (Bürokrasi ev Temsilci Hükümet) adlı çalışmada yalnızca kamu bürokratları ile ilgilenmiştir. Yöneticilerin, yönetim sürecinde maaş, itibar, güç, fırsat, bürokrasinin hâkimiyetini artırma gibi konularda endişe taşıdıklarını ortaya koymuştur (Orchard ve Stretton, 1997, s.414).

OSMANLI DEVLETİ'NDE TANZİMAT DÖNEMİ'NDE MECELLE BAĞLAMINDA İŞÇİ İŞVEREN İLİŞKİLERİ

Atanur Karaahmetođlu¹

¹ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5064-7254

Öz

Tanzimat Dönemi Osmanlı Devleti'nde birçok önemli gelişmenin yaşandığı bir dönem olmuştur. Tanzimat Dönemi ile birlikte, Osmanlı Devleti birçok alanda Avrupa'nın gerisinde kaldığını kabul etmiştir. Savaşlarda alınan mağlubiyetler, yaşanan ekonomik zorluklar, sanayileşmemenin getirdiği sıkıntılar nedeniyle Osmanlılar Batının üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu sebeplerle Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin geneline yenilikçi bir atmosfer hâkim olmuştur. Bu şekilde İmparatorluğun tekrar ayağa kalkması amaçlanmıştır. Hemen her alanda başlayan bu yenilikçi hareketlerden çalışma hayatı da etkilenmiştir. Zira, Tanzimat Dönemi'nde yapılan kanuni düzenlemelerde çalışma hayatına ilişkin konular da ele alınmıştır. Bu açıdan Mecelle büyük öneme sahiptir. Mecelle bir medeni kanun niteliği taşımakla birlikte, Mecelle'de işçi işveren ilişkileri de ele alınmıştır. Bu nedenle Mecelle iş hukuku açısından da oldukça önemli bir yere sahiptir. Zira, Osmanlı Devleti'nde ilk defa bir genel kanunda işçi işveren ilişkilerine yönelik düzenlemeler getirilmiştir. Bu çalışmada Mecelle'nin gözünden Osmanlı Devleti'nde işçi işveren ilişkilerine bakmak ve işçinin konumunu belirlemek amacıyla bir araştırma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İşçi, İşveren, İşçi İşveren İlişkileri, Tanzimat Dönemi, Mecelle.

Atf için:

Karaahmetoğlu, A. (2021). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde mecelle bağlamında işçi işveren ilişkileri. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(26), 75-94.

¹ Araş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli/Türkiye

E-posta: atanurkartal@hotmail.com

EMPLOYEE-EMPLOYER RELATIONS IN THE CONTEXT OF MECELLE IN THE OTTOMAN EMPIRE DURING THE TANZIMAT PERIOD

ABSTRACT

The Tanzimat period was a period in which many important developments were experienced in the Ottoman Empire. With the Tanzimat period, the Ottoman Empire accepted that it lagged behind Europe in many areas. The Ottomans had to accept the superiority of the West due to the defeats in the wars, the economic difficulties experienced, and the difficulties caused by the non-industrialization. For these reasons, an innovative atmosphere prevailed throughout the Ottoman Empire during the Tanzimat period. In this way, it was aimed to revive the Empire again. Working life has also been affected by these innovative movements that started in almost every field. Because, in the legal regulations made in the Tanzimat period, issues related to working life were also addressed. In this respect, Mecelle is of great importance. Although it has the characteristics of a civil law Mecelle, employee-employer relations are also discussed in Mecelle. For this reason, Mecelle has a very important place in terms of labor law. For the first time in the Ottoman Empire, regulations regarding employee-employer relations were introduced in a general law. In this study, a research has been conducted in order to look at the employee-employer relations in the Ottoman Empire and to determine the position of the worker from Mecelle's perspective.

Keywords: Ottoman State, Employee, Employer, Employee-employer Relations, The Tanzimat Period.

GİRİŞ

Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti'nde bir milat olmuştur. Zira, Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti yüzünü Batıya dönmüş ve bu alanda birçok reform yapmıştır. Bu reformlarla birlikte, İmparatorluk kaçınılmaz sonun önüne geçmeyi amaçlamıştır. Bu şekilde İmparatorluğun parçalanması engellenmek istenmiş, buna dönük adımlar atılmıştır. Bu nedenle, Tanzimat Dönemi tarih sahnesinde yenilikçi bir dönem olarak ortaya çıkmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde birbirinin peşi sıra birçok yenilik yapılmıştır. Bu nedenle, İmparatorluk hemen her alanda bir değişim ve dönüşüm çabası içine girmiştir. Bu yenilikleri hayata geçirebilmek için başvurulan yegane yöntemlerden biri de kanunlaştırma faaliyetleri olmuştur. Zira, Tanzimat Dönemi aynı zamanda hukuksal reformların da başladığı bir dönem olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi hukuksal reformlarının en önemli meyvesi Mecelle olmuştur. Mecelle'de İslam hukuku kuralları esas alınmakla birlikte, modern anlayışın da gerisinde kalınmamıştır. Mecelle genel olarak medeni hukuka ilişkin konuları ele almıştır. Ancak, Mecelle'de çalışma hayatı da göz ardı edilmemiş ve işçi işveren ilişkilerine yönelik düzenlemeler de getirilmiştir. Zira, Tanzimat Döneminde işçi işveren ilişkileri de bir değişim ve dönüşüme uğramıştır.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde geç de olsa başlayan sanayileşme süreci kaçınılmaz olarak çalışma hayatını da etkilemiştir. Zira, Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nde yeni fabrikalar kurulmaya başlamış, bu nedenle iş gücüne olan ihtiyaç da artmıştır. Bunun sonucu olarak Osmanlı Devleti'nde de işçi kitleleri oluşmaya başlamıştır. Bu nedenle, Mecelle'nin işçi işveren ilişkilerine bakış açısı da önem kazanmıştır.

Mecelle, bir iş kanunu olarak yürürlüğe girmemiştir. Ancak, Mecelle iş hukukunun gelişimi açısından büyük öneme sahiptir. Zira, Osmanlı Devleti'nde ilk defa bir genel kanunda işçi işveren ilişkilerine yönelik düzenlemeler getirilmiştir.

Bu çalışmada Tanzimat Dönemi'nde yaşanan gelişmeler ele alınmakla birlikte, Tanzimat Dönemi'nde işçi işveren ilişkilerinin nasıl şekillendiği, bu kapsamda Mecelle'nin ne gibi düzenlemeler getirdiği, Mecelle'nin işçi işveren ilişkilerine etkisi ve işçiyi ne şekilde ele aldığını belirlemek üzere bir araştırma yapılmıştır. Bu şekilde hukuki açıdan Mecelle'nin işçi işveren ilişkilerine bakış tarzının günümüz hukukuna etkisi incelenmek istenmiştir.

TANZİMATTA GİDEN YOL

18. yüzyıl sonlarında Avrupa Kıtası'nda İngiltere başta olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinde bir sanayileşme süreci başlamıştır. Batı Avrupa'da yaşanan bu gelişmeler tüm dünyaya yayılarak Osmanlı Devleti'nin de kaderini etkilemiştir. Zira, Batı'da yaşanan bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nin oturmuş geleneksel yapısının bozulmasını hızlandırmıştır (Akça ve Hülöv, 2007, s.238).

Bu çözümlenin önüne geçmek adına İmparatorluk çeşitli adımlar atmış olsa da, atılan bu adımlardan istenilen neticeler elde edilememiştir Zira, Osmanlılar Batıyla rekabet edebilme kabiliyetini kaybetmiştir (İleri, 2019, s.213-214). Bu sebeplerle Osmanlı Devleti'nde siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda bazı değişimler yaşanmıştır.

Batı'da sanayileşme sürecinde teknik gelişmelerle beraber seri üretime dayalı fabrikalar ortaya çıkmıştır. Bu durum fabrikalarda çalışacak işçi sınıfının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sanayi Devrimi ile beraber küçük yerleşim yerlerinden insanlar kent merkezlerine göç etmeye başlamıştır. Eskiden tarım veya hayvancılıkla uğraşan veya küçük üretimle geçimlerini sağlayan insanlar şehirlerde bir işverene bağımlı olarak çalışmaya başlamıştır (Sümer, 2016, s.4). Sanayileşme sürecine dek, madencilik, ateşli silahlar ve diğer alanlarda Osmanlı Devleti Batı ile paralel bir şekilde ilerlemiştir. Ancak, Osmanlı Devleti Sanayi Devrimi ile birlikte, Batının daha üstün olduğunu kabul eder bir pozisyona gelmiş ve devlet kapitalist düzenin etkisinde kalmıştır (Güven, 2015, s.6). Bu nedenle, yabancı sermaye Osmanlı topraklarına girmiş, Batılı devletler Osmanlı Devleti'nde çeşitli sanayi tesisleri kurmaya başlamış, bu şekilde Batı Osmanlıları tahakküm altına almayı amaçlamıştır (Gürbüz, 2014, s.5-6). Osmanlı Devleti Batı'nın Sanayi Devrimi ürünlerine maruz kalmıştır. Kapitülasyonların da etkisiyle Batı ülkeleri, İmparatorluk topraklarına rahatlıkla girme imkânı bulmuştur (Süzek, 2017, s.10). Ayrıca, Batılı devletler Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karşarak, yönetime müdahil olmaya başlamış, bu nedenle Batılı devletler çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur. Bunun yanında Osmanlı cenahında ise, Batı ile yapılan savaşlarda alınan mağlubiyetlerin de etkisiyle ekonomik, askeri, idari, siyasi, sosyal ve düşünsel alanda değişim ve dönüşüm kıvılcımı yanmıştır (Koyuncu, 2018, s. 81-82).

TANZİMAT DÖNEMİ

"Gülhane Hatt-ı Hümayûnu" olarak da bilinen "Tanzimat-ı Hayriye-ı" Fermanı 3 Kasım 1839 günü Mustafa Reşit Paşa tarafından padişah adına okunmuş ve ilan edilmiştir. Bunun üzerine Tanzimat Dönemi (1839-1876) olarak adlandırılan dönem başlamıştır (Yetkin, 2013, s.394). Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinde İngiliz taraftarı olan Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa önemli rol oynamıştır. Tanzimat Fermanı ilan edildiğinde tahtta ise, Sultan Abdülmecit bulunmaktadır (İleri, 2009, s.71).

Tanzimat Fermanı'nda herkesin yasalar önünde eşit olduğu, can, mal, namus güvenliği ve vergi adaleti gibi temel ilkeler güvence altına alınmıştır. Bu ferman "Temel haklar fermanı ya da beratı" adı ile de anılmaktadır. Ayrıca, Fermanda çıkartılacak yeni kanunların da bu ilkeler doğrultusunda hazırlanması gerektiği düzenlenmiştir. Bunun yanında, kanunların hazırlık sürecinde padişahın yetkilerine de bir sınırlama getirilerek, son aşamada padişahın onayı aranmıştır (Koyuncu, 2018, s. 84). Zira, Tanzimat Fermanı ile yasama faaliyetleri açısından padişaha Meclis-i Ahkam-ı Adliye ile beraber hareket

etme mecburiyeti getirilmiştir. Buna göre, Meclis-i Ahkam-ı Adliye tarafından hazırlanan yasalar, padişahın onayına tabi tutulmuştur (Gözler, 2004:16). Bu şekilde kanunların hazırlık sürecine padişah dışında başka bir makam da dahil olmuştur.

Tanzimat Fermanı ile tüm Osmanlı tebaasını kapsar nitelikte düzenlemeler getirilmiştir. Bu nedenle, Tanzimat Fermanı tüm Osmanlı tebaasına eşitlik vaat etme düşüncesi ile hazırlanmıştır (Dönmez, 2019, s.44-45). Ayrıca, Tanzimat Fermanı ile Osmanlı tarihinde ilk defa padişah, kendi rızası ile yetkilerinin bir kısmından feragat etmiştir (Yetkin, 2013, s.394). Ancak, padişah tek taraflı olarak yetkilerinden vazgeçerek iktidarını sınırlamaktadır. Zira, Tanzimat Fermanı iki taraflı bir misak olmayıp, tek taraflı bir fermanıdır (Özkiraz ve Hamdemir, 2009, s.71).

Tanzimat Fermanı'nda padişah tebaasına birtakım haklar bahşetmiş olsa da, Tanzimat Fermanı'nın ilanını, Osmanlı Devleti'nde anayasal düzene geçiş için yakılan bir meşale olarak görmek mümkündür. Zira, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı Devleti'nde anayasal düzene geçiş mücadeleleri başlamıştır.

Bu dönemde Tanzimat Fermanı'nın ardından 18 Şubat 1856 tarihinde Islahat Fermanı da Sultan Abdulmecid tarafından ilan edilmiştir. Sultan Abdulmecid, Paris Kongresinde Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nde yaşayan Gayrimüslimlere müdahale etmelerini önleyebilmek amacıyla Islahat Fermanı'nı ilan etmiştir (Bülbül, 1989, s.175). Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin kendi isteğiyle değil de Avrupalı devletlerin iç işlerine karışmasını engellemek amacıyla Islahat Fermanı'nı ilan ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla, Islahat Fermanı Avrupalı devletlerin baskıları neticesinde ilan edilmiştir.

Islahat Fermanı ile Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı ile tebaasına tanıdığı hak ve özgürlükleri kuvvetlendirerek, bu hak ve özgürlükleri tekrar güvence altına almıştır. Islahat Fermanı da, Tanzimat Fermanı gibi özellikle can, mal ve namus güvenliğine vurgu yapmıştır (Gümüş, 2008, s.219). Ayrıca, Islahat Fermanı ile Osmanlı tebaası Gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında eşitliğin sağlanması amaçlanmıştır. Zira, Islahat Fermanı ile devlet görevine girme, askerlik yapma, askeri okullara katılma gibi Müslümanlara tanınan haklar Gayrimüslimlere de tanınmıştır. Ayrıca, vergide eşitliğin sağlanmasına yönelik düzenlemeler de getirilmiştir (islam ansiklopedisi).

1839-1876 arası dönemde Islahat Fermanı da ilan edilmiş olmasına karşın, bu dönem Tanzimat Dönemi olarak adlandırılmıştır. Zira, Tanzimat Fermanı 1839 yılında ilan edilmiş olsa da, Tanzimat Fermanı'nın etkileri bu dönem de aşacak şekilde uzun soluklu olmuştur. Islahat Fermanı ise, bu şekilde Osmanlı toplumunda derin izler bırakmamış, adeta Tanzimat Fermanı'nın tamamlayıcısı ya da bir uzantısı olarak görülmüştür. Ancak her ne kadar Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın gölgesinde kalmış olsa da, Islahat Fermanı da Tanzimat Fermanı gibi Osmanlı tebaasına birtakım temel haklar bahşetmiştir. Ancak bu haklar, Avrupa'dan farklı olarak aşağıdan yukarıya bir baskı

sonucu değil, yukardan aşağıya bir lütuf olarak verilmiştir (Dönmez, 2019, s.41). Bu sebeplerle Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti'nde birçok alanda yeniliklerin başladığı bir dönem olmuştur. Zira, Tanzimat Dönemi'nde birçok alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır (Yetkin, 2013, s.394). Örneğin, Tanzimat Dönemi'nde sanayileşme alanında kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Ancak, yapılan yatırımlarda ilk sırayı savunma sahası almıştır. Buna bağlı olarak maden sahalarına yönelik yatırımlar da arttırılmıştır (Gürbüz, 2014, s.5-6). Ancak, Tanzimat Dönemi'nde sanayileşme alanında önemli gelişmeler yaşanmış olmakla birlikte, hukuk alanında da bir reform süreci başlamıştır (Mollamahmutoğlu, 2014, s.42). Zira, 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında yerşeren ideolojik farklılıklar, kanunların yetersiz kalmaya başlaması, dış müdahaleler ve bazı çevrelerdeki memnuniyetsizlikler hukuksal reformların yapılmasını da kaçınılmaz hale getirmiştir.

Tüm bu yönleriyle Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti'nde geleneksel yapıdan kopuşun başladığı, birçok alanda yenilikçi fikirlerin ortaya çıktığı bir dönem olmuştur (Ünlütürk ve Ulutaş, s. 331). Tanzimat Dönemi'nde toplum hayatını etkileyen önemli gelişmeler de yaşanmıştır. Örneğin, devlet bürokrasisinde, ordu teşkilatında, eğitim kurumlarında, çalışma hayatı ve buna bağlı olarak işçi işveren ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ancak, çalışma konumuzun kapsamını genişletmemek adına toplumun tüm bu katmanlarında yaşanan gelişmeleri ele almak yerine, sadece işçi işveren ilişkileri kapsamında çalışma hayatında yaşanan gelişmeleri ele almak isabetli olacaktır. Zira, çalışmada, Osmanlı Devleti'nde Mecelle bağlamında işçi işveren ilişkileri üzerine bir inceleme yapılmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde İşçi İşveren İlişkileri

Osmanlı Devleti çalışma hayatı Tanzimat Dönemine kadar gelenekçi bir yapıya sahiptir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemine kadar çalışma hayatı belli kural ve kaidelerden oluşmaktadır. Çalışma hayatında uygulanan bu kural ve kaideler daha çok dini esasları benimseyen çeşitli kuruluşlar tarafından belirlenmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemine dek, zaviyelerin, ahilik teşkilatının ve loncaların koymuş olduğu kurallar çalışma hayatında uygulanmış gelmiştir (Özcan, 2016, s.2-3).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemine kadar çalışma hayatının genelinde tezgâh ve el işleri hakimdir. Ancak, Tanzimat Dönemi ile birlikte, fabrikalar kurulmaya başlasa da tezgâh ve el işleri varlığını sürdürmüştür (Çelik vd., 2017, s.6). Tanzimat Dönemi'nde kurulan fabrikaların en belirgin özelliği ise, bu fabrikaların ekseriyetinin askeri amaçlarla kurulmuş olmasıdır. Örneğin, bu dönemde Tophane ve Dolmabahçe'de top ve tüfek imalatında yenilikler yapılmış, Zeytinburnu Sanayi Parkında bulunan barut fabrikası yenilenmiş, İstanbul'un batısında tersaneyi güçlendirmek için bir demir dökümhanesi, torna tesviye, iplik bükme, dokuma atölyeleri kurmak amaçlanmış, Balıkesir'de askeri ihtiyaçlara yönelik yünlü kumaş fabrikası, Bağdat'ta barut

fabrikası, Bursa'da buharlı makinelerle çalışan ipek bükme fabrikası kurulmuştur. Bu kapsamda Hereke, Makrıköy (Bakırköy), ve İzmit'te de fabrikalar kurulmuş, Hereke Fabrikası ilk olarak 50 pamuklu ve 25 ipek canfes tezgâhı ile faaliyete başlamış, daha sonra ipekli kısmına 100 adet jakarlı el tezgâhı eklenmiştir. Ayrıca, bu dönemde orduya fes üretmek ve ordunun bez ihtiyaçlarını karşılamak üzere bazı adımlar da atılmıştı. Örneğin orduya fes ve yünlü dokuma yapmak üzere kurulan İzmit Fabrika-i Hümayunu bu dönemde büyütülmüş ve yenilenmişti (Kurt vd., 2016, s. 251). Ancak, Osmanlı Devleti'nde tam anlamıyla bir sanayileşmenin gerçekleştiğini söylemek mümkün bulunmamaktadır. Bu nedenle, Osmanlı Devleti hiçbir zaman Batı ile rekabet edebilecek güce erişememiştir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin sanayileşmesini tamamlayamaması çalışma hayatını da olumsuz etkilemiştir. Bu sebeplerin etkisiyle Osmanlı Devleti'nde çalışma hayatına yön veren ve toplum yaşamında da önemli bir yere sahip olan lonca teşkilatı çökmüştür (Süzek, 2017, s.10).

Osmanlı Devleti tam anlamıyla sanayileşememiş olsa da bu dönemde sanayileşmeye dönük adımlar atılmıştır. Bu amaçla İmparatorluğun muhtelif bölgelerinde fabrikalar açılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde İmparatorluğun çeşitli merkezlerinde işçi kitleleri ortaya çıkmıştır (Ünlütürk ve Ulutaş, 2015, s.331). Zira, Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nde madenlerde, devlete ait silah cephane fabrikalarında, tersanelerde, büyük inşaatlarda çalıştırılan işçi sayıları kaçınılmaz olarak artmıştır (Koç, 2016, s.63). Çok sayıda işçinin çalıştırılması ve işçi kitlelerinin oluşmasının bir sonucu olarak işçi sorunları ortaya çıkmıştır.

Bu gelişmelerin üzerine 1839 yılında kabul edilen Tanzimat Fermanı'nın getirdiği genel prensipler iş ilişkilerine de işçinin korunması prensibi şeklinde sirayet etmiştir (Mollamahmutoğlu, 2014, s.42). Zira, Tanzimat Fermanı ile genel olarak, herkesin can güvenliğinin sağlanması, kimsenin baskı ve zorlamalara maruz kalmaması, herkesin insanca yaşayabilmesi ve keyfiğin önlenmesi amaçlanmıştır (Akça ve Hülöv, 2007, s.244). Bu nedenle, Tanzimat Fermanı ile işçilerin zorla çalıştırılmaması ve işçilerin özgür iradeyle çalıştırılması gibi temel ilkeler de ele alınmıştır (Ünlütürk ve Ulutaş, 2015, s.331).

Tanzimat Dönemi'nde Hukuksal Reformlar

Tanzimat Dönemi, Osmanlı tarihine damga vuran, etkileri ve sonuçları hala tartışılan bir dönem olmuştur. Zira, Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra Osmanlı Devleti'nde yenilikçi rüzgarlar esmeye başlamış, bu nedenle devletin maliyesinde, idare teşkilatında, askeri yapılanmasında, eğitim sisteminde ve hukuksal alanda reformlar yapılmıştır (İleri, 2009, s.72).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde yapılan yenileşme faaliyetleri içinde hukuksal reformlar oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu hukuksal reformlar, kanunlaştırma faaliyetleri şeklinde veya mevcut adli kurumların yenilenmesi şeklinde yapılmıştır. Kanunlaştırma faaliyetleri ise, Osmanlı hukuk

kurallarının kanunlar halinde toplanması ya da Batı kanunlarının alınması şeklinde yapılmıştır (Akça ve Hülûv, 2006, s.308). Bazen de bu iki yöntem birlikte tatbik edilmiştir. Buna göre kanunlaştırma faaliyetlerinde yerli usul (Tedvin), iktibas (Kodifikasyon) ve karma usul olmak üzere üç farklı yöntem uygulanmıştır (Gümüş, 2013, s.166).

Bu doğrultuda, Tanzimat Dönemi'nde yapılan hukuksal reformlarda bir yandan Batı esaslı laik hukuk kuralları kabul edilirken, diğer taraftan şer'i hukuka dayanan kurallar uygulanmıştır (Koyuncu, 2018, s.83). Zira, Osmanlıların şer'i hukuktan ayrılması mümkün olmamıştır. Osmanlı Devleti'nde şer'i hukuk kuralları, kuruluştan itibaren uygulanan ve gelişen kurallardan oluşmuş ve İmparatorluk için önemli bir yere sahip olmuştur (Çelik vd., 2017, s.6-7). Ancak, Tanzimat Dönemi'nde şer'i hukukun yanında Batı hukuku da alınmıştır. Örneğin 1840 yılında yürürlüğe giren Ceza Kanunnamesi Fransa'dan alınmışken, medeni kanun niteliğinde olmakla birlikte işçi işveren ilişkilerine yönelik düzenlemeler de içeren ve 1877 yılında yürürlüğe giren Mecelle'de yerli bir anlayış benimsenmiştir. Bu şekilde Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde kanunlaştırma faaliyetleri kapsamında çeşitli alanlarda kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan kanuni düzenlemelerde çalışma hayatına yönelik de bazı düzenlemeler getirilmiştir. Ancak, genel olarak bu dönemde yapılan mevzuat çalışmalarında sistematik bir yol izlendiğini söylemek mümkün bulunmamaktadır. Zira, yapısal bazda büyük değişimler hayata geçirilememiştir. Ayrıca bu yenilikçi çabalar, İmparatorluğun bütünlüğünü sağlamada da başarılı olamamıştır (Akça ve Hülûv, 2006, s.317). Ancak, yapılan kanuni düzenlemelerin eksik tarafları bulunmakla birlikte, bu çabalar sonucu bazı kazanımlar da elde edilmiştir. Ayrıca, Tanzimat Dönemi'nde başlayan kanunlaştırma hareketleri zaman içinde anayasal düzene geçme mücadelesine dönüşmüş ve 1876 yılında I. Meşrutiyet'in ilan etmesiyle beraber anayasal düzene geçilmiştir (Kaştan, 2016, s.13). Zira, Osmanlı Devleti'nde 1808 tarihli Sened-i İttifak ile başlayan anayasacılık hareketleri 1839 tarihli Tanzimat ve 1856 tarihli Islahat Fermanlarıyla devam etmiş ve 1876 tarihli Kanunu Esasi'nin ilan edilmesi ile olgunlaşmıştır. Keza Kanun-u Esasi yürürlüğe giren ilk Anayasa olarak kabul edilmektedir ve bu nedenle büyük öneme sahiptir (Gözler, 2018, s.161). 23 Aralık 1876 tarihinde yürürlüğe giren "temel kanun" ya da "anayasa" anlamına gelem Kanun-u Esasi Osmanlı Devleti'nin yürürlüğe giren ilk ve son anayasasıdır. Kanun-u Esasi'den sonra Osmanlı Devleti'nde yürürlüğe giren herhangi bir anayasa olmamıştır.

MECELLE-İ AHKÂM-I ADLİYE

Genel Olarak Mecelle

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde yaşanan siyasi, hukuki ve iktisadi gelişmelerin etkisiyle yapılan kanunlaştırma faaliyetlerinin bir sonucu olarak medeni hukuk alanında genel bir kanunun kaleme alınması yönünde bir kanaat oluşmuştur (Üçok vd., 1999, Ss. 290-292). Bu dönemde siyasi şartların etkisiyle Osmanlı Devleti Batı'nın etkisinde kalmaya başlamış, Avrupalı devletler Osmanlı Devleti'nin iç işlerine her alanda müdahil olmak için adeta yarışmaya başlamıştır. Özellikle Fransa, kendisinin de kabul ettiği Code Civil'in Osmanlı Devleti'nde de kabul edilmesi için baskı yapmıştır (islamansiklopedisi.org.tr). Bu nedenle, Mecelle'nin hazırlanma sürecinde iki ayrı fikir ortaya çıkmıştır. Âli Paşa, iktibas yoluyla hazırlanan Fransız modellen bir metnin kabul edilmesi gerektiğini savunurken, Ahmet Cevdet Paşa ise başka bir devletin kanununun tercüme edilmemesi gerektiğini, İslam hukukunun kendi kodlarına dayanan bir metnin hazırlanmasının daha isabetli olacağını savunmuştur (Gümüş, 2008, s.175-177). Tüm bu tartışmalar sonucunda Fransa'dan bir kanun almak yerine, İslam hukuku kurallarından oluşan bir kanunun hazırlanması fikri ağır basmıştır. Bu nedenle, Ahmet Cevdet Paşa, Mecelle'yi en yerli kanun olarak tanımlamıştır (Öztürk, 1999, s.515-518).

Bu gelişmelerin üzerine Mecelle olarak da bilinen Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (1868-1876) adıyla genel bir kanun hazırlanmış ve İslam özel hukuk (medeni hukuk) kuralları tek bir kanunun çatısı altında toplanmıştır. Kanun yapma tekniği açısından Mecelle bu yönüyle "ulü'l-emr'in, şer'i hükümlerini kanun haline getirme" amacı ile hazırlanmıştır. Ancak şu hususu da belirtmek gerekir ki Mecelle, Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebi olan Hanefi mezhebinin benimsediği esaslar doğrultusunda kaleme alınmıştır. Zira Mecelle, Hanefi ekolünün muamelata ilişkin kısmını içeren bir mahiyete sahiptir. Bu nedenle, yasada diğer Sünni İslam ekollerine yer verilmemiştir (Karahasanoglu, 2011, s.102).

Mecelle 1876 yılında ilan edilmekle birlikte, ancak bir yıl sonra yürürlüğe girmiştir. Bu nedenle, Mecelle 1877 yılı itibarıyla yürürlüğe girmiştir (Demircioğlu ve Centel, 2016, s.25). Yaklaşık elli yıl yürürlükte kaldıktan sonra da 1926 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Zira, Lozan Barış Anlaşması'nın yapılması ile birlikte yeni bir medeni kanunun ve yeni bir borçlar kanununun yapılması için çalışmalar başlamıştır (İlhan, 2011, s.18). Bu nedenle, 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu örnek alınarak hazırlanan 743 sayılı Medeni Kanun'un ve İsviçre Borçlar Kanunu örnek alınarak hazırlanan 818 sayılı Borçlar Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile birlikte, 864 sayılı Tebligat Kanunu'nun 43. maddesi ile 4 Ekim 1926 tarihinde Mecelle tamamen yürürlükten kaldırılmıştır.

Mecelle, 1861 madde ve birçok bölümden oluşan bir eser olarak hazırlanmıştır. Mecelle'de bir maddelik mukaddime (giriş) ve 99 maddeden oluşan genel hükümler "Kavaid-i Kül-liyye" bulunmaktadır (Üçok vd., 1999, s.290-292). Mecelle külliyatı toplam on altı kitaptan oluşmuş ve her bir kitap hazırlanırken padişah onayı ile kanunlaşmıştır (İlhan, 2011, s.18). Bir başka ifadeyle, her bir kitap tamamlandıkça padişah fermanıyla ilan edilmiştir. Bu

dönemde tahtta Sultan Abdülaziz bulunmaktadır (Şimşirgil ve Ekinci, 2008, s.51).

Eserin ilk kitabı 20 Nisan 1869 tarihinde, son kitabı 16 Eylül 1876 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Külliyyatta bulunan kitaplar, I Kitabü'l-Büyu, II Kitabü'l-İcârât, III Kitabü'l-Kefâle, IV Kitabü'l-Havâle, V Kitabü'l-Rehin, VI Kitabü'l-Emânât VII Kitabü'l-Hibe, VIII Kitabü'l-Gasbve'l-İtlâf, IX Kitabü'l-Hacir ve'l-İkrâhve's-Şüfa, X Kitabü'sŞirket, XI Kitabü'l-Vekâlet, XII Kitabü's-Sulh ve'l-İbra, XIII Kitabü'l-İkrâr, XIV Kitabü'd-Dava, XV Kitabü'l-Beyyinâtve't-Tahlif, XVI Kitabü'l-Kaza şeklinde sıralanmıştır.

Mecelle, Ahmet Cevdet Paşa öncülüğünde uzun uğraşlar sonucu hazırlanmıştır. Bu nedenle, Ahmet Cevdet Paşa bu külliyyatın hazırlanmasında önemli bir rol üstlenmiştir (Korkmaz, 2016, s.27).

Mecelle'nin hazırlanması amacıyla ilk olarak Ahmet Cevdet Paşa öncülüğünde Rüşdi Molla Efendi, Hüsâm Efendi, Âli Ratib Efendi ve Tahir Efendi'den oluşan beş kişilik Cemiyet-i İlmiye Komisyonu isimli bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon, Kitabü'l-Büyu'u hazırlamış ancak, daha sonra yetersiz kaldığı gerekçesiyle komisyon lağv edilmiştir. Zira o dönem için komisyon üyelerinin ilmi açıdan yeterli vasıflara sahip olmadığı düşünülmüştür (Cevdet Paşa, 1991, s.61). Bunun üzerine Mecelle'nin hazırlanış tarzı ile ilgili yapılan tartışmalar şiddetlenmiş ve tekrar bir komisyon oluşturulmuştur. Daha sonra Mecelle Komisyonu olarak adlandırılacak olan bu komisyonun da başına Ahmet Cevdet Paşa getirilmiştir. Ayrıca, Komisyonun hazırlanmasında da oldukça özen gösterilmiştir. Bunun yanında, Külliyyatın hazırlandığı süre zarfında devrin birçok bilim adamı komisyona katılmış ve eserin hazırlanması için bu kişilerin görüşlerine başvurulmuştur (Aykanat, 2011, s.7). Bu komisyon, Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında Filibeli Halil Efendi, Seyfeddin İsmail Efendi, Şirvanzade İsmail Efendi, Ahmed Hilmi Efendi, Bağdatlı Muhammed Emin Efendi, İbn-i AbidinzaadeAlaaddin Efendi, Gerdankıran Ömer Hulusî Efendi, Kara Halil Efendi, İsa Ruhi Efendi, Yunus Vehbi Efendi, Abdül-latif Şükrü Efendi, AhmedHalid Efendi, Karınabadizade Ömer Hilmi Efendi, Abdüssettar Efendi dahil on dört kişi bulunmaktadır. Ancak, bu üyelerin tamamı Külliyyatın hazırlanma sürecinde daha sonradan komisyona katılmıştır (Gümüş, 2013, s.175).

Ahmet Cevdet Paşa'nın öncülüğünü yaptığı Mecelle komisyonu temelde mevcut İslam medeni hukuk kurallarını derleyerek sistematik hale getirmek üzere faaliyet göstermiştir (Üçok vd., 1999, s.290-292). Ancak, Mecelle aynı zamanda modern yenilikçi ve rasyonel yaşamın özelliklerine de sahiptir. Zira, Mecelle bir yandan modern ve rasyonel yaşamın özelliklerini taşımakla birlikte, diğer taraftan modern toplum düzenini hem İslam hukuku hem de Osmanlı hukuku kuralları çerçevesinde ele almayı amaçlamıştır (Akça ve Hülüv, 2006, s.315). Ayrıca, Mecelle mahiyeti ve sahip olduğu özellikler bakımından bir yandan Osmanlı modernleşmesi üzerinde, diğer yandan İslam ülkelerinin yaşadığı yenileşme hareketleri üzerinde etkisi hissedilen bir eser olmuştur (Gümüş, 2008, s.176).

Bu doğrultuda Mecelle, medeni hukuk alanında dñzenlemeler getiren kapsamlı bir eser olarak hazırlanmıştır. Zira, Mecelle mahiyeti itibarıyla İslam dñnyasının ilk Medeni Kanun'u ve ilk Borçlar Kanunu olma özelliğini taşımaktadır (Mollamahmutoğlu vd., 2014, s.43). Bu nedenle, Mecelle yürürlüğe girdiği dönemde İslam dñnyasında büyük yankı yaratmıştır. Ayrıca Mecelle, günümüz açısından da oldukça önemli bir yere sahiptir. Zira Mecelle, şuan yürürlükte bulunan 4721 sayılı Medeni Kanun'un bir bölümüne ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu ile 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununa karşılık gelen kapsamlı bir eserdir. Mecelle'de borçlar hukuku, eşya hukuku ve usul hukukuna ilişkin fıkıh kitaplarında mevcut bulunan şer'i hükümler medeni kanun tarzında derlenmiştir. Ancak, bir yönüyle Mecelle'nin tam bir Medeni Kanun olarak kabul edilmesi mümkün bulunmamaktadır. Zira, Mecelle'de evlenme, boşanma, miras gibi aile hukukuna ilişkin hükümler bulunmamaktadır. Buna karşın Mecelle çağın ihtiyaçlarına cevap veren ve İslam hukukunu ayağa kaldıran bir eser olmuştur. Zira, eser İslam hukuku kurallarının çağın gereklerine cevap verdiğimi ortaya koymuştur.

Bu sebeplerle o dönemde Tanzimat Dñnemi'nin büyük bir devlet adamı olan Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında hazırlanan Mecelle de Tanzimat Dñnemi'nin büyük hukuk eseri olarak kabul edilmiştir (Yıldırım, 2015, s.134). Ancak bu dönemde Ahmet Cevdet Paşa'nın Mecellesi'nin, Nopolyon'un Code Civil'inin etkisinde kaldığı yönünde bazı eleştiriler olmuştur. Zira, Mecelle'nin bazı hükümleri Code Civil ile benzerlik göstermektedir. Ancak, Mecelle'nin bazı hükümlerinin Code Civil'e benzer olması doğrudan Mecelle'nin Code Civil'den etkilendiği anlamına gelmemektedir. Zira, Mecelle'de İslam hukuku kuralları esas alınmakla birlikte, modern hukukun kuralları da göz ardı edilmemiştir.

İş Hukuku Açısından Mecelle

1877 yılında yürürlüğe giren Mecelle iş ilişkileri açısından da bazı dñzenlemeler içermektedir (Sümer, 2016, s.5). Genel bir kanun özelliği gösteren Mecelle'nin yürürlüğe girmesinden sonraki evrede, bu şekilde genel ya da özel kanun niteliğine sahip herhangi bir dñzenleme yürürlüğe girmemiştir (Koç, 2016, s.64).

İş hukukunun gelişimi açısından Mecelle Osmanlı Devleti'nde önemli bir yere sahiptir. Zira, Osmanlı Devleti'nde iş hukuku ile ilgili kurallar ilk defa Mecelle'de yazılı hale getirilmiştir (Korkmaz, 2016, s.27). Mecelle, doğrudan çalışma ilişkilerini dñzenlemek amacıyla hazırlanan bir külliyat olmamasına rağmen, Osmanlı Devletinin son zamanlarına kadar ve hatta Cumhuriyet Dñneminin ilk yıllarına kadar uzanan bir süreçte bireysel iş ilişkilerinde uygulama alanı bulmuş bir eserdir. Meslek ve sanat dalında bütün işçiler için başvurulan genel ve yeknesak kurallar olarak kabul edilmiştir (Aykanat, 2011, s.10).

Şekli açıdan iş ilişkilerinin düzenlenme yerine baktığımızda, bu mevzuatta "Hizmet Sözleşmesi" şeklinde ayrı bir bölümün açılmadığı görülmektedir (İlhan, 2011, s. 18). Bu bağlamda hizmet sözleşmesinden ne anlaşılması gerektiğini ele almak isabetli olacaktır.

Hizmet sözleşmesi, Türk Borçlar Kanunu'nun 333. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre hizmet sözleşmesi, işçinin işverene bağımlı olarak belirli veya belirli olmayan süreyle iş görmeyi ve işverenin de ona zamana veya yapılan işe göre ücret ödemeyi üstlendiği sözleşmedir.

Hizmet sözleşmesi, iş hukuku açısından önemli bir müessesedir. Zira, iş hukuku bir özel hukuk sözleşmesi olan hizmet sözleşmesine dayanan bağımlı çalışmanın esas alındığı bir hukuk disiplindir (Akyiğit, 2016, s.37). Ancak, hizmet sözleşmesi ile iş sözleşmesi arasında teknik bir fark bulunmaktadır. Mevcut hukuk sistemimizde hizmet sözleşmesi Türk Borçlar Kanunu'nda, iş sözleşmesi ise, 4857 sayılı İş Kanunu'nda düzenlenmiştir.

4857 sayılı İş K.'nin 8. maddesine göre, "*İş sözleşmesi, bir tarafın (işçi) bağımlı olarak iş görmeyi, diğer tarafın (işveren) da ücret ödemeyi üstlenmesinden oluşan sözleşmedir.*" Bu bağlamda bir çalışan ve bir işveren arasında kurulan iş ilişkisine dayanan işçinin iş görmeyi, işverenin de bir işe karşılık ücret ödemeyi taahhüt ettiği sözleşmeler iş sözleşmesidir.

Bu doğrultuda, İş Kanunu ve diğer iş kanunlarının kapsamına girmeyen işyerlerinde çalışanlara, süresiz işlerde çalışanlara Borçlar Kanunu'nda düzenlenen hizmet sözleşmesine ilişkin hükümler uygulanmaktadır (Aykanat 2014, s.59).

Mecelle'nin iş ilişkilerini ele alan hükümlerine fıkıh kuralları temel teşkil etmiştir. Bu nedenledir ki, bu kanuni düzenleme yapılırken İslam hukuku kuralları tedvin edilmiştir (Aykanat, 2011, s.6). Ancak, Mecelle'de bireysel iş ilişkilerine ilişkin hükümler borçlar hukuku hükümlerinin içinde zikredilmiştir (Mollamahmutoğlu, 2014, s.43). İçerik açısından ise bu hükümler genel itibarıyla bireyci-liberal anlayışın bir ürünü olmuştur (Demircioğlu ve Centel, 2016, s.25). Ancak, Mecelle'de bireysel iş ilişkilerine yönelik hükümler bulunmasına karşın, toplu iş hukukuna ilişkin hükümler yer almamıştır. Sendikacılık ve sendikal hareketlerle ilgili bir düzenleme yapılması devrin şartları dolayısıyla gerekli görülmemiştir. Bunun bir sebebi de bu dönemde toplu iş ilişkilerinin yeterince gelişmemiş olmasıdır (Aykanat, 2011, s.10). Zira, Osmanlı Devleti'nde ilk önemli sendikal hareketler ve toplu iş ilişkilerine yönelik gelişmeler II. Meşrutiyet'in ilan edildiği dönemde yaşanmıştır. Bu nedenle, Mecelle'nin yürürlüğe girdiği dönemde devrin şartları göz önünde bulundurulduğunda toplu iş ilişkilerine yönelik düzenleme yapılması gerekli görülmemiştir.

Mecelle'de hizmet akdine ve kiraya ilişkin düzenlemeler "Kitab-ülİcarat" kitabında düzenlenmiştir. Kitab-ülİcarat kitabı bir mukaddime ve sekiz babdan oluşmuş, 404. madde ile 615. maddeye kadar olan hükümleri burada düzenlemiştir (Şimşirgil ve Ekinci, 2008, s.56).

Kitab-ül İcâret diğer adıyla "kira" başlığını taşıyan bu kitap Mecelle'nin ikinci kitabı olup, iş ilişkilerine ilişkin hükümler burada düzenlenmiştir. İş ilişkilerine ilişkin hükümler kitabın altıncı babının dördüncü faslında "İcâre-i âdemi" diğer bir değişle "adam kirası" başlığı altında düzenlenmiştir (Mollamahmutoğlu vd., 2014, s.43). İcâre-i âdemi kavramını karşılamak için, "Sürenin veya yapılacak işin miktarının ya da niteliğinin belirlenmesi şartıyla, belli bir hizmet ifa etmesi ya da bir iş ya da sanat icra etmesi amacıyla insanların ücret karşılığında çalıştırılmasıdır" şeklinde bir tanım yapılmıştır. Bu tanımlama şu an yürürlükte bulunan 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun 393. maddesindeki hizmet sözleşmesi tanımı ile benzer mahiyettedir (Aykanat, 2014, ss.59-60).

6098 sayılı TBK'nin 393. maddesine göre,

"Hizmet sözleşmesi işçinin işverene bağımlı olarak belirli veya belirli olmayan süreyle iş görmeyi işvereninde ona zamana veya yapılan işe göre ücret ödemeyi üstlendiği sözleşmedir.

İşçinin işverene bir hizmeti kısmi süreli olarak düzenli biçimde yerine getirmeyi üstlendiği sözleşmeler de hizmet sözleşmesidir.

Genel hizmet sözleşmesine ilişkin hükümler kıyas yoluyla, çıraklık sözleşmesine de uygulanır, özel kanun hükümleri saklıdır." şeklinde hizmet sözleşmesi düzenlenmiştir.

Görüldüğü üzere bugün bildiğimiz manada hizmet sözleşmesi Mecelle'de kira diğer adıyla Kitab-ül İcârat başlığının altında düzenlenmiştir (Akyiğit, 2016, s. 42). Ancak, Kitab-ül İcârat dışında, külliyatın birinci kitabı olan Kitâb'ül Büyû'da düzenlenen hükümlerin bir kısmı da iş akdi konusunda uygulama alanı bulmuştur (Aykanat, 2011, s. 9). Lakin Mecelle iş görmeyi sadece işçiliği meslek edinmiş kişilerle yapılmış bir iş sözleşmesine hapsetmemiştir (Gürbüz, 2014, s. 6). Zira, 563. maddede işçiliği meslek edinmemiş kişilerin de sözleşme yapmaksızın hizmet görebileceğini ve kişinin bu işten geçimini sağlamaması halinde bu işi gönüllü yaptığı varsayılarak kişinin ücret talep edemeyeceği düzenlenmiştir.

Mecelle Bağlamında İşçi İşveren İlişkileri

Sanayinin gelişmesi ve buna bağlı olarak işçi sayısının artması koşullarına paralel olarak iş hukukunu gelişim sürecinde işverenlerin işçileri kötü şartlar altında çalıştırma eğilimi kendini belirgin bir şekilde göstermiştir. Bu gelişmeler etkisinde işçiler işverenlere ve devlete karşı kazanım elde edebilmek için bir mücadele içine girmiştir. Bu süreç sonunda işçilerin haklarının korunması ve tanınması gündeme gelmiştir (Çelik vd., 2017, s.5). Sanayileşme hareketi ile paralel olarak Osmanlı Devleti'nde de, İmparatorluğun çeşitli merkezlerinde işçi kitleleri ortaya çıkmıştır (Unlutürk ve Ulutaş, 2015, s.331). Bu nedenle günümüz Türk İş Hukuku sistemindeki işçi işveren ilişkileri ile Osmanlı Devleti'nde Mecelle bağlamında kurulan işçi işveren ilişkileri farklılık göstermektedir. Zira, Osmanlı Devleti'nde işçiye yüklenen anlam ile

günümüzde işçiye yüklenen anlam birbirinden farklıdır. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'ndeki işçi ile günümüz dünyasındaki işçi nitelik ve sayısal açıdan birbirinden ayrılmaktadır (Aykanat, 2011, s.3). Zira, bugün bildiğimiz anlamda işçi kavramı, Osmanlı Devleti'nde ancak 19. yüzyılın sonlarında karşılık bulmaya başlanmıştır (Gürbüz, 2014, s.5).

Bugün bildiğimiz anlamda işçi kavramı, şuan yürürlükte bulunan 4857 sayılı İş Kanunu'nun 2. maddesinde düzenlenmiştir. Ancak, İş K.'de düzenlenen işçi kavramının kapsamı Mecelle'de yer alan işçi diğer adıyla ecir kavramının kapsamından daha dardır. İş K.'de işçi için "bir iş sözleşmesine dayanarak çalışma" koşulu aranmakta iken, Mecelle'de ecir kavramında "ücret karşılığında çalışma" koşulu aranmış ve işçinin işverenle olan bağının ve ilişkisinin kapsamı geniş tutulmuştur (Aykanat, 2011, s.60).

Bugün modern hukuk düzeninde oluşmuş iş hukuku işçiyi koruyucu nitelikte bir anlayışı benimsemiştir. Yeni bir hukuk disiplini olan iş hukukunun temelinde işçiyi koruma prensibi yatmaktadır. Bu yönüyle iş hukuku borçlar hukukundan ayrılmaktadır. Zira borçlar hukuku, genel hukuk kuralları getirerek eşitlik ilkesine dayanmaktadır ve borçlar hukuku açısından kabul edilen temel ilkeler arasında işçiyi koruma prensibi yer almamaktadır. Mecelle'de borçlar hukuku alanında düzenlemeler getiren bir genel kanun olarak yürürlüğe girmiştir. Bu nedenle modern iş hukukunun benimsediği anlayış ile Mecelle'nin benimsediği anlayış birbirinden farklıdır.

Mecelle'nin 421. maddesine göre, "*Kira sözleşmeleri konusuna göre iki türdür.... İkinci tür, konusu iş hizmet olan kira sözleşmesidir, burada kiralanan şeye işçi (ecir) denir; ücret ile işçi hademe (hizmetli) tutmak gibi. Meslek ve sanat sahiplerini kiralamakta bu türe girer; örneğin kumaşı terziden olmak üzere elbise kestirmek kira sözleşmesine girdiği halde kumaşı verip elbise dik-tirmek işçinin kiralınması anlamına gelir*" şeklinde düzenlenmiştir.

Bu doğrultuda, Mecelle'de insan çalıştırma kira akdi olarak düzenlenmiştir. Nefsin emeğini kiraya veren işçi sadece hizmet bakımından değil, şahsen ve manen de emrinde çalıştığı işverene bağlı sayılmaktadır. Mecelle hukukunun bu mantığı Ali Fuat BAŞGİL'e göre emek ve sermaye ilişkisinin belirlenmesinde eski kölelik ve efendilik mantığından kurtulunamadığını göstermektedir. Emeğin sermayeden ayrılarak başlı başına bir üretim gücü haline gelememesi Mecelle hükümlerinin yetersiz kalan noktası olmuştur (Başgil, 1940, s.15-17).

Bu açıklamalardan hareketle, Mecelle'nin işçi-işveren ilişkilerini düzenlediği hükümler göz önünde tutulursa kölelik anlayışının etkisi açıktır. Roma Hukuku'nda kabul edilen bir görüş olan insanın bir işte çalışmasını "kira akdi" kapsamında gören düşünce Mecelle'ye de sirayet etmiştir (Çelik vd., 2017, s.7). Bunun nedeni, işçinin hizmet ettiği, beraber yaşadığı işverenle olan ilişkisinde, şahsen ve manen de işverene bağlı olmasıdır. Mecelle, işçinin işverenle olan bağını iş ilişkisinin çizdiği sınırlar içersine hapsedmiştir (Aykanat, 2011, s.11). Buna göre işçi iş akdinde belirtilen süre boyunca emeğini işverenin emrine tahsis etmekte olup, başkası için de

çalışmamaktadır. Bu işçi işveren arasındaki bağımlılığın güçlü bir bağımlılık olduğunu göstermektedir. Yapılan hizmetin özel veya kamu hizmeti olması farklı bir durum yaratmamaktadır. Örneğin bir kişiye ait koyunları güden çobanın veya bir başkasının aracını kullanan şoförün de işverene olan bağımlılığı bu şekildedir (<http://archiv.jura.uni>). Osmanlı Şer'iyet Sicilleri'nde de işverenin Mecelle'ye göre işçi üzerinde hak sahibi olduğu ifade edilmekle birlikte, işverenin haksız iktisap etmesinin de mümkün olmadığı ifade edilmiştir (1297/1879-1880).

İşçi diğer adıyla "ecir" Mecelle'nin 413. maddesinde "nefsini kiraya veren kimse" olarak ifade edilmiştir. Bir başka ifadeyle işçi (ecir), kendisini kiraya veren taraf olarak tanımlanmıştır (İlhan, 2011, s.131; Koç, 2016, s.68). Burada Mecelle, Ecir-i Has ve Ecir-i Müşterek olmak üzere ikili bir ayrıma gitmiştir.

Mecelle'nin 422. maddesine göre; "*Kısm-ı evvel, ecîr-i hastır ki yalnız müstecire (işverene) iş yapmak üzere tutulan ecîr'dir, aylık hizmetli gibi; kısm-ı sani, ecîr-i müşterektir ki müstecirden başkasına da iş yapabilme şartıyla mukayyet olmayan ecîr'dir.*"

Bir iş akdine göre ücret karşılığı çalışan işçiler ecir-i has olarak adlandırılmıştır. Bu nedenle ecir-i has günümüzdeki işçi kavramı ile benzerlik göstermektedir (Aykanat, 2011, s.30). Örneğin günümüzde bir iş akdi ile fabrikalarda, inşaatlarda, tarım alanlarında çalışan işçiler ve memurlar bu grubun içine girmektedir. Ecir-i has olarak adlandırılan işçilerin hizmet akdi süresince başkası için çalışması mümkün bulunmamaktadır. Ayrıca, bu grupta yer alan işçilerin mesai saatleri boyunca işyerinden ayrılması söz konusu değildir. Ayrıca bu işçilerin ücreti de günlük, haftalık veya aylık olarak çalışma süresi dikkate alınarak ödenmektedir (Akcan, 2008, s.6).

Ecir-i müşterek ise, bir işverene veya bir işveren topluluğuna bağlı olmaksızın çalışan yahut belli bir şahıs ya da topluluk için süre kaydı olmadan veya süre kaydı olup da başkası adına çalışmama şartı olmaksızın çalışan işçi anlamında kullanılmaktadır (Aykanat, 2011, ss.30-31). Bu bağlamda ecir-i müşterek, birden çok kişi veya kuruluş için çalışmaktadır. Ecir-i müşterek belli bir süre boyunca iş akdi yapmaktadır ve işçinin tam mesai sunma şartı yoktur. Buna göre bir doktorun kendi muayenesinde sunduğu sağlık hizmeti, bir avukatın bürosunda birden çok davayı yürütmesi, atölyesinde çalışan bir terzi ya da bir marangoz ecir-i müşterek örnek olarak gösterilebilir. Bu nedenle bu kişiler aynı anda birden fazla kişiden iş almakta olup, her biri için ayrı ayrı hizmet vermektedir (Akcan, 2008, s.6).

Mecelle sisteminde işçi bu şekilde ele alınmakla birlikte, Mecelle'de iş akdine ilişkin de birtakım düzenlemeler bulunmaktadır. Bu bağlamda Mecelle'nin 562. maddesine göre, "*Hizmet, ya icrâ-yı san'at için, "bâb-ı sâninin fasl-ı sâlisinde beyan olunduğu üzere, müddet beyanıyla" yahut diğer sûrette ameli ta'yin ile, icâre-i âdemî câizdir.*" Buna göre iş akdinin süre belirtilerek veya iş belirtilerek kurulması mümkün bulunmaktadır. Buna göre Mecelle

mantığına göre iş akdinin süre üzerine veya iş üzerine kurulabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca Mecelle'nin 481. maddesinde de iş akdinin süreli kurulabileceği de düzenlenmiştir. Mecelle'nin 481. maddesine göre, *"Bir kimse, hanesini diğer kimseye meremmet etmek ve bilâ-ücret sâkin olmak üzere verse ve o dahi, kendi tarafından meremmet ederek bir müddet sâkin olsa, âriyet kaabilinden olmakla masârif-i ta'miriye ol kimseye âid olur. Ve sahib-i hane dahi andan ol müddet için, ücret namına bir şey almaz."* Buna göre iş akdinin süresi belli olmaktadır. Ancak, Mecelle iş akdinin süresiz kurulmasına da cevaz vermiştir. Zira, Mecelle'nin 491., 494. ve 496. maddelerinden hareketle iş akdinin süresiz de kurulabileceğini söylemek mümkün bulunmaktadır.

Mecellenin 491. maddesine göre, *"Ayın birazı geçmişken, kaç aylık olduğu beyan olunmaksızın, her aylığı şu kadar kuruşa olmak üzere mukavele bulunduğu sûrette, ibtidaki nâkis ay otuz gün itibar olunmak lâzım geleceği gibi, diğer aylar dahi ol veçhile otuzar gün olmak üzere itibar olunur."*

Mecelle'nin 494. maddesine göre, *"Kaç aylık olduğu zikr olunmaksızın, her aylığı şu kadar kuruşa olmak üzere, bir akar icâr olunsa, akd sahih olur."*

Fakat birinci ay tamam oldukda, ikinci ve daha sonraki ayların birinci gecesiyle birinci gününde, âcir ve müste'cirden herbiri icâreyi feshedebilirler. Amma, evvelki gecesiyle günü geçtikten sonra feshedemez. Ve eğer, ahad-ı âkideyn böyle esnâ-yı şehrdde "fesh ettim" dese, ol ayın nihayetinde münfesih olur. Ve eğer, esnâ-yı şehrdde "şehr-i âtî ibtidasından itibaren fesh ettim" dese, şehr-i âtî hulûlünde münfesih olur.

Ve eğer, iki ziyade aylık peşin verilmiş ise, hiç birisi ol ayların icâresini fesh edemez."

Mecelle'nin 496. maddesine göre, *"Biri, meselâ on gün işlemek üzere bir dülger istîcar etse, akdi velyeden günler itibar olunur.*

Ve eğer, yazın on gün işlemek üzere diye istîcar etse, hangi ayın kaçınıcı gününden itibaren işleyeceğini beyan etmedikçe sahih olmaz."

Bu açıklamalardan hareketle Mecelle'de de iş akdinin türlere ayrıldığını söylemek mümkündür. Ancak, bu sözleşme türleri İş K.'da düzenlenen iş sözleşmesi türleri ile birebir örtüşmemektedir. İş K. sistematığı içinde iş sözleşmeleri, belirli-belirsiz, tam-kısmi süreli, deneme süreli iş sözleşmesi, takım sözleşmesi, ödünç iş ilişkisi şeklinde türlere ayrılmaktadır. Ancak, Mecelle'de bu sözleşme türlerinin tam olarak karşılığının olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle, "icare-i âdemi" diğer adıyla "adam kirası" başlığı altında yer alan hükümler bütün çalışma ilişkilerini düzenlemeye muktedir değildir (Çelik vd., 2017, s.7). Buna göre, adam kirasına ilişkin hükümler bütün işçi işveren ilişkilerini kapsar nitelikte değildir.

Mecelle'ye bu tarz bir düşünce hâkim olmasına karşın, Mecelle'de işçiyi koruyucu nitelikte hükümler de bulunmaktadır (Koç, 2016, s.69; Mollamahmutoğlu vd., 2014, s.43). Örneğin, çalışmanın kural olarak ücret karşılığında olması, ücretin mal karşılığında ödenemeyeceği, iş süresinin güneşin

doğuşundan ikindi vaktine kadar olması ya da güneşin batışına kadar olması şeklinde 495, 564, 565, 566. maddelerinde yer alan düzenlemeler bu şekilde işçiyi koruyucu niteliktedir.

Mecelle'nin 495. maddesine göre, "*Bir kimsenin bir gün işlemek üzere bir işçi tutması halinde güneşin doğumundan ikindiye kadar veya güneşin batmasına kadar işlemesi konusunda örf ne ise ona göre işlem yapılır*" şeklinde düzenlenmiştir. Mecelle'nin 564. maddesine göre, "*Bir kimse bir şahsa miktar beyan etmeyerek, filan işi gör sana ikram ederim diyerek o dahi ifay-ı hizmet eylese ecr-i misle müsteluk olur.*" Ayrıca, Mecelle'nin 565. maddesine göre "*Ücret tesmiye olmaksızın amele istihdam olundukla gündeliği ma'lun ise ücret-i ma'lune ve değilse ecr-i misli verilir. Buna mümasil esnafın muameleleri dahi bu veçhiledir.*" Mecelle'nin 566. maddesine göre, "*Kiyemiyattanlaaletta'yin bir şey verilmek üzere ecir ile akd-i icareolundukdaecr-i misil lazım olur.*" Bu bağlamda, Mecelle'de iş sağlığı ve güvenliği konusu da ele alınmış, buna göre işverenin kusuru neticesinde işçinin bedenen zarar görmesi halinde, işverenin işçinin zararlarını tazminle yükümlü olduğu düzenlenmiştir (Çiçek ve Öçal, 2016, s.124). Bu şekilde genel bir kanun olan Mecelle'de işçilere yönelik bazı düzenlemeler yapılmıştır. Ancak, bu dönemde genel bir kanun olan Mecelle dışında da düşük ücretle çalıştırmanın ve ağır çalışma koşullarının uygulandığı işler açısından işçileri koruyucu nitelikte özel nitelikli bazı kanuni düzenlemelerin yapılması açısından da çeşitli adımlar atılmıştır. Bu dönemde çalışma hayatını ilgilendiren kanuni düzenlemelerin dışında tüzüklerde çıkartılmıştır (Gürbüz, 2014, s.6). Zira, I. Meşrutiyet döneminin sona erdiği süreçte özellikle daha ziyade yabancı sermayenin elinde bulunan sanayi işletmelerinde çalışan işçilerin ağır koşullarda ve düşük ücretle çalışması tepkilere yol açmış ve işçileri koruyucu nitelikte adımlar atılmıştır (Çelik vd., 2017, s.8).

SONUÇ

Tanzimat Dönemi ile birlikte Osmanlı Devleti'nde birçok yenilik yapılmıştır. Bu kapsamda bir reform hareketi başlamıştır. Bu nedenle siyasi, iktisadi, idari ve hukuki açıdan birçok önemli gelişme yaşanmıştır. Bu şekilde İmparatorluğun dağılmasını önlemek ve ayrılıkçı söylemleri engellenmek amaçlanmıştır. Bunun için Batıyı örnek alan bir anlayış benimsenmiştir. Ancak, tamamen Batının örnek alındığını da söylemek mümkün değildir. Zira, Tanzimat Dönemi'nde yapılan kanunlaştırma faaliyetleri kapsamında yürürlüğe giren kanunların bir kısmı Batıdan alınırken, bir kısmında ise İslami esaslar benimsenmiştir. Bu bağlamda İslam hukuku esas alınan kanun yapma tekniğine en güzel örnek Mecelle olmuştur.

Mecelle, Ahmet Cevdet Paşa öncülüğünde oluşturulan Mecelle komisyonu tarafından hazırlanmıştır. Uzun çalışmalar sonucu hazırlanan bir eser olan Mecelle'nin hazırlık süreci oldukça sancılı geçmiştir.

Bir cenah Mecelle'nin Batı kanunları özellikle Fransız Medeni Kanunu esas alınarak hazırlanmasını savunurken, diğer cenah İslam hukukunun esas alınması gerektiğini savunmuştur. Ahmet Cevdet Paşa Mecelle'de İslam hukuku kurallarından uzak kalınmaması gerektiğini şiddetle savunmuştur.

Bu doğrultuda Mecelle, İslam hukuku kuralları esas alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca, Mecelle'de medeni hukuka ilişkin önemli düzenlemeler getirilmiştir. Ancak, Mecelle işçi işveren ilişkileri açısından da yadsınamaz bir öneme sahiptir. Zira, Mecelle'de işçi işveren ilişkilerini düzenleyen hükümler de bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde ilk defa Mecelle ile bir genel kanunda işçi işveren ilişkilerine yönelik düzenlemeler getirilmiştir. Ayrıca Mecelle'de işçiyi koruyucu nitelikte düzenlemeler de bulunmaktadır. Örneğin, işçiye hak ettiği ücretin ödenmesi, işçinin çalışma saatleri ve iş sağlığı ve güvenliğine yönelik düzenlemeler bulunmaktadır. Ancak, işçi işveren ilişkileri açısından Mecelle'nin olumsuz tarafları da bulunmaktadır.

Mecelle, işçi ile işveren arasındaki iş ilişkisinin kapsamını geniş tutmuştur. Bu kapsamda sözleşme serbestisi ilkesini benimsemiştir. Ancak, bu işçiler açısından olumsuz bir durumdur. Zira, bu anlayışa göre işçi işverene şahsen ve manen bağlı olmaktadır. Bu nedenle, işverenin geniş bir manevra alanı bulunmaktadır. Ancak, bu anlayışın kabul edilmesi mümkün değildir. Hazırlık sürecinde, İslam hukukunun yanında modern ve rasyonel düşünce de Mecelle'ye hâkim olmuştur. Ancak, Mecelle'nin gelenekçi bir yanı da bulunmaktadır. Zira, şahsen ve manen çok geniş bir şekilde işçinin işverene bağlı olmasının temelinde eski kölelik anlayışının yattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu yönüyle Mecelle eksik kalmıştır. Ancak, işçi işveren ilişkileri açısından Mecelle'nin bu şekilde eksik noktaları olsa da Mecelle günümüz iş hukukunun gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Bu nedenle, Mecelle Türk Hukuku açısından büyük öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Akça G. ve Hülür, H. (2006), Osmanlı hukukunun temelleri ve tanzimat dönemindeki hukuksal yeniliklerin sosyo-politik dinamikleri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6, 295-321.
- Akcan N. (2008), *İslam hukukunda işçinin hak ve sorumlulukları*, Adana: Çukurova Üniversitesi SBE, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Akça G. ve Hülür, H. (2007), Tanzimattan cumhuriyete siyasal ve hukuksal yapının modernleşmesi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 235-269.
- Akyiğit, E. (2016). İş hukuku. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aykanat M. (2011), *Mecelle'de iş akdi*. Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Aykanat M. (2014), Mecellede iş sözleşmesi. *Kamu İş*, 13, 57-78.

- Başgıla F. (1940). *Türkiye iş hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Bülbül G. (1989), İslahat fermanını hazırlayan sebepler ve ıslahat fermanı, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2, 157-179.
- Cevdet Paşa. (1991). *Tezâkir*, 1-12, Ankara.
- Çelik, N., Caniklioğlu N., ve Canbolat, T., (2017). *İş hukuku dersleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Çıcek, Ö ve Öcal M., (2016), Dünyada ve türkiye'de iş sağlığı ve iş güvenliğinin tarihsel gelişimi, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5, 106-129.
- Demircioğlu, M. ve Centel, T. (2016). *İş hukuku*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Dönmez A. (2019). Tanzimat, ıslahat fermanları ve avrupa devletleri: içerik, ortaya çıkış ve tepkiler: 1839-1856. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11, 37-65.
- Gözler K. (2004). *Türk Anayasa Hukuku dersleri*, Bursa: Ekin Yayınları.
- Gözler, K. (2018), *Anayasa Hukukuna giriş*, Bursa: Ekin Yayınları.
- Gümüş, M (2008), Anayasal meşrûti yönetime medhal: 1856 ıslahat fermanının tam metin incelemesi, *Bilgi*, 47, 215-240.
- Gümüş, M. (2013), Osmanlı devletinde kanunlaştırma hareketleri, ideolojisi ve kurumları, *Tarih Okulu Dergisi*, XIV, 163-200.
- Gürbüz, T. (2014), *6356 sayılı sendikalar ve toplu iş sözleşmesi kanunu'nun avrupa birliği ve uluslararası çalışma örgütü normları bakımından değerlendirilmesi*, Avrupa Birliği Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Avrupa Birliği Komisyonu Başkanlığı,. Ankara:
- Güven, T. (2015), *Zonguldak kömür madenciliği: işletmecilik ve çalışma hayatı (1848-1921)*, Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecelle-i-ahkam-i-adliyye> adresinden erişilmiştir.
- İleri, Ü. (2019). Anadolu Selçukludan Osmanlı'ya esnaf örgütlenmeleri, *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8, 201-220.
- <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/MSen.html#fn58>
- İlhan C. (2011). *Mecelle*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Karahasanoğlu, C. O. (2011), Mecelle-i ahkam-ı adliyye'nin yürürlüğe girişi ve türk hukuk tarihi bakımından önemi, *OTAM*, 29, 93-124.
- Kaştan, Y. (2016), *Osmanlı İmparatorluğunda kömür ocaklarının işletmesi (1839-1918)*, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2, 1-26.
- Koç, Y. (2010), *Türkiye işçi sınıfı tarihi osmanlıdan 2010'a*, Ankara: Epos Yayınları.
- Koç, Y. (2016), *Türkiye işçi sınıfı tarihi osmanlıdan 2016'ya*, Ankara: Epos Yayınları.
- Korkmaz, F. ve Alp, N. S., (2016). *Bireysel iş hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Koyuncu, N ve Yılmaz, Y. (2018). Osmanlı'nın son yüzyılında hukuk düşüncesinin dönüşümü ve dönemin başlıca tartışma konuları, *SÜHFD*, 26, 77-109.
- Kurt, M., Kuzucu, K., Çakır, B. ve Demir, K. (2016), 19. yüzyılda osmanlı sanayileşmesi sürecinde kurulan devlet fabrikaları: bir envanter çalışması, *OTAM*, 40, 245-277.
- Mollamahmutoğlu, H., Astarlı, M. ve Baysal, U. (2014), *İş hukuku*, Ankara: Turhan Kitapevi.

- Özcan, D., (2016), *Uygulamalı iş davaları*, Ankara; Adalet Yayınevi.
- Özgiraz, A. ve Hamdemir, B. (2009), Anayasacılık hareketleri, kapitalizm ve osmanlı, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11, 59-78.
- Öztürk, O. (1999), *Osmanlılarda Tanzimat sonrası Yapılan hukukî çalışmalar ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Osmanlı*, (Ed. G. Eren), Cilt: VI, Ankara.
- Sümer, H. H. (2016). *İş hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Süzek S. (2017). İş hukuku. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Şimşirgil, A. ve İkinci, E. B. (2009). *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*. İstanbul: Iq Kültür Sanat Yayıncılık.
- Üçok, C., Mumcu, A. ve Bozkurt, G., (1999). *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Ünlütürk U. Ç. ve Ulutaş, T.B., (2015), Angarya ve zorla çalıştırma: uluslararası düzenlemeler ve yüksek mahkeme kararları ışığında bir değerlendirme, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 327-339.
- Yetkin, A. (2013), Osmanlı devleti'nde hukuk devletinin gelişim süreci, *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 6, 381-413.
- Yıldırım, Ş. (2015), Ahmet cevdet paşa ve hukukçuluğu (1822-1895), *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5, 117-141.

ÇİN DÜNYA SİSTEMİNİN İNŞA SÜRECİNDE İŞÇİ SINIFININ ROLÜ

Ersan Bocutoğlu ¹

¹ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5064-7254

ÖZ

Çin Halk Cumhuriyeti, kurulduğu 1949 yılından beri küresel bir güç olmayı hedeflemektedir. Mao Zedong tarafından uygulanan Stalinci merkezi planlı, dışa kapalı otarşik kalkınma politikaları başarılı olamayınca, Çin'in pragmatik liderleri Deng Hiaoping, Jiang Zemin ve Hu Jintao; Marxçı sosyalizmin iktisadi kalkınmaya ideolojik ayak bağı olduğunu görerek; Çin'i piyasa ekonomisi aracılığıyla küresel ekonomiye entegre etmeye karar verdiler. Xi Jinping'in ömür boyu liderliğindeki Çin, Çin karakterli sosyalizm adı altında işçi sınıfına değil Çin milletine dayalı bir tür nasyonal sosyalizm şemsiyesi altında; Çin karakterli neo-merkantilizm aracılığıyla Çin Dünya Sistemi kurmaya ve küresel hegemon statüsü kazanmaya çalışmaktadır. Çin'de işçi sendikaları işçi sınıfının temsilcileri olmayıp Çin Komünist Partisinin bir idari bürosudur. Çin'i piyasa ekonomisi aracılığıyla küresel ekonomiye entegre etme politikası, ülkeyi, dünyanın ikinci büyük ekonomisi ve küresel hegemon statüsüne taşımış olmakla birlikte, yabancı sermayeyi ülkeye çekme adına işçi sendikalarının pasifize edilmesi ve grev hakkının anayasadan çıkarılması Çin işçi sınıfını yabancı ve yerli sermaye karşısında korumasız bırakmıştır. Yeni çıkarılan emek yasaları uygulamada işsiz kalmıştır. İşçi sınıfı, Çin Komünist Partisi tarafından, yabancı yatırımlara feda edilmiştir. Sonuç olarak Çin Dünya Sisteminin, yerli ve uluslararası sermaye tarafından ağır şekilde sömürülen Çin işçi sınıfının omuzları üzerinde yükseldiğini ifade etmek yanlış olmaz. Bu çalışmanın amacı, Çin Dünya Sisteminin kuruluş sürecinde, Çin işçi sınıfının rolünü araştırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Çin Dünya Sistemi, Çin Neo-Merkantilizmi, Çin İşçi Sendikaları, Çin Endüstri İlişkileri Sistemi

Jel Kodları: F52, F63, J53

Atf İçin:

Bocutoğlu, E. (2021). Çin Dünya sisteminin inşa sürecinde işçi sınıfının rolü. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(26), 95-117.

¹ Prof. Dr., Avrasya Üniversitesi, Rektör Yardımcısı, İstanbul/Türkiye

E-posta: ersanbocutoglu@gmail.com

THE ROLE OF WORKING CLASS IN THE BUILDING PROCESS OF CHINESE WORLD SYSTEM

ABSTRACT

People's Republic of China aimed at being a Global power since it was set up in 1949. As failed a Stalinist centrally-planned, close to World and autarkist development policy that Mao Zedong had adopted, pragmatic leaders of China, Deng Hiaoping, Jiang Zemin and Hu Jintao, had decided to integrate China to Global economy through free markets, realizing that Marxist socialism was an ideological bottleneck in Chinese economic development. China which is in the life-long leadership of Xi Jinping has tried to set up a Chinese World System and gain a Global hegemon status through neo-mercantilism with Chinese characteristics under the umbrella of socialism with Chinese characteristics, a special kind of national socialism depending on Chinese nation not Chinese working class. Trade unions in China are not the representatives of workers but an administrative bureau of Communist Party of China. Although the policy of integrating China into the Global economy via free markets brings it to the status of the second big economy and that of Global hegemon in the world, passifization of working class and eliminating its right of strike off the constitution have left working class unprotected against the foreign and domestic capital. Enacted new labor laws have not been functional during implementation pace. Working class in China is sacrificed to foreign investments by Communist Party of China. It is not unfair to conclude that Chinese World System has been rising over the shoulders of Chinese working class which has been heavily exploited by domestic and international capital. The aim of this article is to investigate the role of Chinese working class in the building process of Chinese World system.

Keywords: Chinese World System, Chinese Neo-Mercantilism, Chinese Trade Unions, Chinese Industrial Relation System

Jel Codes: F52, F63, J53

GİRİŞ

Immanuel Maurice Wallertsein tarafından geliştirilen Kapitalist Dünya Sistemi Teorisinde, ülkeler başlıca üç kategoriye ayrılmaktadır: Merkez Devletler, Yarı-Çevre Devletler ve Çevre Devletler. Merkez devletler, yüksek teknolojlili ülkeler olup sermaye-yoğun üretim alanında uzmanlaşmıştır. Çevre ülkeler, tarım ve hammadde alanında uzmanlaşmış olan ve emek-yoğun üretim yapan ülkelerdir. Sistem çevreden merkeze doğru akan hammadde ve merkezden çevreye doğru akan mamul mallar ile karakterize edilir. Merkez ile çevre arasında konumlanmış devletler ise yarı-çevre gurubuna girmektedir. Küresel hegemonların merkezde yer aldığı dünya sisteminde, merkez devletleri, merkeze doğru yönelen yarı-çevre ülkelerinin önüne çeşitli engeller çıkarır ve merkeze yaklaşımlarını önlemeye çalışır.

Çin Halk Cumhuriyeti, kurulduğu 1949 yılından beri küresel bir güç olmayı hedeflemektedir. Mao Zedong tarafından benimsenen Stalinci merkezi planlı, dışa kapalı otarşik kalkınma politikaları başarılı olamayınca, Çin'in pragmatik liderleri Deng Hiaoping, Jiang Zemin ve Hu Jintao; Marxçı sosyalizmin iktisadi kalkınmaya ideolojik ayak bağı olacağını görerek Çin'i piyasa ekonomisi aracılığıyla küresel ekonomiye entegre etmeye karar verdi. Xi Jinping'in ömür boyu liderliğindeki bugünkü Çin, Çin karakterli sosyalizm adı altında işçi sınıfına değil Çin milletine dayalı bir tür nasyonal sosyalizm şemsiyesi altında; Çin karakterli neo-merkantilizm yoluyla bir Çin Dünya Sistemi kurmaya ve küresel hegemon statüsü kazanmaya çalışmaktadır.

Çalışmanın amacı, Çin Dünya Sisteminin kuruluş sürecinde Çin işçi sınıfının rolünü araştırmaktır. Buradaki temel amaç, Türk akademi çevrelerinde ve kamuoyunda pek bilinmeyen bir konu olan Çin Dünya Sisteminin kuruluş sürecinde Çin işçi sınıfının rolünün daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Çalışma akademiyaı, emek çevrelerini ve kamuoyunu Türkçe iktisat literatüründe kendine yer bulamamış olan konu hakkında Türkçe bir kaynak sağlayarak bilgilendirme amacı taşımaktadır. Bu nedenle kimi zaman kaynağını göstermek suretiyle görece uzun alıntılara başvurulmaktadır.

Çalışma göstermektedir ki; Çin'de işçi sendikaları işçi sınıfının temsilcileri olmayıp, Çin Komünist Partisinin idari bürosudur. Çin'i piyasa ekonomisi aracılığıyla küresel ekonomiye entegre etme politikası, ülkeyi dünyanın ikinci büyük ekonomisi ve küresel hegemon statüsüne taşıma konusunda başarılı olmuştur. Bununla birlikte, yabancı sermayeyi ülkeye çekme amacıyla işçi sendikalarının pasifize edilmesi ve grev hakkının anayasadan çıkarılması gibi uygulamalar Çin işçi sınıfını yabancı ve yerli sermaye karşısında korumasız bırakmıştır. Yeni çıkarılan emek yasaları ise, uygulamada işlevsiz kalmıştır. İşçi sınıfı, yabancı yatırımlara feda edilmiştir. Bu nedenle Çin Dünya Sisteminin, yerli ve uluslararası sermaye tarafından ağır şekilde sömürülen Çin işçi sınıfının omuzları üzerinde yükseldiğini ifade etmek yanlış olmaz.

Çalışmanın ikinci bölümü, Çin'in kalkınma teorisi olan Çin karakterli Neo-Merkantilizmi incelemektedir. Üçüncü bölüm, Çin Dünya Sistemini ve dördüncü

bölüm Çin karakterli dünya sisteminin inşasında Çin işçi sınıfının rolünü ele almaktadır. Çalışmadan elde edilen değerlendirme ve sonuçlar son bölümde sunulmuştur.

ÇİN'İN KALKINMA TEORİSİ: ÇİN KARAKTERLİ NEO-MERKANTİLİZM

Çin'in izlediği kalkınma politikalarını, ana akım iktisadın geliştirdiği teorilerle izah etmek oldukça zordur. Çünkü Çin, iktisadi kalkınma dahil olmak üzere hayatın her bileşeni için son derece pragmatik, eklektik, sabırlı ve en az yüz yılı kapsayan planlar yapmaktadır. Çin milletinin geleneksel değerleri arasında yer alan çalışkanlık, itaat ve sabır bu amaca son derece uygun gelmektedir. 1949 yılında Mao Zedong tarafından kurulan Çin Halk Cumhuriyeti, Marksizm-Leninizm-Mao Zedong geleneğine dayalı sosyalist bir devlet olarak işe başlamasına rağmen, Çin'in uzun vadeli hedeflerini engelleme potansiyeli taşıdığı için sosyalist ilkelerden bile vaz geçme esnekliği göstermektedir. Bu nedenle Çin hiçbir düşünce sistemine birebir sadakat göstermemekte; uzun dönemli niyetlerini gizleyecek şekilde, politikalarının başına bir "Çin Karakterli" ibaresi ekleyerek, onların tanımlanmasını, anlaşılmasını sistematik olarak engellemektedir. Bu uygulamaya Çin Karakterli Sosyalizm, Çin Karakterli Büyük Ülke Diplomasisi, Çin Karakterli Askeriye örnek olarak verilebilir (Bakınız Jinping, 2017).

Makalede, bu açıdan, Çin'in izlediği kalkınma siyasetinin Çin Karakterli Neo-Merkantilizm olarak isimlendirilmesi uygun görülmüştür. Nitekim küresel hegemonyayı amaçlayan devletlerin tarihsel olarak da merkantilist politikalar izlediği bilinmektedir. Aynı zamanda merkantilizm, hangi kalkınma politikasını izlerlerse izlesin ülkelerin küresel iktisadi ve finansal krizlerle karşılaştıkları durumlarda sığındıkları bir limandır. Devletlerin kötü zamanlarda merkantilist politikalara sığınmalarına Bocutoğlu, "Merkantilist Bilinçaltı" adını vermekte ve durumu şöyle değerlendirmektedir (Bocutoğlu, 2012, s.3-4): "Devletlerin hayatında, daima, iyi ve kötü zamanlar olur. İyi zamanlarda ana akım iktisat, iktisadi düşünceye hâkim olur ve kötü zamanlarda ana akım iktisat, iktisadi ve finansal krizlere karşı herhangi bir reçetesi bulunmadığı için çaresiz kalır. Merkantilizmin bir açıdan kötü zamanların iktisadi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Devletler küresel iktisadi ve finansal krizlerle karşılaştığında derhal merkantilist karakterli bir Z Planına başvururlar."

Z Planında muhakkak milliyetçilik, güçlü merkezi hükümet, etkin kamu müdahaleleri, kemer sıkma politikaları, ödemeler bilançosunun denkleştirilmesi, ithal ikamesi, ihracatın teşviki ve itaatkâr ve çalışkan bir nüfus yer alır (Oser-Brue, 1988, s.16-19; Ekelund-Hebert, 1990, s.43-51; Bocutoğlu, 2019a).

"Anglo-Amerikan kapitalizmi geleneksel olarak, küçük ve dengeli bütçeye, piyasa ekonomisine, minimum devlet müdahalesine ve özel sektörün karlı bulduğu alanlarda devlet girişimine dayanır. Bu ilkelerin siyasi okunuşu, liberal demokrasiye, iktisadi okunuşu da piyasa ekonomisine karşılık gelir. Birleşik Krallık ve ABD bu ilkeleri 1776'dan 1929'a kadar izledi. Liberal teorik donanımın ve politika aletleri kutusunun; 1929 Büyük Buhranını öngörememesi, anlayamaması

ve açıklayamaması ve ana akım iktisadın krize karşı öngördüğü tedbirlerin başarısız olması üzerine, karar mekanizması, ana akım iktisadın onaylamadığı, Z Planına döndü ve iktisadi istikrarı sağlamak amacıyla ekonomiye devlet müdahalesine sığındı. 2007-2009 Küresel Finansal Krizinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla alınan tedbirler, yukarıda sözü edilen merkantilist bilinçaltının tezahürlerini taşır. Ana akım iktisadın önerdiklerinin aksine, merkantilist bilinçaltı hipotezinden, olağanüstü durumlarda devletin ekonomiye müdahalesinin kaçınılmaz olduğu sonucunu çıkarmak yanıltıcı olmaz. *Merkantilizm her ne kadar kötü zamanların iktisadı ise de, Dünya Sistemi Teorisi tarafından betimlenen merkez-çevre mücadelelerinin yer aldığı zamanlarda modern fonksiyonlar kazanmıştır.* Sınai olarak geri ve kendisine Dünya Sistemi içinde merkez ülke konumu edinmek için uzun dönemli planlama yapan bir ülke, bu amaca ulaşmak üzere, açık veya örtük olarak merkantilist politikalar izlemek zorundadır. Bu nedenle Dünya Sistemi Teorisi çerçevesinde, merkantilizmin yeni fonksiyonlarını analiz ederken, Neo-Merkantilizm ile Dünya Sistemi Teorisini bir arada incelenmesine hassasiyet gösterilmesi yerinde olur” (Bocutoğlu, 2012, s.3-4).

Klasik Merkantilizmin İlkeleri

Encyclopedia Britannica merkantilizmi “Avrupa’da 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar yaygın olarak uygulanan ve devlet gücünü rakipler karşısında arttırmak amacıyla, milli ekonominin devlet tarafından düzenlenmesini teşvik eden iktisat teorisi ve politikaları” şeklinde tanımlamakta ve “Merkantilizmin, siyasi mutlaklığetin iktisadi eşleniği olduğu” hususuna vurgu yapmaktadır. Merkantilizm terimini 1776 tarihli Milletlerin Serveti adlı kitabında ilk kullanan Adam Smith’dir. Merkantilizmin bu ilk türü bu makede Klasik Merkantilizm olarak isimlendirilmektedir.

Merkantilizmin pragmatik ilkeleri kralların, bürokratların ve tüccarların o dönemdeki ihtiyaçlarına çok uygun düşmüştür. Zaman içinde merkantilizm gözden geçirildi ve yenilendi. Tarihi olarak merkantilizmin yeni türünü (Neo-Merkantilizm) başarıyla benimseyen ve uygulayan ülkeler 1868-1912 döneminde Meiji Japonyası; Asyanın 1960’lardan itibaren yeni sanayileşen üç ülkesi, Güney Kore, Tayvan ve Singapur ve nihayet Küreselleşme dönemindeki çağdaş Çin’dir (Yu, 2017).

Klasik merkantilizmin ilkeleri aşağıda Yu’nun 2017 tarihli makalesinden özetlenmektedir (Yu, 2017, s.1045-1048):

Milliyetçilik ve Güçlü Devlet

Donald Trump seçim kampanyasında, “Amerika tekrar büyük olacak” sloganıyla rakibine meydan okumuştur. Bu slogan klasik merkantilizmin mottosudur. Merkantilizm belirli ilkeleri takip ederek, servet sahibi güçlü bir devlet inşa etmeyi amaçlayan bir iktisadi milliyetçilik türüdür. Merkantilizm; 16. ve 18. yüzyıllarda, Immanuel Maurice Wallerstein’in geliştirdiği Dünya Sistemi Teorisinde sınıflandırıldığı şekliyle, ülkeleri dünyanın merkez devletlerinden biri olmaya götüren

militer milliyetçiliğin iktisadi ifadesidir. *Merkantilizmde öncelik daima millete ait olup iş dünyası ve işçilerin çıkarları ikinci plandadır.* Merkantilist düşünce güçlü devletin inşası, merkantilist amaçlar için esastır.

Merkantilistler için servet ve zenginlik uluslararası rekabette sıfır toplamlı bir oyundur. Bir ÷lke ancak diğer ÷lkelerin kaybetmesiyle dış ticarettten kazançlı çıkabilir. Merkantilist politikalar bir ÷lkeyi diğer ÷lkelerin aleyhine olarak iktisadi ve askeri bakımdan daha güçlü kılmının yollarını arar (Bocutoğlu, 2019a, s.18; Yu, 2017, s.1045-1046).

Kıymetli Metal Birikimi

Bir milletin serveti ve gücü, biriktirdiği kıymetli metallerden gelir. Başta altın ve gümüş olmak üzere büyük miktarda kıymetli metal rezervleri, ÷lkenin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri satın almasına ve hem egemen devletlerdeki hem de sömürgelerdeki piyasa hakimiyetini sağlama amacıyla uluslararası çatışmaların üstesinden gelmesine imkan verir (Wallerstein, 1980; Yu, 2017, s.1046).

Pozitif Ödemeler Bilançosu

Pozitif ödemeler bilançosu, uluslararası ticarettten kıymetli metal elde etmenin biricik göstergesidir. Sürdürülebilir bir ödemeler bilançosu fazlası, önemli ölçüde, ÷lkenin iktisadi bakımdan kendi kendine yeterliliğine bağlıdır. İlk olarak tarım ve sanayiye yatırım yapan iş çevreleri devlet tarafından özenle teşvik edilmeli ve ödüllendirilmelidir. Tarımın gelişmesi sadece gıda ve hammadde ithalatını önlemekle kalmaz fakat aynı zamanda geniş bir vergi tabanı oluşturur. İkinci olarak ticaret, pozitif dış ticaret fazlası sağlamak amacıyla, devlet tarafından regüle edilmelidir. Dış ticarettten istifade etmenin ana kuralı, ithal edilen mal değerini minimize ve ihraç edilen mal değerini maksimize etmektir. Böylece dış ticarettte (ihracat eksi ithalatın) pozitif sonuç vermesi, devlet tarafından vergi konması, ihracatçılara tekel hakları sağlanması ve bilhassa lüks mallara ithalat kısıtlaması getirilmesi yolları ile sağlanmalıdır (Yu,2017, s.1046-1047).

Kalabalık Nüfus

Kalabalık nüfusun ÷lkenin iktisadi ve siyasi gücünün inşasında temel rol oynadığını dikkate alarak, klasik merkantilistler kalabalık nüfusu önemli bir varlık olarak kabul etmiştir. Merkantilistlere göre artan nüfus üretim için işgücü, rekabet için düşük ücret, donanma için insan kaynağı sağlamaktadır. Bu nedenle nüfusu arttırmak için, devlet tarafından, mümkün olan bütün imkanların değerlendirilmesi gerekir. Burada zikredilen kalabalık nüfus, ÷lkenin verimli kapasitesine katkı yapan çalışkan nüfus olmalıdır (Yu, 2017, s.1047).

Sömürgecilik

Merkantilist devlet, ana ÷lke ile sömürgeler arasında ayırım yapar ve ana ÷lkenin sömürge edinmesinin mantuki çerçevesini kurar. İktisadi büyümesini sağla-

mak ve diğer ülkelerle olan ücret savaşını kazanmak amacıyla, ana ülkenin sömürgelerinin yararlı kaynakları ve hammaddeleri üzerinde tam kontrole sahip olması gerekir. Dahası sömürgelerin görevi ana ülkeye hizmet etmektir. Sömürgeler, ana ülke tarafından, hammadde karşılığında mamul mal değişimi için ana ülkeye bağımlı hale getirilmeli ve ana ülke kolonilerden net kazanç elde bir statüye sahip olmalıdır (Yu, 2017, s.1047-1048).

Çin Karakterli Neo-Merkantilizmin İlkeleri

Küresel çağda Çin karakterli neo-merkantilizm uygulamaları, Yu (2017, s.1045-1048) ve Atkinson'un (2012, s.5-87) çalışmalarına dayanarak gösterilebilir. Bu iki çalışmada da Çin, neo-merkantilist politikalar izleyen bir devlet olarak kabul edilmektedir. Dünya üzerinde merkantilistleşme derecesini gösteren Küresel Merkantilist İndekse (Global Mercantilist Index) göre, Çin 55 ülke arasında birinci sırada yer almaktadır. (Yu, 2017, s.1049-1062). Aşağıda Yu ve Atkinson'un Çin Neo-Merkantilizmi hakkındaki görüşleri özetlenmektedir.

Yu'nun Görüşleri

Milliyetçilik ve Çinileştirme Politikası: Kültür İhtilali esnasında Çin Komünist Partisi lideri Mao Zedong, Çin tarihinde derin kökleri bulunan milliyetçilik ve yurtseverliği Çin halkını Çin Komünist Partisi etrafında birleştirmek amacıyla teşvik etti ve kullandı. Komünist dönemde Çin modernleşmesinin takip ettiği istikamet, Çin'deki bütün etnik unsurların Çinileştirilmesi idi. Milliyetçilik ve yurtseverlik, halen Çin Rüyasını gerçekleştirmek amacıyla kullanılmaya devam edilmektedir (Yu, 2017, s.1049-1050).

Külçecilik (Bullionism) ve Sağlam Para Politikası: Çin, dünyanın en büyük altın rezervi tutan altıncı ve en büyük uluslararası döviz bulunduran birinci ülkesidir. Çin ve Rusya, bu amaçla ikili ticaret anlaşmaları ile küresel ticareti ve döviz piyasalarını daha az dolar merkezli bir yapıya kavuşturmaya çalışmaktadır (Yu, 2017, s.1051-1052).

Pozitif Dış Ticaret Dengesi Politikası: Çin neo-merkantilist politikaları; pozitif dış ticaret dengesi sağlamak amacıyla, bir yandan döviz kurlarıyla oynayarak, yüksek gümrük tarifeleri koyarak ve vergi teşvikleri sağlayarak öte yandan da arazi hibeleri, kira sübvansiyonları, devlet bankalarından tercihli kredi tahsisleri, vergi teşvikleri, cömert ihracat finansmanı ve yabancı firmaların Çin firmalarına teknoloji transfer etmeleri için devlet baskısıyla Çinli şirketleri yabancı şirketle karşı pozitif ayrımcılığa tabi tutarak, ithal ikamesini ve ihracatın teşvikini öncelemektedir (Yu, 2017, s.1052).

Bilim ve Teknoloji Politikası: Tekno-Milliyetçilik: Çin Rüyası ancak yüksek ve ince teknolojilerle gerçekleştirilebileceğinden, Çin bilim ve eğitim sistemi, Çin'in yenilikçilik kapasitesini arttırmak üzere yeniden organize edilmiştir. 2006 yılında başlatılan Çin orta ve uzun dönemli bilim ve teknoloji geliştirme programı,

yeni dünya düzeninde bir numara olmak için Çin'in kararlılığının açık bir göstergesi olarak okunabilir. Çin'in izlediği pragmatik tekno-milliyetçilik, uluslararası ortakları ile yakın işbirliğine giderek, yerli teknoloji firmalarını desteklemeyi amaç edinmektedir. 2016 yılında Çin Devlet Konseyi, Çin'i yenilikçi, bilimsel ve teknolojik çekim merkezine dönüştürmek üzere bir milli bilimsel ve teknolojik yenilikçilik planı yayınladı. Plan aynı zamanda 13. Beş Yıllık Kalkınma Planının (2016-2020) bilim ve teknoloji alt yapısının çerçevesini oluşturacaktır (Yu, 2017, s.1054-1056).

Stratejik Olarak Küresel Genişleme Politikası: Dünya sistemi teorisinde, bir yarı-çevre ülkesi merkez ülke statüsüne geçmeye niyet ederken, merkezde bulunan ülkeler, içlerindeki en güçlü olanın önderliğinde, yarı-çevre ülkesinin merkeze ulaşmasını engellemek için önüne çeşitli engeller koyar. Dünya sistemi teorisinin baş parmak kuralını sıkıca akılda tutarak Çin; Orta ve Doğu Avrupa'da 16+1 Girişimi, Bir Kuşak Bir Yol Girişimi, Asya Altyapı Yatırım Bankası ve Afrika, Latin Amerika, Orta Doğu ve Çin Denizi çevresindeki üçüncü dünya ülkelerinde stratejik genişleme gibi politikalarla, kendi küresel alanını oluşturmak amacıyla stratejik küresel bir genişleme süreci başlatmıştır (Yu, 2017, s.1056-1060).

Açıktır ki bu politikalar ABD ile girişilen merkez-çevre mücadelesinde, ABD ve AB pazarlarının kaybedilmesinin doğuracağı potansiyel olumsuz etkileri azaltmak için alınan bir tedbirdir. Küreselleme sürecinde güç devşiren Çin, mevcut dünya düzeninin çökmesi ihtimaline karşı, kendi Çin karakterli küresel düzenini inşa etmeye çalışmaktadır (Bocutoğlu, 2017, s.265). Çin'in stratejik genişleme politikasının ayrıntıları, bu makalenin Çin Dünya Sistemi bölümünde görülebilir.

Nüfus Politikası: Klasik merkantilizm kalabalık nüfusu esas alırken, aksine Çin daha hızlı ekonomik kalkınma ve fert başına düşen milli geliri arttırma amacıyla nüfus artış hızını kontrol etmeye çalışmaktadır. Bu nedenle Çin neo-merkantilizmi, nüfus politikası konusunda klasik merkantilizmden ayrılmaktadır.

Atkinson'un Görüşleri

Atkinson Çin karakterli neo-merkantilizmi farklı bir açıdan şöyle değerlendirilmektedir: "Çin'in 2000'li yıllarda dünyanın en çok cari işlemler dengesi fazlası veren ülke olduğu gerçeğinden hareketle, bu ekonomik başarının, doğrudan doğruya Çin'in şu ana kadar izlediği emsali görülmemiş merkantilist politikalarından kaynaklandığı söylenebilir. *İlginç olan şudur ki Çin, giriştiği mübadelelerde sadece bir rekabetçi avantaj değil mutlak avantaj peşindedir.* Bu durum Çin stratejisinin başta ileri teknoloji ürünleri ve hizmet tesisleri olmak üzere bütün sektörlerde mutlak üstünlük kazanacağı anlamına gelir. Çin'in amacı ticaret değil kendi kendine yeterlik olarak özetlenebilir. Çin'in ticaret stratejisi iki ana amaca odaklıdır: Birinci olarak yüksek katma değerli mal ihracatını genişletecek endüstrileri geliştirip desteklemek ve ithalatı minimize etmek, ikinci olarak da Çin'e ait şirketlerin ticaretten maksimum ölçüde yararlanmasını sağlamak... Çin'in kendi kendine yetme hedefleri ve merkantilist politikaları esasen Çin'in

2001 yılında DTÖ'ne kabul edildiğinde uyacağına söz verdiği, şeffaf ve kurala dayalı ilkelere ters düşmektedir... *Amerikan iktisat politikasından farklı olarak Çin'in iktisat politikası, piyasalar aracılığıyla kısa dönem tüketici refahını maksimize etmek değil, uzun dönem üretici refahını masimize etmek ve ülkenin kendi kendine yeterliliğini sağlamaktır.* Bu durum, üretim faktörlerinin sahibinin Çin Komünist Partisi olduğu, özel bir üretici refahı türüdür. Böylece üretici refahına odaklanma, belirli bir iktisadi büyüme teorisiyle değil Çin hükümeti ve onun memurlarının doğrudan çıkarları ile irtibatlıdır... Bu dönüşümü savunan ufuk açıcı bir belge, "Bilim ve Teknoloji Gelişimi için Milli Orta ve Uzun Dönem Programının (2006-2020) Uygulama Esasları (MLP)" dır. MLP, yenilikçiliği bağımsız olarak cesaretlendiren, işletmeleri teknolojik yeniliklerin ana gövdesi olarak teşvik eden ve yenilikçi türde bir ülke inşa etmeye çalışan bir iklim yaratma peşindedir. Bu durum, Çin'in belirli bir başlangıç kapasitesine sahip olduğu bazı anahtar alanları hedefleme stratejisinden çok öte bir şeydir. Aksine MLP, bütün sektörlerde, endüstrilerde ve bölgelerde milletin rekabet gücünün sert bir biçimde artırılması için milli bir strateji olarak görülmelidir. MPL, Çin devlet planlamacılarının hayal edebildiği her alanda Çin'in anahtar teknolojilerde ustalaşmasını öngörmektedir. Bu alanlar akıllı otomobillerden entegre devrelere, yüksek performanslı bilgisayarlar kadar uzanan 402 adet teknolojiyi kapsamaktadır... Şu ana kadar Çin'in, izlediği yenilikçi merkantilizmi gönüllü olarak terk etmeye niyetli olduğunu gösterecek herhangi bir emare bulunmamaktadır. Birbirini izleyen ABD yönetimlerinin Çin ile diyalog kurma çabalarına rağmen, bu çabaların sonuç verme ihtimali düşük görünmektedir. Soğuk savaş terminolojisi ile konuşmak gerekirse, Çin merkantilizmini zayıflatmak yerine kontrol altına almak gerekir" (Atkinson, 2012, s.5-15).

Klasik Merkantilizm İle Çin Neo-Merkantilizminin Karşılaştırılması

Klasik merkantilizm *Milliyetçilik ve Güçlü Devlet, Kıymetli Metal Birikimi, Pozitif Ödemeler Bilançosu, Kalabalık Nüfus ve Sömürgeciliğe* dayanırken; Çin karakterli neo-merkantilizm *Milliyetçilik ve Çinileştirme Politikası, Külçecilik (Bullionism) ve Sağlam Para Politikası, Pozitif Dış Ticaret Dengesi Politikası, Bilim ve Teknoloji Politikası: Tekno-Milliyetçilik, Stratejik Olarak Küresel Genişleme Politikası ve Nüfus Politikası'na* dayanmaktadır.

Klasik merkantilizmin milliyetçilik ve güçlü devlet ilkesi Çin karakterli neo-merkantilizminin milliyetçilik ve Çinileştirme ilkesiyle, kıymetli metal birikimi ilkesi külçecilik ve sağlam para politikası ilkesiyle, pozitif ödemeler bilançosu ilkesi pozitif dış ticaret dengesi ilkesiyle ve sömürgecilik ilkesi stratejik küresel genişleme politikası ile örtüşmektedir.

Muhakkaktır ki Çin'in stratejik küresel genişleme politikasının orta ve uzun dönemde doğuracağı sömürgecilik, klasik merkantilizmin sömürgeciliğinin aksine kısa dönemde ince ve örtülü bir kamu diplomasisi gerektirecektir. Klasik merkantilizmin kalabalık nüfus ilkesinin aksine Çin karakterli neo-merkantilizm, nüfusu kontrol altında tutmakta ve bu ilke iki merkantilizm türü birbirinden ayrılmaktadır. Nihayet klasik merkantilizmde pek öne çıkmayan bilim ve

teknoloji politikası: tekno milliyetçilik ilkesi, modern çağın Çin karakterli neo-merkantilizminin orjinal yönünü temsil etmektedir.

ÇİN DÜNYA SİSTEMİ

Aşağıda Immanuel Maurice Wallerstein öncülüğünde geliştirilen Dünya Sistemi Teorisi, Çin Karakterli Dünya Sistemi ve bu iki sistemin karşılaştırılmasına yer verilmektedir.

Immanuel Maurice Wallerstein'in Dünya Sistemi Teorisi

Immanuel Maurice Wallerstein tarafından geliştirilen Dünya Sistemi Teorisi (WST), Carlos A. Martinez-Vela'nın bir çalışmasında şöyle değerlendirilmektedir: "Wallerstein dünya sistemini, sınırları, yapıları, gurup üyeleri, meşruiyet kuralları ve tutarlılığı bulunan bir sosyal sistem olarak tanımlar. Dünya sisteminin yaşam döngüsü, gerilimle kendisini bir arada tutan ve her bir gurubun sistemi sürekli olarak kendi çıkarına değiştirmeye çalışmasıyla dağıtan çatışmacı kuvvetlerden meydana gelir. Karakteristiklerinin bir kısmının bazı bakımlardan değiştiği ve bazı bakımlardan da istikrarlı kaldığı bir yaşam döngüsüne sahip olması bakımından o, bir organizmanın özelliklerine sahiptir. Dünya sistemi içindeki hayat büyük ölçüde kendi kendini kontrol eder ve gelişme dinamikleri geniş ölçüde içseldir. Bir dünya sistemi, içinde gıda, yakıt ve güvenlik gibi ihtiyaçları bakımından birbirine bağlantılı (*interdependent*) iki veya daha fazla bölgenin ve ebediyen tek bir merkezin ortaya çıkmasına yol açmadan hakimiyet için birbirleri ile mücadele eden iki veya daha fazla devletin (*polity*) yer aldığı bir siyasi merkezden ziyade, piyasalar aracılığıyla birbirine entegre olan bir "dünya ekonomisi"dir. Bir dünya sistemi, içinde sakinlerin günlük hayatları için temel malların ve hammaddelerin değişiminin gerekli olduğu çok kültürlü bölgesel (*territorial*) bir iş bölümüdür. Bu iş bölümü, bir bütün olarak, dünya ekonomisinin üretim güçleri ve ilişkilerine karşılık gelir ve merkez (*core*) ve çevre (*periphery*) şeklinde iki bağımsız bölgenin varlığına yol açar. Biri sermaye-yoğun diğeri emek-yoğun üretime odaklandığı için merkez ile çevre coğrafi ve kültürel bakımdan bir birinden farklıdır. Merkez-çevre ilişkisi yapısaldır. Yarı-çevre devlet, merkez ile çevre arasında bir tampon görevi icra eder ve merkez ve çevre ülkelerinde bulunan kurumların ve faaliyetlerin bir karmasına (*mix*) sahiptir. Mevcut dünya sisteminin en önemli yapısal özelliği, güçlü ve varlıklı merkez topluluklarının yoksul çevre topluluklarına hakim olduğu ve onları sömürdüğü bir sistemde, merkez ile çevre arasında bir güç hiyerarşisinin bulunmasıdır. Bir bölgenin merkez veya çevre şeklinde konumlanmasında teknoloji merkezi konumdadır. İleri veya gelişmiş ülkeler merkezi, azgelişmiş ülkeler de çevreyi oluşturur. Çevre ülkeleri, yapısal olarak kendi alt-statülerini yeniden üreten bir tür kalkınma tecrübesi ile sınırlandırılmıştır. Sistemdeki çoklu devletlerin farklı güç statüleri, sistemi bütünüyle bira arada tutmak için hayati öneme sahiptir, çünkü güçlü devletler, çevreden merkeze doğru farklı iktisadi artık akışını güçlendirirler ve arttırırlar. Bu durum Wallerstein'in eşit olmayan mübadele dediği şeydir

ki iktisadi artıkların, çevredeki yarı proleter sektörlerden yüksek teknolojiye sahip sanayi merkezlerine sistematik olarak aktarılması anlamına gelir. Eşit olmayan mübadele, küresel ölçekte bir sermaye birikimi sürecine yol açar ve kaçınılmaz olarak çevresel iktisadi artıklara el konulmasına ve onların tranferine bulaşır” (Martinez-Vela, 2001, s.1-4).

Bilko, “geleneksel olarak WST’nin uluslararası ticareti eşitler arasındaki mübadele olarak ele almadığına işaret etmektedir. Zengin faktör donanımına sahip ülkeler, zayıf ekonomilerden güçlü ekonomilere doğru artık-değer akımından çıkar elde etme kudretine sahiptir. Bu asimetrik mübadele, eşit olmayan mübadele olarak bilinir. Şurasına dikkat edilmelidir ki WST’de merkez ve çevre gibi coğrafi bölgeler değil, üretim sistemleri önemlidir. Kavram, ilişkiseldir ve coğrafi değildir. Çevreden merkeze asimetrik bir servet transferi vardır” (Bilko, 2016, s.4).

“Bu ilişki, çevre ve merkez şeklinde malların sosyal katmanların tabanından tepesine doğru aktığı yeniden dağıtımcı bir ekonomi şeklindedir. WST’nin siyasi tarafına gelince, burada bir kaç kavramın aydınlatılmasına ihtiyaç vardır. Wallerstein’e göre, ulus-devletler sistem içinde değişkenler olarak adlandırılacak unsurlardır. Merkez ülkeler bakımından devletler, kendi çıkarlarını kollayan sınıfsal güçler tarafından kullanılır. Emperyalizm, zayıf çevre bölgelerinin güçlü merkez devletler tarafından hegemonya altına alınması anlamına gelir. Hegemonya, zaman zaman diğer devletlerin önüne geçen bir merkez devletinin varlığına işaret eder. Hegemonyacı güçler, kendi çıkarlarına olduğu müddetçe, istikrarlı bir güç dengesini muhafaza ve serbest ticareti teşvik eder. Bununla birlikte hegemonya, sınıf çatışması ve teknik avantajların yayılması nokta-i nazarından geçici bir durumdur. Netice olarak küresel bir sınıf çatışması vardır. Mevcut dünya ekonomisi, düzenli dalgalanmalarla karakterize edilir” (Martinez-Vela, 2001, s.1-4).

Çin Karakterli Dünya Sistemi

Bilko, Çin Dünya Sisteminin (CWS) ayrıntılı bir tasvirini yapmaktadır (Bilko, 2016, s.1-23). “ABD bir kenara konmak üzere Çin, Asya-Pasifik’te bölgesel hegemonik güç ve Çin Dünya Sisteminin merkez ülkesidir. CWS’in çevresi batıda Yunanistan ve Akdeniz’den başlar ve Hint-Asya Pasifik bölgesinin uzak doğusuna kadar uzanır. Çevre devletler; 16 Orta ve Doğu Avrupa devletlerini (Bocutoğlu, 2019b), Kuzey ve Doğu kıyı Afrikasını, Arabistan yarımadasını, Güney Asya, Güneydoğu Asya ve Okyanusya’yı kapsar. Çin’in merkezde yer aldığı CWS’de, Çin yegane merkez ülkedir ve diğerleri çevre veya yarı çevre ülkeleridir. Çin böylesine geniş bir çevreyi, tartışmalı “iç işlerine müdahale etmeme politikası” ile biraraya getirmektedir. Merkez-çevre ilişkileri bağlamında bu karışım doktrininin uygulanması, Çin’in ahlaki olmayan bir dış politika yürüttüğü, sömürücü ticaret anlaşmaları yaptığı ve yolsuzluğu teşvik ettiği gibi suçlamalarla yüzyüze kalmasına yol açmaktadır. Çin, bu suçlamaların farkındadır ve küresel güçler dünyasına yeni girdiğini ve karışımama/tarafsızlık politikasında kötü niyetinin

bulunmadığını ileri sürerek kendini savunmaktadır. 1949 sonrası Çin dış politika ihtirasları, Beijing'in merkezde yer aldığı bir dünya sisteminin kurulması hedefi ile örtüşmektedir" (Bilko, 2016, s.4-5).

"Çin, Asya-Pasifik bölgesinin ötesindeki aktörleri de etkilemek istemektedir. Küresel finansal kriz Çin'e, daha önce Beijing'in ulaşamadığı alanları geliştirme fırsatı vermiştir. Çin kamu iktisadi teşebbüsleri, son zamanlarda uzaktaki limanları satın alma, uzun dönemli mineral ve inşaat sözleşmeleri yapma ve arka bahçesindeki ve bölgelerarasındaki kıt kaynakları elde etme imkanına kavuşmuştur. Wallerstein'in WST açısından bakıldığında CWS, Yunanistan'ın batısından Okyanusya'daki Hint-Asya Pasifik'e uzanan bir alan olarak tanımlanabilir. Çin'in etki alanının önde gelen coğrafi özelliği, Afrika boynuzunu, Arabistan yarımadasını, deniz taşımacılığı için çoklu boğazlar ve stratejik su yollarını da kapsamasıdır. Muhtemeldir ki Çin dış politikası, yıllardır sürdürdüğü tarafsızlık/karışmazlık doktrinini değiştirecek yeni bir yapılanmaya gidecektir." (Bilko,2016, s.7-16).

İki Dünya Sisteminin Karşılaştırılması

Şurası muhakkaktır ki, dünya sistemi teorisi ile Çin karakterli dünya sistemi teorisi arasında temel amaçlar bakımından herhangi bir fark yoktur. Dünya sistemi teorisi Anglo-Amerikan dünyasını merkeze alırken, Çin karakterli dünya sisteminin merkezi Çin'dir. Çin dünya sistemi teorisi bünyesinde geliştirilen küreselleşme ile zenginleştiği için, Anglo-Amerikan dünyasının gerilemesi ile birlikte küreselleşmeden vaz geçilme ihtimaline karşı kendi Çin karakterli dünya sistemini kurmak amacındadır.

Bocutoğlu, Çin karakterli neo-merkantilizm ile dünya sistemi teorisini şöyle değerlendirmektedir (Bocutoğlu,2020: Sonuç Bölümü): "Çin karakterli dünya sistemi teorisi, Çin karakterli neo-merkantilizm aracılığı ile geliştirilmiştir. Bu nedenle Çin'in ne yaptığını anlayabilmek için, neo-merkantilizm ile dünya sistemi teorisinin arka planları birlikte ele alınmalıdır. 1949 yılından beri Çin'in temel hedefi Çin Dünya Sistemini kurmaktır. Mao Zedong dönemindeki Stalinist ekonomik uygulamalar, kendi kendine yeterliliğe dayalı ve dışa kapalı ekonomi sistemleri Çin Dünya Sisteminin kurulmasına uygun olmadığını göstermiştir. Bu nedenle pragmatik Çin liderleri 1970 ve 1980'li yıllarda Çin'i kapitalist dünya sistemine açtı. Anglo-Amerikan finans merkezlerinin öncülük ettiği küreselleşmeden yararlanmak suretiyle Çin, ekonomisini hızlı büyüme aşamasından yüksek kaliteli kalkınma aşamasına dönüştürmeyi başardı. Küreselleşme çağında Çin, dünya sisteminde çevre ülkesi statüsünden merkez ülke statüsüne yükelen için neo-merkantilist politikalar izledi. Şu anda Çin, dünyanın ikinci ekonomik gücü ve yenilikçilik merkezidir. Çin'in bu başarısındaki temel itici güçlerin, Çin'in uzun dönemli planlama geleneği ve tarihi Çin sabrı olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in 2017 yılında 19. Çin Komünist Partisi Kongresinde yaptığı konuşma Çin'in niyetlerinin açık bir göstergesidir. Xi Jinping'in konuşması, Çin'in resmi jargonu ile şöyle özetlenebilir: *Çin Komünist Partisi; Çin karakterli sosyalizmi, ileri teknoloji ve güçlü orduyu temel araç olarak kul-*

lanmak suretiyle, Çin Komünist Partisinin orijinal amacı, görevi ve Çin'in milli dirilme rüyası olan Çin Dünya Sistemini gerçekleştirmek istemektedir. Tekno-merkantilist karakterli Made in China 2025, 2035 ve 2049 planları, Çin'i, Çin karakterli dünya sistemini kurmaya muktedir kılacak uzun dönemli planlamanın tarihi aşamalarının adıdır”.

Çin Karakterli Dünya Sisteminin İnşasında Çin İşçi Sınıfının Rolü

Aşağıda Çin Endüstri İlişkileri Sistemi ile Çin Karakterli Dünya Sisteminde Çin işçi sınıfının statüsü ele alınacaktır.

Çin Endüstri İlişkileri Sistemi

Çin endüstri ilişkileri sisteminin evrimi, Mimi Zou'nun Sidney Üniversitesinde yaptığı bir çalışmadan özetlenebilir (Zou, 2011, s.1-8): Geçen 30 yılda Çin'in merkezi planlı bir ekonomiden Çin karakterli piyasa ekonomisine geçişi ile bağlantılı olarak ortaya çıkan hızlı ve önemli sosyal değişimler, Çin'in emek piyasasının temellerini ve kurumsal yapısını dönüştürdü. Bu tür reformlar, adına "üç eski demir" adı verilen ve ömür boyu istihdam, sabit ücretler ve kontrollü işe almardan oluşan ataerkil devlet emek idaresini, yabancı ve yerli sermayenin taleplerini karşılayacak daha esnek ve rekabetçi bir emek piyasasına indirgedi. *Önceden devlet tarafından korunan işgücü daha fazla piyasa baskısına maruz kalırken, söz konusu dönüşüm çıkar çatışmasına, artan eşitsizliğe, emek ve firma yönetimleri arasında yükselen anlaşmazlıklara yol açtı.* Yeni emek piyasasını düzenleyen kurumlar, söz konusu dönüşümde yavaş kaldı ve işverenlerin işçiler üzerinde daha fazla baskı gücü kazanmalarına sebep oldu. Ulusal hükümet emek piyasasını düzenlemek üzere 1994 Emek Yasası, 2001 Sendikalar Yasası, 2007 İşgücü Sözleşme Yasası, 2008 Emek Arbuluculuğu ve Tahkim Yasası ve 2010 Sosyal Sigorta Yasasını çıkardı ve minimum ücretten toplu pazarlığa uzanan bir dizi hukuki düzenlemeler yaptı.

1950-1980 Döneminde Çin Endüstri İlişkileri Sistemi: 1950-1980'lerde Çin'in endüstri ilişkileri sistemi; devlet tarafından sağlanan ömürboyu istihdamı ve sosyal güvenliği esas alan "demir pirinç kâsesi", merkezi olarak yürütülen ve sabit ücreti esas alan "demir ücret" ve devlet tarafından işe alınmaya ve terfilere dayanan "demir koltuk" ilkelerinden oluşur. Üç eski demir sistemi özünde, emek örgütü *danwei* adı verilen iş birimine dayanır. Genç işçiler, mahalli emek idaresi tarafından iş birimine alınır. İş biriminin üyeleri ve ailelerine ömürboyu istihdam, konut, okul, sağlık ve emeklilik gibi geniş bir sosyal destek imkânı sağlanır. Ücretler ulusal standartlaştırılmış ücret sistemine göre belirlenir ve ücretlerin belirlenmesinde şahsi başarılar ve iş birimi performansı dikkate alınmaz. Ücretler düşüktür ve çeşitli emek türleri arasındaki ücret farkı azdır. İş birimindeki mali teşvikler, işçinin çalıştığı süre ve siyasi mensubiyetine göre verilir. Merkezi planlama sistemindeki işletmelerin neredeyse tamamı devlete aittir ve parti ile

işletme idaresinin oluşturduğu ikili sistem tarafından kontrol edilir. İşletme seviyesindeki kurumsal yapı; parti komitesi, işçi kongresi ve işçi sendikasıdır. İşletmenin genel yöneticisi umumiyetle aynı zamanda Parti ve işçi sendikasının sekreteridir. Bütün sendikalar devlet denetimindeki Tüm Çin İşçi Sendikaları Federasyonuna (ACFTU) bağlıdır. Parti-devleti ile işçiler arasındaki ilişkileri yumuşatıcı rol oynayan sendikalar, işçilerin eğitiminden ve şikâyetlerinin giderilmesinden sorumludur. İş birimi, aynı zamanda bireyleri partiye bağlayan ve partinin işçiler üzerindeki doğrudan siyasi kontrolünü sağlayan en alt seviyedeki örgütü temsil eder. Çin’de 1978 öncesinde gerçek anlamda bir emek piyasası bulunmadığı için, bu dönemdeki endüstri ilişkileri sistemine *emek idaresi sistemi* adı verilebilir.

1980-1990’larda Çin Endüstri İlişkileri Sistemi: 1980’den itibaren piyasa merkezli ekonomiye yönelim, kamu iktisadi teşebbüslerinin personel yönetiminde merkezi planlamadan uzaklaşmasına ve üç eski demir sisteminin yıkılmasına yol açtı. Böylece Çin’in küresel ekonomiye katılımını sağlayan ve yabancı sermayenin talep ettiği daha esnek bir emek piyasası tesis edildi. Bu bağlamda, hükümet politikasındaki değişimler kamu iktisadi teşebbüslerinin önemli ölçüde küçülmesine, iş birimi esaslı beşikten-mezara sosyal güvenlik sisteminin terkinde, sabit dönemli ve bireysel ve kollektif emek sözleşmelerine geçilmesine ve performans ve kabiliyeti önceleyen yeni bir ücret sisteminin ortaya çıkmasına yol açtı. 1990’lardaki emek piyasası reformları Çin’in Dünya Ticaret Örgütü’ne (WTO) katılması ile sonuçlandı. Bu reformların temel özelliği, işçilerin altı ay ile üç yıl arasında değişen sürelerde sabit süreli yazılı sözleşmeler yoluyla emek sözleşme sistemine katılmalarıdır. Demir pirinç kâsesi sisteminin terk edilmesi, iç göçmen işçilerde olduğu gibi geçici istihdamı arttırdı. Hem özel hem de kamu sektöründe sabit süreli sözleşmeler hâkim konuma geçti. Esnek istihdam, kamu iktisadi teşebbüslerinin küçülmesiyle ortaya çıkan işgücünü tekrar istihdam etme probleminin çözümü olarak hükümet tarafından teşvik edildi. Palazlanan özel sektörün iş yaratmaya aşırı odaklanması, özel sektör işverenlerinin iş yerindeki otonomilerinin artmasına ve emek ilişkilerinde yeni sorunların doğmasına yol açtı. Reform öncesi kurumlar, yeni gelişen emek ilişkilerini yönetmede demode ve etkisiz kaldı. Eşitsizlikler ve emek ile yönetim arasındaki uyumsuzluklar, bu değişimle başa çıkacak yeni bir kurumsal çerçeve gerektirdi. Bu amaçla çıkarılan 1994 Emek Yasası, Çin’in ulusal endüstri ilişkileri sisteminin temelini oluşturdu. Yasa, istihdam ilişkilerinin düzenlenmesi için temel araç olarak işgücü sözleşmeleri sistemini tesis etti. İşin sonlandırılması, çeşitlendirilmesi, iş akdinin feshi, makul çalışma saatleri, ücretli izin, ayrımcılıkla mücadele, eşit ödeme ve uyumsuzluklar için çözüm çerçevesi yasanın getirdiği yenilikler arasındadır. Emek yasasının getirdiği standartlar, kâğıt üzerinde, pek çok gelişmiş ülkedekilerden daha aşağı görünmüyor. Bununla birlikte yasal çerçeve ve yasaları uygulayacak kurumların pek çok eksiği bulunuyor. Kurumsal olarak Çin emek yasasının düzensiz içyapısı, inandırıcı emek standartları üretmede ana engeli

oluşturmaktadır. Artan ölçüde segmentlere bölünmüş, heterojen Çin emek piyasasının karmaşıklığı, yasa tasarımcılarının yasayı genel terimlerle ifade etmelerini engellemektedir. Emek yasasının kendisi pek çok ayrıntıyı dışarıda bırakıyor. Örnek vermek gerekirse yasa, sözleşmede yer alması gereken ayrıntıları dikkate almaksızın, ağırlıklı olarak istihdama odaklanmış bulunuyor. Yasa yeteri kadar açık olmuyor, işçi ve işverenler tarafından anlaşılamiyor. *Çin kurumlarının istihdam ilişkilerini adil ve dengeli bir tarzda düzenlemede sistemik başarısızlık gösterdiği ve genellikle emeğin çıkarlarını ihmal ettiği düşünülüyor.* Yatırımları çekmek ve elde tutmak için bölgeler arasındaki sıkı rekabet, sıklıkla mahalli otoritelerin emek standartlarını gevşetmesine yol açıyor. Devletin, kamu iktisadi teşebbüslerini küçültüp, özel sektör istihdamını önceleme, işletme yöneticilerinin kendi ihtiyaçlarına en uygun endüstri ilişkileri sistemini kurmalarına çanak tutuyor. Ülkeye yabancı sermaye çekme amacıyla uygulanan politikalara nispetle emek ilişkilerinin düzenlenmesi daima ikinci planda kalmıştır. Yeni emek yasası çerçevesi, devlet kontrolünde idari bir yapıdan, işçilerin emeklerini emek piyasasında satan birer obje olarak algılandıkları ve yeniden örgütlendikleri bir sisteme dönüşmüştür. İşvereni ve bireysel işçiyi iş akdi bağlamında eşit sayan 1994 Emek Yasası, reform öncesi zihniyetle hareket eden işletme yönetimleri tarafından uygulanmamakta, mesela, yasada yer alan iş akdinin sonlandırılması ve değiştirilmesi işleminin istişare yoluyla eşitlik, gönüllülük ve anlaşma ilkelerine göre yapılacağı maddesi göz ardı edilmektedir.

2001'den Günümüze: Çin'in WTO'ya girmesi, ekonomik reformları daha da hızlandırdı, çeşitlendirilmiş ve segmentlere bölünmüş bir emek piyasasını ortaya çıkardı. İstihdam ilişkileri giderek karmaşıklaştı, beraberinde heterojen işgücü için farklı ücretler ve çalışma koşulları getirdi. Mevcut kurumsal çerçevenin, liberalleştirilen emek piyasasının sorunlarını çözmede yetersiz kaldığı ortaya çıktı. Yaygın bir uygulama olarak işçi ücretlerinin ödenmemesi ve işçi haklarının sürekli ihlali, Çin emek piyasası düzenlemesinin son derecede sorunlu kaldığının göstergeleridir. Emek uyumsuzluklarının artma eğilimi, sıklıkla görülen spontan ani grevler ve özellikle özel sektör firmalarında ortaya çıkan işçi huzursuzlukları partiyi endişelendirdi. Hükümet, büyümenin ortaya çıkardığı yararların eşit olmayan dağılımı sorununa cevap vermek üzere geliştirdiği 'uyumlu toplum' politikasının kabul görmemesini, sosyal istikrara ve hükümetin siyasi meşruiyetine yönelik bir tehdit olarak algıladı. Bunun üzerine işçilerin hak ve çıkarlarının korunması, mevcut emek yasasının daha iyi açıklanması ve yasaya yeni ekler yapılması cihetine gidildi. Bu düzenlemelerle ilgili üç temel yasa yürürlüğe girdi: İş Sözleşmesi Yasası, İstihdamın Teşviki Yasası ve Emek Arabuluculuğu ve Tahkim Yasası. İş sözleşmesi yasası, Çin'in 225 milyonluk göçmen işçilerinin işletmelerdeki haklarını iyileştirmeyi ve esnek çalışan işgücünün iş güvenliğini güçlendirmeyi amaç edinmektedir. Bu durum işverene eksik ücret ödemesinin önlenmesi, işletmelerdeki sendikaların ve sendika temsilcilerinin haklarının genişletilmesi, firmalar yeniden yapılandırıldığında işçilerin başka bir birime aktarımı ve özel istihdam şirketi işçilerinin kullanımının düzenlenmesi gibi

yeni yükümlülükler getirmektedir. İş sözleşmesi yasası, 1994 tarihli emek yasasının bazı gediklerini de kapamaktadır. Örnek vermek gerekirse, iş akitlerinde daha ayrıntılı ve açık düzenlemeler yapılmıştır. İşverenlerden işçi ile tam zamanlı istihdam için 30 gün içinde yazılı bir sözleşme yapması istenmektedir. Bir yıllık istidamdan sonra sözleşmenin yapılmamış olması, söz konusu sözleşmeyi açık uçlu yani sabit süreli olmayan sözleşmeye dönüştürmektedir. Ayrıca iş sözleşmesi yasası, işçilerin deneme süresine belirli zaman kısıtlamaları getirmekte ve iki dönem sözleşme yenilemesinden sonra açık uçlu yani sabit süresiz istidam sağlamaktadır. Yasa, özel istihdam şirketindeki işçilerin istidamının hızla yayıldığını göz önüne alarak, istihdam şirketlerini düzenlemektedir. Özel istihdam şirketleriyle yapılan sözleşmelerde en az iki yıllık istihdam süresi koymakta ve bu tür şirketlerin lisanslanmasını ve kaydını zorunlu tutmaktadır. Bütün bu iyileştirmelere rağmen, toplam kurumsal yapı kanunun uygulanmasını güçleştiren önemli engeldir.

Emek Yasalarının Etkin Uygulanmasının Önündeki Engeller: Çin iş yasasının etkin bir şekilde icrası ve tatbiki, ülkenin hukukun üstünlüğüne dayalı bir yasal sisteme doğru geniş kapsamlı çabalarının bir göstergesi olmakla birlikte, *hükümet dairelerinde ve mahkemelerde hükmünü yürüten yolsuzluğun, Çin'in ekonomik ve yasal reformları önündeki en büyük engel olduğu genel kabul görmektedir.* Genel olarak, emek yasalarının uygulanmasındaki idari kaynaklar ciddi olarak kifayetsizdir. Mali kaynak ayrılmaksızın yasaları uygulamakla görevli mahalli idareler, yatırımlardan vergi geliri sağlamak ve istihdam yaratmak niyetiyle, yasaları uygulamada gönülsüz davranmaktadır. Bu durum özellikle yabancı yatırımları çekmek için rekabetçi baskı altında bulunan idareler için geçerlidir. *1979 yılından beri hükümetin karar alma gücünü alt birimlere dağıtması ile birlikte, mahalli hükümetler tarafından elde edilen büyük çaplı otorite, mahalli seviyelerdeki yolsuzluğun genel bir hal almasına ve yasanın hakkıyla uygulanamamasına yol açmıştır.* Çin'de emek yasasının icrasını üstlenen hukuki yapının önünde dört önemli engel bulunmaktadır: yasanın ayrıntılarındaki açıklar, etkisiz emek müfettişleri, uyuşmazlığı çözme mekanizmasındaki zayıflık ve işçi sendikalarının endüstri ilişkilerinde gözlemci ve arabulucu olarak rol alma imkânının sınırlı olması.

Tüm Çin İşçi Sendikaları Federasyonu (ACFTU): ACFTU'nun hükümet, firmalar ve işçiler arasında iletişim sağlama rolünü yeterince oynadığı söylenemez, çünkü Çin'de işçi sendikalarının işçilerin temsilcisi mi yoksa bir devlet dairesi mi olduğu açık değildir. Birbirleri ile rekabet eden ve resmi işçi sendikası yapısından bağımsız olan işletme sendikalarına yasa izin vermemektedir. Tepe örgüt olan ACFTU, Çin Komünist Partisinin otoritesi altında yer alan bir kurumdur. Devlet işçi sendikalarını işçilerin çıkarları doğrultusunda hareket etmeye, mesela, işverenlerin iş yasasına uyup uymadığını denetlemeye yönlendirdiğinde, mahalli parti yöneticileri yatırım ve iktisadi büyümeye odaklandığı için bu temel fikrin uygulamaya aktarılması kolay olmamaktadır. Halen geçerli olan uygulama,

tabandan gelen sendika temsilcilerinin parti tarafından atanması ve işletme yöneticilerinin de işçi sendikası temsilcisi pozisyonunda hizmet etme eğilinde olmasıdır. Çin işçi sendikalarının işçilerin temsilcisi olduğu kabul edilmiş olsaydı bile, işyeri uygulamalarını etkilemek için kendi yasal haklarını tam olarak kullanamayacaktı, çünkü ACFTU yasal süreçte görünür bir varlığa sahipken, işletme seviyesinde gücünü kullanmada etkin olamamıştır. Toplu pazarlık, hükümet ve ACFTU tarafından işyeri uyuşmazlıklarını çözen bir mekanizma olarak resmen teşvik edilse bile, işçilerin sürece katılımı zayıftır ve kollektif anlaşmalar ana sözleşmelerin karbon kopyasından ibarettir. Çin sendikalarının pazarlık gücü, grev hakkının anayasa ve mevzuatta yer almaması nedeniyle daha da sınırlandırılmıştır. Bu sınırlama işçi sendikalarının, işvereni yasalara uymaya zorlama gücünü olumsuz yönde etkilemektedir. Sendikalar genellikle işçilere pek az yasal danışmanlık hizmeti vermektedir. Bu danışmanlık hizmetleri diğer yasal yardım örgütleri ve emek sivil toplum kuruluşlarının verdiğiinden daha da azdır. Ulusal hükümetin desteği ile ACFTU, Wal-Mart ve McDonald's gibi çok uluslu şirketlerde örgütlenme ve sendikalaşma kampanyalarını desteklemektedir. Bununla birlikte ACFTU'nun Wal-Mart mağazalarındaki varlığı, Çin hükümeti ve sendikalarının göstermelik işlerinden birisidir. Tanınmış ABD çok uluslu şirketlerini kapsayan bu tür vakalar oldukça sınırlıdır. Sektöre daha küçük ve kamuoyunun dikkatini çekmeyen Asya menşeli şirketler hâkim olup onlar da sömürücü iş pratikleri izlemektedir. Aynı sömürücü muamele kamu iktisadi teşebbüslerinde de hâkimdir. Kamu iktisadi teşebbüslerindeki sendikalar, idare-parti karışımından oluşan ikili bir yönetim yapısına tabi olduğundan, sendikaların doğru temsil yetkisi ve örgütsel muhtariyeti soru işaretleri taşımaktadır. Çin işçi sendikalarını değerlendirirken, sendikaların içine gömülü bulunduğu kurumsal yapı dikkate alınmalıdır. Çin sendikacılığı, batı sendikacılığı ile aynı bakış açısı altında incelemez. Bununla birlikte, şirket yönetiminin gücünü dengeleyecek daha etkin bir emek piyasası kurumu geliştirmek için, sendikaların işçilerin gözündeki itibarsızlıklarının üstesinden gelmeleri ve mevcut yapı ve eylemlerin seviyesini yükseltmeleri gerekir. İşçi sendikalarının toplam konumları zayıf olmakla birlikte, sendikalar yine de işverenin hâkim olduğu bir ortamda işçi haklarını koruyacak yegâne örgüttür.

Sonuç olarak denilebilir ki Çin emek piyasasının dönüşümünde, arızalı kurumsal ve düzenleyici yapı, ülke için çok önemli iktisadi, sosyal ve siyasi sonuçlar doğurmaktadır. Artan ölçüde karmaşık bir emek piyasasında istihdam ilişkilerinin yüzleştiği sorunlar, Çin hükümetinin üstesinden gelmek zorunda olduğu meseleler arasındadır.

Emek Yasalarının Uygulanması: Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu (FIDH), işçi haklarının korunması amacıyla Çin'de yapılan yasal düzenlemeleri yararlı görmekte birlikte, bu yasaların uygulanmadığı noktasından hareketle aşağıdaki değerlendirmeleri yapmaktadır (FIDH, 2012, s.16-18, s.19-26): Son zamanlarda Çin'de emek alanında yapılan yasal düzenlemeler göreceli olarak

iyileşmekle birlikte; 1994 İş Yasası, 2007 Emek Sözleşme Yasası, 2001 İşçi Sendikaları Yasası, 2008 Emek Arbuluculuğu ve Tahkim Yasası ve 2010 Sosyal Sigorta Yasası uygulamada güçlüklerle karşılaşmaktadır. Çin'in işyerlerinde yapılan mülakatlarda işçilere kirli işlerin yaptırılması, örgütlenme özgürlüğünün, toplu pazarlığın ve sosyal diyalogun bulunmaması, minimum ücret, geçinebilecek düzeyde ücret, mesai dışı çalıştırma, emek sözleşmeleri, sosyal sigorta, yemek ve barınma, şirket işçileri ve deneme süresi, sağlık ve güvenlik alanlarındaki sorunlar, yasaların hakkıyla uygulanmadığının delilleridir.

İşçi Sendikaları ve İşçi Hakları: Qi ve Huang, Çin işçi sendikalarının işçilerin haklarını savunmadığını ileri sürmekte ve aşağıdaki değerlendirmeyi yapmaktadır (Qi ve Huang, 2016, s.84-90): ACFTU sendikalaşma ve uyuşmazlıkların çözümünde görünürde ilerleme kaydetmekle birlikte, işçilerin haklarının savunulması adına katedilecek daha uzun mesafeler bulunmaktadır. ACFTU'nun sağladığı ilerlemeler Çin'de emeğin mevcut koşullarını önemli ölçüde iyileştirmeyi başaramamıştır. Burada bazı hususlara dikkat etmek gerekir. İlk olarak, yüksek sendika yoğunluğu, sendikalar işçinin yanında yer almadıkça, daha fazla işçinin haklarının korunduğu anlamına gelmemektedir. Sendika üyeliği bir rakam oyunundan ibarettir. İkinci olarak, ACFTU, kâğıt üzerinde yüksek standartlı, yasa ve düzenlemeleri hakıyla uygulatabilecek yeterli güç, kaynak ve kabiliyete sahip olmadığı için, yeni emek yasalarını çıkarılması ve düzenlemelerin yapılması sadece ACFTU'nun imajının inşasına yardım etmektedir. Nihayet emek uyuşmazlıklarının çözümü, emek sorunlarının çözümünde tepkici bir yöntemdir. ACFTU'dan beklenen rol, aktif olarak, işçilerinin hoşnutsuzluklarına odaklanması ve emek ilişkilerindeki çatışmalardan kaçınmanın yollarını bulmasıdır. Hükümetin kısıtlamalarına rağmen son yıllarda emek sivil toplum örgütleri hızla çoğalmaktadır. Etkisiz işçi sendikalarından hayal kırıklığına uğrayan çoğu Çin işçisi, yardım için bu sivil toplum örgütlerine yönelmektedir. Genel olarak Çin'deki tabandan tavana olan iç ve uluslararası baskıların, işçi sendikalarını, işçi haklarına daha fazla koruma sağlama istikametinde davranmaya itmediğini göstermektedir. Çin Komünist Partisi ve hükümetinin işçi sendikalarını reforme edeceği ve kurumsal ve yönetsel engelleri ortadan kaldıracağı yönünde güçlü bir emare bulunmamaktadır. Çin işçi sendikalarının açmazı, Çin işçi sınıfının artan direnci ile birlikte varlığını sürdürmeye devam edecek gibi görünmektedir.

Çin Karakterli Dünya Sisteminin İnşasında Çin İşçi Sınıfı

Çin karakterli dünya sisteminin inşasında Çin işçi sınıfı yabancı sermayeye kurban edilmiş ve Çin teoride kendisine ideolojik rehber edindiği sosyalizmden uygulamada vazgeçmiştir. Bu hususlar aşağıda ele alınmaktadır.

Çin İşçi Sınıfının Yabancı Sermayeye Kurban Edilmesi

Marxçı bilimsel sosyalizmde, komünist partisi sanayi işçisine dayanmaktadır. Rusya'daki Marxizm-Leninizm uygulaması komünist partinin dayanacağı ta-

banası sanayi işçisi yanında aydınları da ilave etmiştir. Sosyalizmin Çin'deki varyantı olan Marxism-Leninizm-Mao Zedong düşüncesi, Rus uygulamasına ilave olarak köylülüğü de sisteme dâhil etmiştir. Buna göre Çin Komünist Partisi işçiler, aydınlar ve köylülerden oluşmaktadır. Çin'in sanayileşmesi ile birlikte kırdan kent merkezine akan köylüler Çin komünizminin işçi tabanını güçlendirmiştir.

Mao Zedong'un 1976 yılında ölümüyle birlikte yerine geçen pragmatik Çin liderleri, sosyalist ilkelere sadakatın Çin kalkınmasını geciktireceğini fark ederek, 1980'li yıllardan itibaren Çin'i küresel sisteme dahil etmek üzere serbest piyasa ekonomisine geçmişlerdir. Çin'in bu kararı, Maocu endüstri ilişkileri sisteminin yıkılmasına yol açmıştır. Yabancı sermayenin Çin'e çekilmesindeki stratejik araç, *ucuz işgücü* olarak belirlendiği için, Çin hükümetleri işçi sınıfının haklarını bilinçli olarak kısıtlamış, çatı işçi örgütü ACFTU ve bünyesindeki sendikaları devlet dairesi haline getirmiştir. Bu politikanın yarattığı emek huzursuzlukları, Çin'i yeni emek yasaları yapmaya zorlamış ise de kurumsal yapının amaca uygun olmaması nedeniyle de bu yasaların uygulanması bir dizi engelle karşılaşmıştır.

Çin'in iktisadi kalkınmasını dayandırdığı Neo-Merkantilizm başarılı olmuş, Xi Jinping yönetimindeki Çin, küreselleşmeden elde ettiği kazanımları kendi işçi sınıfıyla paylaşmak yerine Çin dünya sistemini kurmak üzere kullanmaya karar vermiştir. Çin işçi sınıfının yerli ve yabancı sermaye tarafından ağır şekilde sömürüldüğü ve Çin Dünya Sisteminin kuruluş sürecindeki asli yükü çektiği ifade edilebilir.

Çin'in De Jure Sosyalist İdeolojisinin De Facto Terk Edilmesi

Xi Jinping 19. Çin Komünist Partisi Kongresine yaptığı konuşmada aşağıdaki hususların altını önemle çizmektedir:

"Farkında olmalıyız ki Çin toplumunun yüz yüze geldiği temel çelişkinin evrimi, Çin'deki sosyalizmin mevcut aşaması hakkındaki değerlendirmemizi değiştirmemektedir... Ülkemizin halen ve uzun dönemde sosyalizmin başlangıç aşamasında olduğu gerçeği değişmemiştir. Dünyanın en büyük kalkınan ekonomisi olarak Çin'in uluslararası statüsü değişmemiştir. Partimiz bütünüyle ve tamamen ulusal bağlamımızın temel boyutunu netleştirmelidir ve işlerimizi bu çok önemli hakikate –sosyalizmin başlangıç aşamasında olduğumuz hakikatine- dayandırmalıdır" (Jinping, 2017, s.10).

"Partimiz tamamen farkındadır ki, ulusal canlanmayı gerçekleştirebilmek ve halkın arzusuna cevap vermek için, zamanın ruhunu takip etmek mecburiyetindeyiz ve reform yapma ve dışa açılma cesaretini göstermeliyiz. Bu farkındalık partinin ve halkın amaçlarını ilerletmek için kuvvetli bir itici güç oluşturacaktır. Partimiz halkı birleştirmiş ve reform ve dışa açılma büyük devrimini yürürlüğe koymada, *ülkemiz ve ulusal kalkınmamızın önündeki bütün ideolojik ve kurumsal engelleri kaldırmada* ve Çin karakterli sosyalizm yolunda ilerlemede onlara önderlik etmişti. Böylece Çin, zamanın ruhunu yakalamak üzere yoluna devam edebilmiştir" (Jinping, 2017, s.12).

Bu beyanların tercümesi şudur: Çin'in sosyalizmin temel ilkelerine bağlı kalması kendi iktisadi kalkınması için sorun teşkil etmektedir. Çin zaten sosyalist

sürecin başlangıç aşamasındadır ve sosyalist ilkelere sadakat ulusal kalkınma yolunda *ideolojik* bir engeldir. İktisaden kalkınmak ve küresel sistemde hegemon bir güç olabilmek için, Marxçı bilimsel sosyalizmi değil, Çin karakterli bir tür nasyonal sosyalizmi izlenmek daha uygundur (Bocutoğlu,2020, s.10) Çin, *de jure* olarak sosyalizmi benimsediğini ileri sürmekle birlikte *de facto* olarak sosyalizmi terk etmiştir. Çin Nasyonal Sosyalizminin temel hedefi olan Çin Rüyasını gerçekleştirmenin, yani Çin Dünya Sistemini kurmanın yükü, yabancı sermayeye feda edilen Çin işçi sınıfının sırtına bindirilmiştir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu makalenin genel değerdendirilmesi ve ulaştığı sonuçlar aşağıda verilmektedir:

Çin Halk Cumhuriyeti 1949 yılındaki kuruluşundan beri küresel bir güç olmayı hedeflemiştir. Mao Zedong'un benimsediği kalkınma stratejisinin bu amacı gerçekleştirmeye uygun olmadığı anlaşılınca Çin, 1980'li yıllardan itibaren küresel sisteme dâhil olmak amacıyla merkezi planlı ekonomisini, serbest piyasa ekonomisine dönüştürmüş ve 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütüne kabul edilmiştir.

Çin küreselleşmenin sonuçlarından yararlanmış ve dünyanın fabrikası haline gelmiştir. Bu süreçte serbest ticaret doktrini ile çelişmesine rağmen Çin, Çin karakteristikli bir Neo-Merkantilizm politikası gütmüştür. Çin Neo-Merkantilizminin ilkeleri; *Milliyetçilik ve Çinileştirme Politikası, Külçecilik (Bullionism) ve Sağlık Para Politikası, Pozitif Dış Ticaret Dengesi Politikası, Bilim ve Teknoloji Politikası: Tekno-Milliyetçilik, Stratejik Olarak Küresel Genişleme Politikası ve Nüfus Politikası*'dır. Çin Neo-Merkantilizmi nüfus politikası dışında klasik merkantilizmin bütün özelliklerini taşımaktadır. Çin, dünyanın bir numaralı neo-merkantilist ülkesidir. Çin, giriştiği mübadelelerde rekabetçi avantaj değil mutlak avantaj peşindedir.

Çin, Neo-Merkantilizm politikası ile dünyanın en fazla dış ticaret fazlasına ve döviz stokuna sahip ülkelerinden biri haline gelmiştir. Küreselleşmeden sağladığı bu ekonomik gücü, Çin Dünya Sisteminin kurulması için kullanmaktadır. Mevcut verilere göre Çin dünyanın iki numaralı iktisadi gücüdür ve Dünya Sistemi Teorisinin sınıflandırmasına göre merkez ve hegemon ülke konumundadır.

Merkez ülkeler arasındaki çatışmaların küresel ekonomiyi yıkma ihtimaline karşı Çin, kendi Çin Dünya Sistemini kurmaktadır. ABD bir kenara konmak üzere Çin, Asya-Pasifik'te bölgesel hegemonik güç ve Çin Dünya Sisteminin merkez ülkesidir. Çin Dünya Sisteminin çevresi batıda Yunanistan ve Akdeniz'den başlamakta ve Hint-Asya Pasifik bölgesinin uzak doğusuna kadar uzanmaktadır. Çevre devletler; 16 Orta ve Doğu Avrupa devletini, Kuzey ve Doğu kıyı Afrikasını, Arabistan yarımadasını, Güney Asya, Güneydoğu Asya ve Okyanusya'yı kapsar. Çin'in merkezde yer aldığı Çin Dünya Sisteminde, Çin yegane merkez ülkedir ve diğerleri çevre veya yarı çevre ülkeleridir. Çin böylesine geniş bir çevreyi, tartışmalı "iç işlerine müdahale etmeme politikası" ile biraraya getirmektedir. Merkez-çevre ilişkileri bağlamında bu karışmama doktrininin uygulanması, Çin'in

ahlaki olmayan bir dış politika yürüttüğü, sömürücü ticaret anlaşmaları yaptığı ve yolsuzluğu teşvik ettiği gibi suçlamalarla yüzyüze kalmasına yol açmaktadır. Çin, bu suçlamaların farkındadır ve küresel güçler dünyasına yeni girdiğini ve karışmama/tarafsızlık politikasında kötü niyetinin bulunmadığını ileri sürerek kendini savunmaktadır.

Çin Komünist Partisi; Çin karakterli sosyalizmi, ileri teknoloji ve güçlü orduyu temel araç olarak kullanmak suretiyle, Çin Komünist Partisinin orijinal amacı ve görevi ve Çin'in milli dirilme rüyası olan Çin Dünya Sistemini gerçekleştirmeyi amaç edinmektedir. Tekno-merkantilist karakterli Made in China 2025, 2035 ve 2049 planları, Çin'i, Çin karakterli dünya sistemini kurmaya muktedir kılacak uzun dönemli planlamanın tarihi aşamalarının adıdır.

Çin piyasa ekonomisini kabul ederek, endüstri ilişkileri sistemini bu kabule göre yeniden düzenlemiş ve bu bağlamda 1994 İş Yasası, 2001 İşçi Sendikaları Yasası, 2007 Emek Sözleşme Yasası, 2008 Emek Arabuluculuğu ve Tahkim Yasası ve 2010 Sosyal Sigorta Yasasını çıkarmıştır. Çin'in ülkeye yabancı sermaye çekmede kullandığı en önemli araç ucuz işgücüdür. Bu yasaların tam olarak uygulanması işgücünü pahalı hale getireceği ve yabancı sermaye girişini engelleyeceği için, Çin Komünist Partisi ve Çin hükümetleri emeği koruyan yasaların uygulanmasını zımni olarak zayıflatmaktadır. Kâğıt üzerinde uluslararası standartları sağlayan emek yasaları, uygulamada hayal kırıklığı yaratmaktadır.

Çin'de sendikaların grev hakkı anayasadan çıkarılmıştır. Çin işçilerinin çatı örgütü olan ACFTU işçilerin temsilcisi değil, Çin Komünist Partisinin ve Çin hükümetlerinin bir dairesidir. Amacı işçilerin öfkesinin partiye ve hükümete yönelmesini engellemek ve onları sakinleştirmektir. Bu nedenle Çin işçi sınıfı sendikalara değil, emek konusunda duyarlı sivil toplum örgütlerine güvenmekte ve onlardan hukuki destek almaktadır.

Çin'in uyguladığı neo-merkantilist ekonomi politikaları ve Çin Dünya Sisteminin inşası, ucuz emek stratejisiyle işçi sınıfını yabancı ve yerli sermayeye kurban etmiştir. *Çin, küreselleşme yoluyla elde ettiği ekonomik gücü, işçi sınıfı ile paylaşmayı reddetmektedir.* Esasen Çin Xi Jinping döneminde, *de jure* olarak ifade ettiği sosyalizm davasından *de facto* olarak vaz geçmiştir. Çin, işçi sınıfına değil, Çin milletine dayanan ve etnik unsurların Çinlileştirilmesini esas alan Nasyonal Sosyalist bir politika benimsemiştir. Çin dünya sisteminin inşası, yabancı ve yerli sermaye tarafından ağır şekilde sömürülen Çin işçi sınıfının omuzları üzerinde yüklenmektedir.

KAYNAKÇA

Atkinson, R.D.,(2012). *Enough is enough: Confronting Chinese innovation mercantilism, the information technology and innovation foundation.* 25.09.2020 tarihinde <http://www2.itif.org/2012-enough-enough-chinese-mercantilism.pdf> adresinden erişilmiştir.

- Bilko, J., (2016). *An analysis of Chinese strategic advancement through the lens of world systems theory*. 25.09.2020 tarihinde https://www.cmc.edu/sites/default/files/keck/student/BilkoJ_Summer_Internship_Report_2016.pdf adresinden erişilmiştir.
- Bocutoğlu, E., (2020). Neo-Mercantilist principles in Xi Jinping's report at 19th CPC national congress. *International Online Conference on Social Sciences Researches, IOCSSR, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Avrasya University, December 10-11, 2020, Trabzon*. <https://iocssr.avrasya.edu.tr/>
- Bocutoğlu, E., (2019a). *İktisadi düşünceler tarihi*. 4. Bsm, Bursa: Ekin Yayınevi,
- Bocutoğlu, E., (2019b). Çin'in Orta ve Doğu Avrupa'daki 16+1 girişiminin politik ekonomisi. *International Conference on Eurasian Economies*. Magosa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.
- Bocutoğlu, E., (2017). Çin'in "Bir Kuşak-Bir Yol" projesinin ekonomik ve jeopolitik sonuçları üzerine düşünceler. *International Conference on Eurasian Economies*, Bishkek, Kırgızistan. 30.10.2020 tarihinde <http://avekon.org/papers/1995.pdf> adresinden erişildi.
- Bocutoğlu, E., (2012), Krizin makro iktisadından makro iktisadın krizine: Eleştirel bir değerlendirme. *Discussion Paper*, No. 2012/106, Turkish Economic Association, Ankara. 21.09.2020 tarihinde <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/81689/1/730125211.pdf> adresinden erişildi.
- Ekelund, R.B. ve Hebert, R.F. (1990). *A history of economic theory and method*. The 3. bsm, McGraw-Hill Book Company.
- Encyclopedia Britannica. (t.y). *Mercantilism*. 15.09.2020 tarihinde <https://www.britannica.com/topic/mercantilism> adresinden erişilmiştir.
- FIDH, (2012). China's workers are calling for change what role should brands play? In collaboration with China Labour Bulletin. 04.02.2021 tarihinde https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CESCR/Shared%20Documents/CHN/INT_CESCR_CSS_CHN_16961_E.pdf adresinden erişilmiştir.
- Jinping, X., (2017). Secure a decisive victory in building a moderately prosperous society in all respects and strive for the great success of socialism with Chinese characteristics for a new era. *Delivered at the 19th National Congress of the Communist Party of China* October 18, 2017. Report at 19th CPC National Congress, 18 October 2017, http://www.xinhuanet.com/english/special/2017-11/03/c_136725942.htm 30.10.2020 tarihinde erişildi.
- Ma, H., Wu, X., Yan, L., Huang, Wub, H., Xiong, J. ve Zhanga, J., (2018). Strategic plan of made in China 2025 and its implementations. (Ma H.), *Analyzing the Impacts of Industry 4.0 in Modern Business Environments* içinde (s.1-23). IGI Global. ISBN13: 9781522534686
- Martinez-Vela, C.A., (2001). *World systems theory*. ESD.83 Fall 2001. <https://web.mit.edu/esd.83/www/notebook/WorldSystem.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Qi, D., Huang, J., (2016). *Chinese trade unions: Development and dilemmas*. https://www.researchgate.net/publication/306036094_Chinese_Trade_Unions_Development_and_Dilemmas 04.02.2021 tarihinde erişildi.

- Oser, J., ve Brue, L.S. (1988). *The evolution of economic thought*. 4th Ed, Harcourt Brace Jovanovich Publishers.
- Tan, CK. ve Kawate, I., (2020). *China aims to reach 'new level' of prosperity by 2035*. Nikkei Asia, <https://asia.nikkei.com/Politics/China-aims-to-reach-new-level-of-prosperity-by-2035> (02.11.2020 tarihinde erişildi)
- Yu, W.L.T., (2017). Neo-Mercantilist policy and China's rise as a global power. *Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations: An International Journal*, 3(3), 1043-1073. [https://rpb115.nsysu.edu.tw/var/file/131/1131/img/2374/CCPS3\(3\)-Yu.pdf](https://rpb115.nsysu.edu.tw/var/file/131/1131/img/2374/CCPS3(3)-Yu.pdf) 30.10.2020 tarihinde erişildi.
- Wallerstein, M.I., (1980). *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy:1600-1750*. New York: Academic Press.
- Zou, M., (2011). *Chinese labour law at a critical point in history*. The University of Sydney. http://www.ilera-directory.org/15thworldcongress/files/papers/Track_4/Wed_W2_ZOU.pdf 19 Aralık 2020'de erişildi.

SUÇA SÜRÜKLENEN TERÖR MAĞDURU ÇOCUKLAR

İbrahim Ataç¹

¹ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0340-2449

Öz

Toplumun geleceğinin garantisi olan çocukların, suç kavramı ile kullanılması önemli bir toplumsal sorundur. Dolayısı ile suç kavramı sonradan öğrenilen bir eylemdir. Çocuklara suç kavramını ve bu eylemi öğreten toplumdur. Sosyolojik bir gerçek olan suç 'un nedenlerinin ve sonuçlarının değişen koşullara göre incelenmesi daha doğru olur. Dünyada ve ülkemizde özellikle 21.yy. başlarından günümüze kadar olan zaman içerisinde çocukların suça sürüklenmesi ve şiddete maruz kalma durumu giderek artmaktadır. Dezavantajlı gruplar içerisinde yer alan olan çocuklar bireysel, ailesel, çevresel ve sosyo- ekonomik nedenlerden dolayı suça karışmakta ve itilmektedir. Ülkemiz özeline bakıldığında özellikle terör örgütlerince çocuklar kandırılarak veya kaçırılarak örgüt içerisine dahil edilmektedir. Örgüt içerisinde çeşitli eğitimlere ve şiddete maruz kalan bu çocuklar eylem yapmaya ve suç işlemeye zorlanmaktadır.Yine benzer şekilde Suriye'de terör örgütlerinin neden olduğu iç karışıklıklar ve savaş nedeniyle ülkesini terk etmek zorunda kalan aileler ve çocuklar ülkemize sığınmak zorunda kalmıştır. Büyük bir göç dalgası ile ülkemize gelen ebeveynlerini kaybetmiş ve kimsesiz çocuklarda çeşitli nedenlerden dolayı suça itilmiş veya bir şekilde suça karışmışlardır. Bununla birlikte bu çocuklar halen terör örgütleri ve diğer organize suç örgütlerinin hedefi halindedirler.Kentlerin çöküntü bölgelerinde olumsuz koşullarda yaşayan ailelerin, çocuklarının suç örgütlerinin içine çekilmesi, mağduriyetleri beraberinde getirmektedir. Aile, toplumun en önemli kurumudur. Terör ve suç örgütleri, kentlerin çöküntü bölgelerinde yaşayan, bütünlüğü bozulan aileler için en büyük tehdittir. Bu bağlamda suça sürüklenen ve mağduriyet yaşayan çocukların ötekileştirilmeden topluma kazandırılması, ülke geleceği açısından önemlidir. Devlet tarafından izlenecek politikaların, toplum barışı ve sosyal refah üzerine yoğunlaşması oldukça önemlidir. Bu çalışmada özellikle Türkiye'de suça sürüklenen dezavantajlı durumda bulunan tüm çocukların durumları gözden geçirilerek uygulanan ve uygulanması istenilen sosyal politikalara değinilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Terör, Çocuk, Suç, Ceza, Şiddet

Atıf için

Ataç, İ. (2020). Suça sürüklenen terör mağduru çocuklar. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(26), 118-131.

¹ Öğr. Gör. Türkiye Polis Akademisi, Ankara/Türkiye

E-posta: ibrahimatc01@gmail.com

CHILDREN VICTIMS OF TERROR DRUGGED TO A CRIME

ABSTRACT

The association of children, who are the guarantee of the future of the society, with the concept of crime is an important social problem. Moreover, the concept of crime is an act learned later. It is the society that teaches children the concept of crime and this act. It would be more accurate to examine the causes and consequences of crime, which is a sociological fact, according to changing conditions. In the world and in our country, especially in the 21st century children have been increasingly dragged into crime and exposed to violence. Children in disadvantaged groups are involved in crime because of individual, familial, environmental and socio-economic reasons. Considering the uniqueness of our country, children are deceived or abducted, especially by terrorist organizations, and are included in the organization. These children, who are exposed to various training and violence within the organization, are forced to commit crimes. Similarly, families and children who had to leave their country due to the internal turmoil and war caused by terrorist organizations in Syria had to take shelter in our country. They lost their parents who came to our country with a great immigration wave, and orphaned children were dragged into crime for various reasons or were involved in crime in some way. These children are still targeted by terrorist organizations and other organized crime organizations. The pushing of the children and families living in unfavorable conditions in the corrupted regions of the cities into criminal organizations brings about some sufferings for children. Family is the most important institution of society. Terror and criminal organizations are the biggest threat to families living in the slum areas of cities and whose integrity is broken. In this context, it is important for the future of the country to reintegrate children driven into crime and victimized without the marginalization. It is very important that the policies to be implemented by the state should focus on social peace and social welfare. This study reviews the situation of disadvantaged children who are dragged into the crime in terms of social policies implemented to alleviate this problem.

Keywords: *Terror, Child, Crime, Punishment, Violence*

GİRİŞ

Günümüzde çocuk güvenliği ile alakalı tartışmalar bütün ülkelerin gündemindedir. Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de teröre bulaşan ve suça itilen çocuklar, televizyonların ve diğer medya kanallarının haberlerinde yer almaktadır.

Çocukların korunması bağlamında Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Çocuk Suçluluğunun Önlenmesi ile Alakalı Birleşmiş Milletler Yönlendirici İlkeleri, Çocuk Adalet Sisteminin Uygulanması Hakkında Birleşmiş Milletler Asgari Standart Kuralları, Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Çocukların Korunması İle Alakalı Birleşmiş Milletler Kuralları suça itilen çocuklar bakımından uluslararası belgeler ve sözleşmelerdir. Bilindiği üzere belgelerin ve sözleşmelerin tamamı çocukların yararı, onların toplumla bütünleşmesi ve ceza yaptırımının son çare olarak kullanılmasına yöneliktir.

Türkiye’de ise konu ile alakalı iki kanun ön plana çıkmaktadır. Bunlar; Çocuk Koruma Kanunu ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu’dur. Bununla beraber 3717 Sayılı Terörle Mücadele Yasası’ndaki bazı düzenlemeler de çocuklara yöneliktir.

Çocuk Koruma Kanunu ile oluşturulan modern yaklaşımın kapsamı genel olarak çocuğun işlediği suç nedeniyle suçlu olarak kabul edilmesini değil, işlenen suça başkaları tarafından itilme durumunu dikkate almaktadır. Bu yaklaşım çocuğu suç işleyen bir suçlu olarak görmeyip onun suça itildiğini temel olarak fail çocuğu da suç mağduru olarak kabul etmektedir. Bu nedenle suç işleyen bir çocuğun cezalandırılması değil, korunması ve suçtan ve onu suça iten çevreden uzaklaştırılması amaçlanmaktadır (Ergenç ve Aydın, 2009, s. 17).

Çağımızda önemli sorunlardan birisi çocuk güvenliği durumudur. Türkiye’de son yıllarda kayıp çocuk vakalarında ve çocuk istismarında artış olmasının yanı sıra başta terör kaynaklı olmak üzere çocuk suçluluğunda da artış gözlemlenmesi toplumsal bir tedirginliğe sebebiyet vermektedir. Bütün aileleri tedirgin eden bu problem sebebiyle bu konunun çözümü acil ve önemli bir hal almıştır. Genç ve çocuk nüfus oranının fazla olduğu Türkiye’de çocuk güvenliği çalışmaları gün geçtikçe daha önemli bir konuma gelmektedir. Şiddet aracılığı ile korku yaratmanın sistematik bir halde uygulanma biçimi olan terörizm, 21. yüzyılın en önemli sorunlarından birisidir. Bu nedenle terörle mücadelede devletlerin ve uluslararası örgütlerin önlemler alması kaçınılmazdır.

Toplum ve kişilerin güvenlik ihtiyacının ön planda olduğu terörle mücadele kapsamında, çocuklar aracılığıyla gerçekleştirilen terör eylemlerine ve bahsi geçen çocuklara karşı adalet sisteminin nasıl yaklaşacağı, çocuk hukukunun ilkeleri ve değerlerinin çocuk ve toplum yararına yönelik olarak nasıl korunacağı, terör suçuna sürüklenen çocukların nasıl korunması gerektiği ve bunun dengelenmesinin nasıl olacağı gibi soruların cevaplanması çocukların terörle ilişkilenmesinin önüne geçilmesi için büyük önem arz etmektedir.

TERÖR OLAYLARI VE GÜVENLİK İHTİYACI

Terör ve terörizmin neredeyse insanoğlu kadar eski bir tarihi vardır ve hakkında birçok tanımlamalar yapılmıştır. Terörizm kavramı güvenlik kavramı ile yakından ilişkilidir. Son zamanlarda kazandığı nitelikle terörizm; kişilerin, toplumların ve devletlerin güvenliğine yönelik bir tehdit unsurudur. Terör kişilerin beden ile ruh sağlığına, aile yapılarına zarar vermektedir. Toplumların ise ekonomik ve sosyal gelişimini engellemektedir. Terör kişilere zarar vermekte, halkın ve toplumun korku ile paniğe kapılmasına sebebiyet vermekte, terörle mücadele eden devlet ise kaynaklarını ve ekonomisini terörle mücadele için harcamak zorundadır.

Güvensizlik ortamı insanların can ile mal güvenliklerini direkt olarak tehlikeye sokmakla birlikte, devletin hukuk düzenine de olumsuz etki etmektedir. Bu bağlamda özellikle ceza hukukunda, tutuklama, gözaltına alma, delil toplama gücü, özel savcılık ile mahkeme organize edilmesi, koruma tedbirleri alma, medya ile kamuoyu baskısı sonucunda güvenlik güçleri ile adliyenin yeterli araştırma yapmadan sonuca gitmesine benzer uygulamalar yapılabilmektedir. Bu olumsuzluklara, işsizliğin artması, yatırımların yapılmaması, sağlık ve eğitim alanındaki olumsuzluklar, kamu hizmetlerin aksaması da eklenebilir (Gündüz, 1996, s. 193).

Devletin esas görevlerinden birisi, vatandaşların hak ile özgürlüklerini koruyabilmektir. 21. yüzyılın başlarında terör olaylarının nitelik değiştirmesi ve Batı ülkelerini hedef alması sonucu batılı medeniyetler insan haklarının sınırlandırılması konusunu öncelikleri haline getirmişlerdir. Bu nedenle ulusal ve uluslararası düzeyde teröre yönelik alınan kararlarda insan haklarına yönelik kazanımlar kapsamında görece bir biçimde geriye doğru gidış yaşanmıştır (İşten, 2010, s. 1). Örnek olarak, Almanya'da 1970'li senelerde terör eylemlerinde artış gözlenmesiyle, Ceza Hukuku ve Ceza Mahkemelerine yeni suç tipleri ile kurallar getirilmiştir. Bu kapsamda soruşturma organlarının müdahale ile araştırma kapsamları genişletilmiş, toplantı ve yürüyüşlerde maske takmak ve silah vb. araçlara sahip olmak suç sayılmış ve terör mahkûmlarının bazı haklarında kısıtlanmaya gidilmiştir.

Terörle mücadele edilirken alınan önlemlerin hem bireysel hak ile özgürlükleri koruması hem de hukuk devletleri gerekleri olarak uluslararası insan hakları standartlarında olabilmesi gerekmektedir. Bunun yanında terör tehdidinde de karşı olabilmesi gerekmektedir. Devlet vatandaşları korurken onlara zarar vermemelidir. Bu bağlamda demokratik rejimlerde, insan haklarının nasıl ve hangi dereceye kadar sınırlandırılabilceği tartışması meydana gelmektedir.

Terör eylemleri, bireylerin birçok temel hak ile özgürlüklerini sınırlandırmakta ya da tamamen ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle, temel hak ile özgürlükler arasındaki denge devletlerin terör ile mücadelesinde uluslararası bağlamda mutlak bir hak olarak görülmektedir (Mutlu, 2011, s. 345).

Çeşitli terör eylemlerinde ya da diğer terör kapsamındaki faaliyetlerde çocuklar, bazı terör aktörleri ya da örgütleri tarafından ön planda kullanılabilirlerdir. Çocuklara taş, yanıcı maddeler atılarak vb. onları suça itmek terör grupları tarafından daha kolay uygulanabilir eylemler olarak kabul edilmektedir. Çünkü ülkemizde ve dünyada özellikle terör konusunda suç kapsamında uygulanan cezai işlemler yetişkinlere çocuklara göre daha katı bir biçimde uygulanmaktadır.

TERÖR SUÇUNA SÜRÜKLENEN ÇOCUKLAR

Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre; Türkiye’de 31 Aralık 2019 tarihi itibari ile cezaevlerinde toplamda 13.015 çocuk bulunmaktadır. Güvenlik birimlerine 2019 yılında gelen veya getirilen çocukların karıştığı olay sayısı 511 bin 247 olmuştur. Bu olaylarda çocukların %46,1’inin mağdur olarak, %32,9’unun kanunlarda suç olarak tanımlanan bir fiili işlediği iddiasıyla (suça sürüklenme), %15,1’inin bilgisine başvurma amacıyla, %3,4’ünün kayıp (hakkında kayıp müracaatı yapıp daha sonra bulunan), %2,5’inin ise bu nedenlerin dışındaki diğer nedenlerden dolayı güvenlik birimlerine geldiği tespit edilmiştir. Bu çocukların temel özelliği gelir ve eğitim durumu düşük ailelerin çocukları olmalarıdır (TUİK, 2021). Örnek olarak, İstanbul’da bulunan sokak çocuklarının yarıya yakınının İstanbul dışından gelerek şehre yerleştiği, İzmir’de ise dışarı bölgelerden gelen çocukların suçluluğa katılma oranlarının diğer şehirlere göre fazla olduğu gözlemlenmektedir.

Türkiye’de yaşanan ekonomik değişim ile terör sorunu iç göç hareketlerinde artış gözlemlenmesine neden olmuştur. Yaşam standartlarını iyileştirme amacıyla metropollere göç eden aileler büyük travmalar ile karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu ailelerin çocukları, gelmiş oldukları kırsal kesimin geleneğe ve dine bağlı değerlerini terk etmekle beraber geldikleri şehirdeki kentsel değerler sistemini benimseyememekte veya tanıyamamaktadırlar. Göç etmek zorunda kalan ailelerin çoğunun geçimini çocuklar sağlamaktadırlar. Okula gidecek yaşlarda olan çocukların tam ya da yarı zamanlı işlerde çalışmaları onların eğitimlerini olumsuz olarak etkilemektedir. Bu bağlamda birçoğunun aileleri okul masraflarını karşılayamadığı için okula gidememektedirler.

Bu çocukların okuldan sonra zamanlarını geçirebilecekleri sosyal ve kültürel faaliyetler, etüt merkezleri, hobi ile beceri kursları gibi sosyal etkileşimde bulunabilecekleri ortamlar oluşturulmasında özellikle belediyelere ve yerel kuruluşlara büyük sorumluluk düşmektedir.

Suçta karışan çocuklar yalnızca Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden büyük şehirlere göç eden ailelerin çocukları arasından çıkmamaktadır. Son yıllarda Doğu bölgelerinden toplanan çocukları, gasp ile kapkaç suçlarında kullanan çetelerin ortaya çıkması, bu suç örgütlerinin organize bir şekilde çalıştıklarını göstermektedir. Çocukların yaşadıkları bu olumsuz durumlar çocukların açıkça istismar edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte bölücü terör örgütü PKK ve sözde şe-

hir yapılanması olan KCK, Filistin'deki çocukların İsrail askerlerine karşı direnişini referans göstererek kendi yaptığı yasadışı gösterileri ve eylemleri meşrulaştırmaya çalıştığı gözlemlenmiştir. Özellikle bölücü örgüt lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanışını protesto eden gösterilerde çocuk ve kadınların yoğun bir biçimde ön plana çıkarıldığı görülmektedir (Dikici, 2007, s. 230). Yalnızca terör örgütleri tarafından değil, bazı partiler ile politik grupların da özellikle Nevruz gibi bazı eylemlere dezavantajlı kesimi yansıtan çocukları dâhil ettiği görülmüştür.

Ülkemizde bulunan terör sorunu ve ekonomik değişimlerin neticesinde iç göç hareketleriyle birlikte büyük şehirlere yerleşen aileler yeni bir hayat kurma gayretine girmektedir. Bunun sonucunda, bahsi geçen ailelerin çocuklarını ihmal etmesi, kırsalda denetimleri altında olan çocukları komşu ve arkadaş çevreleri gibi mekanizmaların bulunması nedeniyle, büyük şehirlere yeterince denetim altında tutamamaları, özel ilgi bekleyen çocuklara nasıl davranacakları konusunda yeterli bilgiye sahip olmamaları ve bazen de ailelerin bilerek çocuklarını suçlara bulaştırmaları, çocuklar için büyük problemler yaratmaktadır.

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre 2019 yılı sonu itibarıyla Türkiye'nin toplam nüfusu 83 milyon 154 bin 997 kişi iken 15-24 yaş grubundaki genç nüfus 12 milyon 955 bin 672 kişidir. Genç nüfus, toplam nüfusun %15,6'sını oluşturmuştur. Genç nüfusun %51,3'ünü erkek nüfus, %48,7'sini ise kadın nüfustur (TÜİK, 2020). Yine bu nüfusun çoğunluğu okula giderek eğitim almaktadır. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda ülkemizde suça bulaşan ve risk altında olan çocukların sayısının giderek azaldığı görülecektir. Zamanla yapılan güncel çalışmalar ise bu sayının git gide düşme eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir (Aydın, 2010, s. 17-19).

Günümüzde son senelerde Türkiye'nin bazı bölgelerinde ve büyük şehirlerde ortaya çıkan yasadışı gösteri ve yürüyüşlerde çocukların kullanılması toplumsal eylemlerde çocuklara yönelik bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli kitlesel eylemlerde terör örgütlerinin gençler ile çocukları kullanarak onları istismar ettiği ve toplumsal olaylara dâhil ederek güvenlik güçleri ile karşı karşıya getirdiği gözlemlenmektedir. Bu biçimde ideolojilerini ve gerçek yüzlerini gizleyip, çocukları birtakım eylemlerin içine çekmekte ve onları asıl amaçları doğrultusunda kullanmaktadırlar.

Bahsi geçen yürüyüş, gösteri gibi eylemlerde çocukların kullanılmasının bazı nedenleri vardır. Bunlar;

Suça Sürüklenen Terör Mağduru Çocuklar

- Çocuğun bir yetişkine kıyasla şüphe uyandırmaması,
- Çocukların ceza ehliyetinin az olması ya da olmaması,
- Çocuklarının hedefler doğrultusunda kullanılmasının yetişkinlere göre daha kolay durumda bulunması,
- Yasadışı örgütlerin kadınlar ile çocuklarla beraber mücadele etme mesajını hedef kitleye verme çabası,
- Güvenlik güçlerinin çocuklara karşı güç kullanmayacağı bilinci sonucunda güvenlik güçlerinin çocuklara terör eylemleri kapsamında şiddet

ya da orantısız güç kullanması durumunda, yasadışı örgütlerin çocuklar üzerinden devleti ve güvenlik güçlerini zalim, vicdansız ve despot olarak göstermesi ve zihin bulanıklığı yaratmak amacıyla medyanın da katkısıyla çocukların bir propaganda aracı olarak kullanılması,

- Eylemler ile gösterilerde çocukların kullanılması üzerine, “çocuklar bile bu kadar cesurken sizler neden katılmıyorsunuz” biçiminde yetişkinlere hatırlatmalarda bulunma çabası.

Özellikle ülkenin iç barışını toplumsal olaylarla sabote etme kaygısında olan terör örgütleri ile uzantıları küçük yaşta olan çocukları kullanmaktan çekinmeyerek güvenlik güçleri ile vatandaşları çocukları kullanarak karşı karşıya getirmeyi, bir kaos ortamı yaratmayı ve hedeflenen kitlenin devlete olan güvenlerine ve bakış açlarına zarar vermeyi amaçlamaktadırlar.

Söz konusu terör eylemlerinde, Devlet otoritesinin temsilcisi konumunda bulunan güvenlik güçleri, bazı yöntemler kullanarak, kanunsuz bir biçimde yapılan bu eylemlere müdahale etmek zorunda kalmaktadırlar. Bazı kontrollerin olması ve gösterilen özene rağmen zaman zaman müdahale sırasında istenmeyen görüntüler meydana gelebilmektedir. Bu durum ise bazı medya araçları tarafından propaganda aracı olarak kullanılma suretiyle yayınlanabilmektedir. Güvenlik güçleri klasik müdahale metotları ile illegal gösterilerin toplumsal huzursuzluğa yol açma eğilimlerini engellemekte güçlük çekebilmektedirler. Bu müdahalelere uluslararası çevreler tarafından yapılan eleştiriler de olayları başka bir boyuta taşımaktadır.

Günümüzde çocuklara yönelik cinsel, fiziksel ve psikolojik biçimde yapılan istismarlara, çocukların ideolojik ve siyasi amaçlar için kullanılması suretiyle yapılan “çocuğun ideolojik ve siyasi amaçlı istismarı” eklenmiştir.

Yapılan araştırmalar doğrultusunda terör örgütlerinin kaynak olarak 14-25 yaş aralığındaki çocukları ve gençleri kullandığı saptanmıştır (Bal, 2006, s. 68). Siyasi ve ideolojik amaçlarla istismar edilen çocukların terör örgütleri tarafından kullanılmaması için vatandaşlara, ailelere, medya ve sivil toplum örgütlerine büyük görevler düşmektedir. Küçük yaşta suç işleyen çocukların ilerleyen yaşlarında da suç işleme potansiyelinin fazla olduğu bilinmektedir ve bu duruma hızlı bir biçimde çözüm bulunması gerekmektedir.

Küresel Göç Mağduru Çocuklar

Türkiye, uluslararası kitlesel göçün son yıllarda mağduru olan ülkelerden biridir. Avrupa ile bölge arasında köprü görevi gören Türkiye, bu sorunla en çok mücadele eden, göç yollarında çözümler üreten ve mağduriyet yaşayan insanlara yardım eden, ülkelerden biridir. Arap baharı ile birlikte başlayan bu süreç özellikle Ortadoğu coğrafyasında meydana gelen yönetim değişiklikleri ve devlet otoritelerinde yaşanan zayıflıklar göç sorununu içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Özellikle Suriye ve Irak'ta yaşanan iç savaş ve terör olayları bu sorunu daha da arttırmıştır.

Suriyeli göçmenlerin büyük bir kısmının yaşlı, kadın ve çocuklardan oluşması nedeniyle özellikle çocukların korunması en büyük sorunlardan birini teşkil etmektedir. Savaştan kaçan, aile bütünlüğü bozulan ve ebeveynlerini kaybeden kimsesiz çocuklar, suç örgütlerinin birincil hedefleri arasındadır. İnsan kaçakçılığı, Terör, organ mafyası, uyuşturucu diğer suç kategorileri özellikle bu sahipsiz çocukları ve aileleri tehdit etmektedir. Bölünmüş ve ebeveysiz Çocuklara yönelik, sahiplenme amacı altında, koruyucu aile vb. seçenekler öne sürülerek himaye altına alınmaya çalışılan çocukların, illegal yollar ile kaçırılması ya da buna teşebbüs edilmesi çok zor bir ihtimal değildir. Bunun haricinde taciz, tecavüz ve fuhuşa sürüklenen, çocuk yaşta evlendirilmeye zorlanan kız çocuklarının durumu aynı ihtimaller dâhilindedir.

Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği Ülkeleri göç konusunda farklı görüş ve politikalar izlemektedirler. Ülkeler genellikle göç eden bu insanları, eğitim ve meslek yetkinliklerine, fiziki durumlarına göre kendi ülkelerine kabul etmektedirler. Ülkemizde ise bu tür ayırım yapılmadan konu sadece insani boyutlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Özellikle çocukların eğitim, sağlık ve uyum sürecine yönelik sosyal politikalar izlenmektedir. Türkiye’de çoğu Suriyeli olmak üzere yaklaşık 1,74 milyon çocuk bulunmaktadır. 2019 itibarıyla okula kayıtlı olan 680 bin çocuğa karşı, yaklaşık 400 bin çocuk hala okul dışında bulunmaktadır. Bu çocuklarında sisteme dâhil edilmesi için ilgili kurumlarca çalışmalar devam etmektedir (UNICEF,2021). Ülkemizde yapılan tüm bu çalışmalar sayesinde çocukların ileride suça sürüklenmeleri ve mağduriyetleri engellenmeye çalışılmaktadır.

TERÖR OLGUSU VE CEZA HUKUKU

Genel

Terör eylemleri; kişileri ürküterek, korkutarak, yıldırarak toplumsal olarak güvensizlik ortamı ortaya çıkarmak ve bu sayede hedef kitlenin boyun eğmesini sağlamak amacıyla ve bu amaç uğruna hiçbir ahlaki sınır gözetilmemektedir. Söz konusu eylemler genellikle masum insanları hedef almaktadır. Bu bağlamda terör eylemleri ceza hukukunda suç teşkil eden eylemler olarak kabul edilmektedir ve neredeyse bütün devletlerde bu durum geçerlidir. Terör örgütleri tarafından gerçekleştirilen terör eylemleri, ceza hukukunda herhangi bir kişi tarafından uygulanan eylem ile aynı statüde değerlendirilmemektedir. Bu eylemler neden, amaç, yöntem ve sonuç bakımından diğer eylemlerden ayrılmaktadır (Terörle Mücadele Kanunu, 1991).

Terörle mücadele kapsamında ceza hukukunda geliştirilmiş olan sistemler bütün devletler tarafından ayrı bir biçimde değerlendirilmektedir. Bazı devletler güvenliklerini ön planda tutarak hak ve özgürlüklerden taviz verilmesini sağlamakta iken, bazı devletler ise terörle mücadeleyi asgari düzeyde tutarak hak ve özgürlüklere çok fazla sınırlama getirmemeye çalışmaktadırlar.

Türk hukuk sisteminde terör suçluları ile terör eylemleriyle mücadele amacıyla ceza hukuku, personel hukuku, medeni hukuk gibi bazı alanlarda düzenlemeler yapılmıştır. Ceza hukuku kapsamında, 1991 senesinde 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu (TMK) çıkarılmıştır. Bu alanda 1999 senesinde çıkarılan 4422 sayılı Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanunu kapsamında gizli izleme, iletişim dinleme ile tespiti, gizli soruşturmacı yetkilendirme, hak ile alacaklara ilişkin tedbirler, tanık ile görevlilerin korunması gibi tedbirlerin terör suçlarının soruşturulması ile kovuşturulmasında da uygulanması kararlaştırılmıştır (Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanunu, 1999). 2007 senesinde çıkarılan Tanık Koruma Kanunu ile terör suçlarında tanıklardan daha fazla bilgi edinme hedeflenmiştir (Tanık Koruma Kanunu, 2007).

Çocuklara Yönelik Hukuki Yaptırımlar

Türk hukukunda çocuk, erken yaşta olsa ergin bir durumda olsa bile 18 yaşını doldurmamış bir bireydir. Türkiye’de çocukların ceza hukuku karşısında oldukları sorumluluklar açısından durumları, üç yaş grubunda farklı hükümlere bağlanmıştır. İlk grup olan 12 yaşını doldurmamış Suça Sürüklenen Terör Mağduru Çocuklar; kişilerin ceza hukuku karşısında sorumluluğu yoktur (TCK Madde, 2016). 12 yaşını doldurmuş ve henüz 15 yaşını doldurmamış olan çocukların ceza hukuku karşısında sorumlulukları olup olmadığı kesin bir hükme bağlanmamıştır. 15 yaşını doldurmuş ancak 18 yaşını doldurmamış olan bireylerin ise ceza hukuku karşısında sorumlulukları vardır. Ancak bazı indirimli ceza politikalarına tabidir.

Türk hukukunda, terör suçu olarak kabul edilen eylemlerin çocuklar tarafından gerçekleştirilmesi durumunda çocuklar terör suçlusu, işlenen suçlar ise terör suçu olarak değerlendirilmektedir. Bundan dolayı, genel kural olarak yetişkin terör suçluları ile olağan hukuk kurallarından kişi aleyhine sapma olan kurallar, terör suçlusu çocuklar için de uygulanmaktadır.

Türk hukukunda genel olarak kurallar bu şekilde işlemektedir. Ancak çocuk hukukuna hâkim olan ilkeleri dikkate alan Yasa Koyucu 2000’li senelerden beri terör suçluları ile suçları açısından uygulanan ağır nitelik taşıyan ve değişkenlik gösteren kuralların çocuklar için uygulanmamasını kabul etmeye başlamış, bu yaklaşım ile süreç içerisinde değişik kanunlarla uygulanan farklılıklar yansıtılmaya başlanmıştır (Tiryakioğlu, 2000, s.77).

ÇOCUKLARIN TERÖRE BULAŞMASINI ÖNLEYİCİ SOSYAL POLİTİKALAR

Yerel yönetimlerle alakalı yasalar 2004 senesinden beri tekrardan düzenlenmiştir. İlk düzenleme 10.07.2004 tarihinde 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi’nin Kanunıyla başlamıştır. 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, 22.02.2005 tarihinde onaylanmış, 5393 sayılı Belediye Kanunu ise 03.07.2005 tarihinde değiştirilerek il özel idareleri ile belediyelere sosyal hizmetler ile alakalı önemli yetkiler ve sorumluluklar verilmiştir (Aydın, 2009, s. 34).

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu ile 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunlarına bakıldığında yerel yönetimlere, çocuklar ile gençlere dönük her türlü kültürel ve sosyal faaliyetleri yürütmek ile geliştirmek, bu amaca yönelik sosyal tesisler inşa etmek ve işletmek, bu faaliyetleri yapan okullar, üniversiteler, kamu kuruluşları ile işbirliği içerisine girmek, mesleki eğitim ile beceri kursları açmak, dar gelirli bireylere sosyal yardımlar yapmak ile hizmet sunmak, eğitim, spor, sağlık, kültür, trafik ve çevre hizmetleri vererek çocuklara yönelik hizmetlerin yapılmasına yönelik programlar geliştirmek, şehrin mimarisini engelli kişilerin yaşamasına uygun bir biçimde yaşamasına uygun bir biçimde düzenlemek gibi görevler verilmiştir (Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2004).

Bunun yanında, 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nda tedbir kararı getirilmiş olan "suça sürüklenen çocuk" ve "korunmaya ihtiyacı olan çocuk" olarak iki farklı tanım yer almaktadır. Kanun kapsamında korunmaya ihtiyacı olan çocuklar ve suça sürüklenen çocuklardan ceza evinde bulunmayanlar ile alakalı danışmanlık ile bakım tedbirlerinin uygulanması için yerel yönetimlere sorumluluk verilmesi kararlaştırılmıştır.

Suç işlemeyi normal bir durum olarak kabul eden bir çocuk için yenisini yapmak normal bir durumdur. Suçun, çocuk için sıradan bir durum olarak algılanması durumundan önce bazı önleyici tedbirlere başvurulması gerekir. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin sosyal destek politikaları geliştirmeleri, böylece çocukların içerisinde bulunduğu şartlar sebebiyle suç işlemesinde engel olarak topluma kazandırılmasında kilit rolü üstlenmeleri gerekmektedir. Çünkü asıl olan çocuğun ailesiyle beraber sağlıklı bir çevrede, sosyal bir ortamda, ekonomik olarak desteklenerek rehabilite edilmesidir. Buradaki amaç, çocukların iş ve meslek sahibi olmalarını sağlamak, terör suçu ve diğer suçlara karışma oranlarını azaltmak ve sağlıklı bir birey olmalarını sağlamaktır.

Bu hususta Büyükşehir Belediyeleri öncelikli olmak koşuluyla çağımızda birçok yerel yönetim birimi kapsamında çocuklara, ailelere, kadınlara, gençlere, engellilere ve yaşlılara yönelik hizmet merkezleri kurulmuş, AB hibeleri ile finanse edilen veya ülke ölçeği ile hazırlanan önleyici ve geliştirici sosyal politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

Bunun yanında, yerel yönetimlerde ortak bir çatı etrafında toplanan çocuk eğlence ve eğitim merkezleri, gençlik merkezleri, aile danışma merkezleri, iş edindirme merkezleri, merkezi rehabilitasyon merkezleri ve sosyal konut projelerine benzer birimler imkanlar dahilinde oluşturulmaktadır.

BM çocuk hakları komitesi sözleşmesinin 44. maddesine göre taraf olan devletlerden Türkiye'nin verdiği rapora dönük hazırlanmış olduğu sonuç kapsamında komite; "... Sözleşmenin... Ülke içinde iç göçe tabi tutulan çocuklar ve güneydoğu bölgesinde yaşayan çocuklar ile özellikle yeterli sağlık ve eğitim olanaklarına erişebilme imkânlarına göre kırsal kesimde bulunan çocuklar bakımından tam anlamı ile uygulanmasından kaygı duymaktadır..." biçiminde eleştiride bulunmuştur.

Özellikle yerel yönetimlerin çocukların terör suçuna yönelmesini önlemeye yönelik sosyal politikalar uygulamasının önündeki engeller şunlardır;

- Sosyal hizmet uygulamalarındaki veri yetersizliği,
- Mali bakımdan kaynak yetersizlikleri,
- Sosyal politikalar uygulayacak olan birimlerde yeterince sosyal hizmet alanında uzmanlaşmış olan personelin olmaması,
- Merkezi yönetim tarafından yönetilen sosyal hizmetlerde çok başlı bir tablonun var olması,
- Yerel yönetim kuruluşlarında sosyal hizmet ve yardımlar konusunda uygulama birliğinin olmaması,
- Sosyal hizmetler ve politikalara yönelik belli bir standardın olmaması.

Özellikle terör eylemlerinde suç örgütlerinin kullandığı çocuklar bu ülkenin evlatlarıdır ve geleceğidir. Bu bağlamda eksiklikler ve yanlışları düzeltmek için devlet, toplum ve birey üçlemesi beraber hareket etmelidir. Bu noktada 12 Eylül Referandumunda kullanılan anayasa paketiyle çocuk hakları, çocuk suçluluğu ve çocuk istismarı başlıklarında önemli gelişmelerin işaretlerini vermektedir. Sosyal politika uygulamaları halkın refahına yönelik ve aile yapısının korunmasına ilişkin süreçleri gözden geçirmesini sorunu temelden çözecektir.

Bölgesel bir terör örgütlerinin, küresel terör örgütü haline gelmesi, uluslararası arenada ekonomik ve siyasi olarak destek görmesi, radikal grupların cesaretini artırmaya devam etmektedir. Bu grupların insan kaynağı temini, faaliyet sürdürdükleri alanlarda dezavantajlı ailelerin çocuklarını riskli hale getirmektedir. Dünya’da ve özellikle ülkemizde Pandemi süreci ile ekonomi sistemde sorunlar ortaya çıkmıştır. Sosyal refah seviyesinin yükseltilmesine yönelik yapılan düzenlemeler ve sosyal yardımlar, de süreç az gelişmiş bölgelerimizdeki dar gelirli ailelerin çocuklarını, Radikal grupların, terör ve suç örgütlerinin hedefi haline getirmektedir. Bu dönemde devletin izlemiş olduğu, ulusal güvenlik tedbirleri, sosyal politika uygulamaları, yaşanacak problemlerin önüne geçmeye devam etmektedir.

Türkiye’nin bölgesinde bu konuda uyguladığı politikalar ile süreç iyi bir şekilde yol almaya devam etmektedir. Asıl çözüm ailelerin birlikteliği ve göçmenlerin kendi ülkelerine güvenli bir şekilde dönmesinin sağlanmasıdır. Ulusal ve Uluslararası platformda izlenen bu politika bilinci, terör örgütlerine karşı verilen mücadele ve sağlanan başarıdır.

SONUÇ

Terör ve terörizmin neredeyse insanoğlu kadar eski bir tarihi vardır ve hakkında birçok tanımlamalar yapılmıştır. Terörizm kavramı güvenlik kavramı ile yakından ilişkilidir. Son zamanlarda kazandığı nitelikte terörizm; Kişilerin, toplumların ve devletlerin güvenliğine yönelik bir tehdit unsurudur. Terör kişilerin beden ile ruh sağlığına, aile yapılarına zarar vermektedir. Aynı zamanda toplumun korku ile paniğe kapılmasına, ekonomik ve sosyal gelişimini engellemektedir.

Terörle mücadele eden devlet ise kaynaklarını ve ekonomisini terörle mücadele için harcamak zorundadır.

Çocukların terör suçlarına itilmesinin önlenmesine ve güvenliklerinin sağlanmasına yönelik dünyada ve ülkemizde birçok politikalar düzenlenmiştir. Türkiye’de çocukların korunmasına ve suça yönelmelerini engellemeye yönelik temel olarak iki kanun öne çıkmaktadır. Bunlar; Çocuk Koruma Kanunu ve Çocuk Esirgeme Kanunu’dur. Türkiye’de düzenlenen kanunlarda genel olarak çocuğun işlediği suçtan dolayı suçlu kabul edilmesi değil, işlenen suça başkaları tarafından itilme durumları dikkate alınmaktadır. Terör örgütlerinin yürüyüş, gösteri gibi eylemlerde çocukları kullanmasının bazı nedenleri vardır. Bunlardan bazıları; Çocuğun bir yetişkine kıyasla şüphe uyandırmaması, çocukların ceza ehliyetinin az olması ya da olmaması, terör örgütlerinin kadınlar ve çocuklarla beraber mücadele etme mesajını hedef kitleye iletme isteğidir.

Ülkemizde teröre itilen çocukların genellikle, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden yeni bir hayat kurmak ve yaşam standartlarını yükseltmek amacıyla büyük şehirlere göç eden ailelerin çocukları oldukları gözlemlenmektedir. Bu durumu engellemek için merkezi ve yerel yönetimlere büyük görevler düşmektedir. Bu yönetimler çocukların vakit harcayabileceği sosyal hizmetler, spor aktiviteleri, okul sonrası etüt gibi uygulamalar geliştirerek çocukların terörle ilişkisi olan çevrelerden uzak olmasını sağlamaktadırlar. Daha iyi ve lüks yaşam koşullarının vaadi, çaresizlik içinde yaşayan bu ailenin çocuklarının, suça sürüklenmelerine neden olmaktadır.

Terör ve suç oranlarının 1990 ve 2000’ li yıllara kadar yükselmesindeki en büyük neden yeterli düzeyde sosyal politika üretilmemesiydi. 2016 yılından itibaren uygulanan mücadele ve sosyal politikalar, bölgeye yapılan yatırımlar örgüte katılan ve zorla kaçırılan çocukların sayılarını ciddi anlamda azaltmıştır.

Yaşanan küresel istikrarsızlık, az gelişmiş fakir ülkeleri derinden etkilemiştir. Bu dönemde suç pazarlarının, ana aktörleri çocuklar seçilmiştir. Küresel ve bölgesel suç örgütleri zayıflayan devlet otoritelerini kendi lehlerine çevirerek, çikara dayalı iş ortaklıklarını sürdürmeye devam etmektedirler. Savaş ve Terörden kaçan, zorunlu göçle birlikte Türkiye’de geçici koruma statüsünde bulunan, Suriyeli bölünmüş aileler, ebeveynlerini kaybetmiş çocukların durumları ise önemli küresel bir sorundur.

Terör ve suç örgütlerinin zorla ya da farklı ikna yollarının kullanmak suretiyle aile ve çocukları kandırarak suça sürüklemektedirler. Gerek ülkemizde gerekse zorunlu göç sebebiyle ülkemize gelen sığınmacıların ailelerin suça sürüklenmeye aday çocuklarının yaşamış olduğu sorunlar konusunda uygulanacak ekonomik, siyasi ve sosyal politikalar konusunda izlenecek yol çocuk suçluluğun farkında olunması ve buna karşı alınacak tedbirlerin kamuoyuna anlatılmasıdır. Eğitim ve sosyal entegrasyonun devlet eliyle kontrollü olarak yapılması da toplumsal birlikteliği sağlayamaya devam ediyor. Göçmen ve sığınmacıların suç algısının toplum üzerindeki etkisi ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uyum çalışmaları gerek devlet eliyle gerekse sivil toplum kuruluşları aracılığı ile sağlanmaktadır.

Toplum ve kişilerin güvenlik ihtiyacının ön planda olduğu terörle mücadele kapsamında, çocuklar aracılığıyla gerçekleştirilen terör eylemlerine ve bahsi geçen çocuklara karşı adalet sisteminin yaklaşımı da oldukça önemlidir.

Çocuk hukukunun ilkeleri ve değerlerinin çocuk ve toplum yararına yönelik olarak nasıl korunacağı, terör suçuna sürüklenen çocukların nasıl korunması gerektiği ve bunun dengelenmesinin nasıl olacağı gibi soruların cevaplanması çocukların terörle ilişkilenmesinin önüne geçilmesi için büyük çabalar harcanmıştır. Bunun başarıya ulaşması en başta ailelerin çocuklarına sahip çıkmasının yanında kolluk kuvvetlerinin, yerel yönetimlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve medyanın çabaları da yadsınamayacak kadar önemlidir.

Çocuklarının teröre bulaşmalarını önlemek için devlete olduğu gibi ailelere de önemli görevler düşmektedir. Ailelerin çocuklarını ihmal etmemesi, çevrelerini daima kontrol etmesi ve çocuklarının terör ile iş birliği yaptığını fark ettiklerinde devlet ile iş birliği yaparak bunu önlemeye çalışmaları gerekmektedir.

Toplum barışının sağlanması için özellikle suça sürüklenen çocuklarımıza sahip çıkılması oldukça önemlidir. Ötekileştirilen, hor görülen her çocuk ülke geleceğine yapılacak en büyük zarardır. Devlet bu konuda tüm iletişim kanallarını açık tutmalıdır. Ekonomi, sağlık ve eğitimde gerekli görülen tüm atılımlar kalkınma programları ile desteklenmeye devam edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aydın, H. (2009). Yerel yönetimlerin çocuk suçluluğunu önlemedeki rolü. *Denetim Dergisi*, 34.
- Aydın, H. (2010). Yerel yönetimlerin sosyal hizmetler ekseninde değerlendirilmesi. *Mahalli İdareler Dergisi*, 1-8.
- Bal, İ. (2006). *Karanlıkta terörle mücadele*. Ankara: Usak Yayınları.
- Terörle mücadele kanunu*. (1991, Nisan 12). TC Resmi Gazete. 08 Mart 2021 tarihinde, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20843_1.pdf adresinden erişildi.
- Büyükşehir Belediyesi Kanunu*. (2004, Temmuz 10). Resmi gazete 07 Mart 2021 tarihinde, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf> adresinden erişildi.
- Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanunu. (1999, Temmuz 30). *Resmi gazete*. 07 Mart 2021 tarihinde, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.5.4422.pdf> adresinden erişildi.
- Dikici, A. (2007). Toplum destekli polislik uygulaması ile çocuk suçluluğunun önlenmesi: Şanlıurfa örneği. *Hukuk ve Adalet Dergisi*, 203-232.
- Ergenç, S., ve Aydın, H. (2009). Yerel yönetimlerin çocuk suçluluğunu önlemedeki rolü. *Denetim*, 17.
- Gündüz, A. (1996). Terörle mücadelede insan hakları ve güvenlik ikilemi : Bir milletlerarası hukuk perspektifi. *Hukuk Devletinde Terör ve Örgütlü Suçla Mücadele* içinde (s. 193). İstanbul: Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

- İşten, İ. (2010). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ışığında terörle mücadelede insan haklarının sınırlandırılması*.Yayınlanmamış Doktora Tezi,Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mutlu, H. (2011). *Terör, güncel olaylara hukuksal, sosyolojik ve tarihsel yaklaşım*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Tanık Koruma Kanunu. (2007, Aralık 27). *Resmi gazete*. 16 Mart 2021 tarihinde, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5726.pdf> adresinden erişildi.
- TCK mevzuat listesi ve TCK Madde Gerekeçleri, TCY Suçların Cezası, TCK Yargıtay Kararları. TCK madde 31 ve Gerekeçesi. (2016, Mayıs 13). *Resmi gazete*. 17 Mart 2021 tarihinde <https://www.tckmadde.com/31-2/> adresinden erişildi.
- Tiryakioğlu, B. (2000). *Çocukların korunmasına ilişkin milletlerarası sözleşmeler ve Türk hukuku*. Ankara: Aile Araştırma Kurumu.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020) *Türkiye İstatistik Kurumu Bülteni*.16 Nisan 2021 tarihinde, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Güvenlik-Birimine-Genlen-veya-Getirilen-Cocuk-Istatistikleri-2015-2019-33632> adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020) *Türkiye İstatistik Kurumu Bülteni*.16 Nisan 2021 tarihinde, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Gençlik-2019-33731> adresinden erişildi.
- Unicef (2020). *Türkiye'deki Suriyeli Çocuklar*.16 Nisan 2021 tarihinde,<https://www.unicefturk.org/yazi/acil-durum-turkiyedeki-suriyeli-cocuklar?> adresinden erişildi.

SOSYAL POLİTİKALAR TARİHİ AÇISINDAN ALICE SALOMON'UN DÜNYA GÖRÜŞÜ

Yunus Köleoğlu¹- Ali Seyyar²

¹ORCID ID: orcid.org/0000-0001-7014-5588

²ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8103-0954

ÖZ

Kadın hareketi alanında liberal sosyal reformcu olarak bilinen Alice Salomon (1872-1948), 20. yüzyılın başlarında Almanya'da sosyal kadın okullarının açılmasına öncülük yapması açısından sosyal çalışma faaliyetlerinin bilim ve meslek hâline gelmesine dünya çapında katkı sağlamış önemli kadın bilim insanlarından birisidir. Bu makalede sadece Salomon'un biyografisi çerçevesinde özel hayatı, sosyal bilimlere adanmışlığı, dönemin olumsuz şartları bağlamındaki kadınlara bilimin önüne konulan engelleri nasıl aştığını ve Nazi Hükümetinin baskılarına dayanamaya-arak doğduğu ülkesini nasıl terk etmek zorunda kaldığı anlatılacaktır. Almanya'da tarihsel süreç içinde kadın odaklı sosyal çalışmanın hangi aşamalardan geçtiğini ve nasıl geliştiğinin ötesinde ilk önce Salomon'un sosyal çalışma bilimi ile ilgili dünya görüşü de incelenecektir. Bu bağlamda sosyal politika ve sosyal çalışma arasındaki ilişkiye yönelik düşünceleri, sosyal adaletsizlik sorunuyla ilgili fikirleri, kapitalist üretim sistemine, sosyal reform ve sosyalist devrim arasındaki ilişkiye bakışı irdelenecektir. Bu çalışmanın amacı, Salomon'un kadın temelli sosyal politikaları ile ilgili dünya görüşü çerçevesinde ataerkil kapitalist toplumda kadına yönelik eleştirel bakışını göstermek olacaktır. Bu doğrultuda özellikle kadın ve cinsel özgürlük, sosyal demokrat ve feminist kadın hareketi, çalışan kadınların ailevi yükü, sendikal hakları ve grev gibi ana konular, Salomon'un eserlerinden yola çıkılarak, derinlemesine ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Alice Salomon, Sosyal Bilimler, Sosyal Çalışma/Hizmet, Kadın Hareketi, Sosyal Reform, Ataerkil Kapitalist Sistem

Atıf için:

Köleoğlu, Y. ve Seyyar, A. (2021). Sosyal politikalar tarihi açısından Alice Salomon'un Dünya görüşü. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(26), 132-156.

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, E-posta: yunuskoleoglu@gmail.com

² Prof. Dr., Emekli ve Bağımsız Araştırmacı, E-Posta: aa.seyyar@gmail.com

THE WORLD VIEW OF ALICE SALOMON IN TERMS OF THE HISTORY OF SOCIAL POLICIES

ABSTRACT

Known as an important liberal social reformer in the field of women's movement, Alice Salomon (1872-1948) is one of the first woman scientists who contributed to social work activities to become a science and profession in terms of leading the opening of social women's schools in Germany in the early 20th century. In this article, it will not only be explained her private life, her devotion to social sciences, how she overcame the obstacles to science for women in the negative conditions of the period and how she had to leave her country of birth because of unable to withstand the pressure of the Nazi Government within the framework of Salomon's biography. Beyond what stages the woman-oriented social work has passed through and how it developed in the historical process in Germany, firstly Salomon's world view on social work science will be examined. In this context, her thoughts on the relationship between social policy and social work, her ideas on the problem of social injustice, her view of the capitalist production system, the relationship between social reform and socialist revolution will be scrutinized. The aim of this work is to show the identity of women, critical view of women in patriarchal capitalist society within the framework of Salomon's world view on women-based social policies. In this direction, main issues such as women and sexual freedom, social democrat and feminist women's movement, the family burden of working women, union rights and strike will be discussed in depth based on Salomon's works.

Keywords: *Alice Salomon, Social Sciences, Social Work/Service, Women's Movement, Social Reform, Patriarchal Capitalist System.*

GİRİŞ

Bugün ister erkek isterse kadın olsun bütün öğrenciler, eğitim yoluyla bir sosyal meslek edinebilme hakkına sahip olmaktadır. Hangi düzeyde ve hangi sosyal alanda eğitim alınmak istenirse istensin bu hakkı elde etmek, geçmiş yüzyıllar için özellikle kadınlar için o kadar kolay olmamıştır. Batı dünyasında kız ve kadın öğrencilerin de yararlanabileceği sosyal mesleklere yönelik eğitim sisteminin ortaya çıkması, oluşumu ve gelişimi, sivil alanda inisiyatif kullanan öncü sosyal reformcu kadınların emeği ve gayreti ile mümkün olabilmıştır. Bunlardan biri de şüphesiz Almanya doğumlu bayan Alice Salomon'dur (1872-1948).

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Almanya'da ortaya çıkan burjuva kadın hareketinin kolu, özellikle sosyal hizmetlerin bilimsel ve mesleki oluşumuna ve gelişimine önemli katkı sağlamıştır. Alice Salomon, hem muhafazakâr kimliği, hem de sosyal duyarlılığı ile kadın hareketini, sosyal çalışma alanına yönlendirebilmiş ender kadınlardan birisidir.

Türkiye'de sosyal bilimler alanında ve özellikle sosyal hizmet/çalışma bölümlerinde eğitim alan öğrenciler, bu önemli ismi belki duymuş olabilir. Ama kadın bilim insanları bağlamında sosyal bilimlerin tarihsel oluşumu açısından Alice Salomon'un önemine binaen Türk literatüründe derinlemesine çalışmaların çok yetersiz olduğu da bir gerçektir.

Dolayısıyla bu çalışma, Alice Salomon'un biyografisini detaylı bir şekilde ortaya koymaktan çok sosyal bilimler ve sosyal hizmet/çalışma alanına sağladığı bilimsel ve kavramsal katkılarına yer verecektir. Bunun dışında Alice Salomon, kadın hareketi içinde önemli bir rol aldığı halde gayesi sadece kadınların eşitliği ve özgürlüğü değildi. Onun asıl niyeti ve hedefi, başta yoksullar olmak üzere toplumun en zayıf sosyal kesimlerine sistemli bir şekilde yardımcı olmaktı. Bunun için Alice Salomon, sosyal hizmetin profesyonelleşmesine yönelik eğitim kurumlarının temelini atmış ve sosyal çalışma bilim ve mesleğinin oluşumuna önemli derecede katkı sağlamıştır.

Bu çalışmanın amacı, mağdur ve yoksulların hamiliğine soyunmuş, ev kadınlarının sosyal meslek sahibi olmaları için çaba göstermiş, kendini insanlık davasına adanmış bu kadın bilim insanının hayatını tanıtmanın ötesinde sosyal bilimler ve özellikle sosyal politikalar bağlamında feminist kadın hareketi ile ilgili dünya görüşünü etraflıca tanıtmaktır.

ALİCE SALOMON'UN HAYATI

Alice Salomon'a ait hayat hikâyesi, kendisine ait bilimsel çalışmalar ve başkaları tarafından kendisi hakkında kaleme alınan hemen bütün çalışmalar, 1908 yılında kurulan Sosyal Kadın Okulunun bir devamı olan Berlin Alice-Salomon-Yüksek Okulunun arşivinde bulunmaktadır (Feustel, 2002). Ünlü kişilere yazdığı ve onlardan aldığı mektuplar ve kartpostallar gibi diğer

kaynaklar ise Dillingen (an der Donau) kentinde bulunan Ida-Seele-Arşivinde saklanmaktadır (Berger, 1992, s.192). Bu makalede geçen kaynakların önemli bir kesimi de bu arşivlere dayanmaktadır.

Salomon'un sosyal bilimlerle ilgili makale, yazı, rapor ve kitap gibi bilimsel çalışmalarının sayısı 550'nin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. 50'nin üzerinde dergide 300 civarında makalesi yayınlanmıştır. Kendisi Almanya'da yaşadığı sürece 20'ye yakın ders ve el kitabı yazmıştır. Tebliğleri ve rapor niteliğinde yazıları, ciltli eserlerinde yer almaktadır. 1896 ile 1937 arasında kaleme aldığı bilimsel çalışmalarının birçoğunu yayınlatabilmiştir. Yazmaya 1944'e kadar devam edebilmiş, ne var ki Protestan dini- ne geçtiği halde sırf Yahudi kökenli olmasından dolayı Nazi Rejimi, onun ABD'ye göç etmesine sebebiyet vermiş olduğu gibi eserlerinin bir kısmını da imha etmiştir (Kuhlmann, 2000, s.39).

Yaşadığı Dönemin Siyasal Yapısı

Salomon, 19 Nisan 1872'de Berlin'de dünyaya geldiğinde Alman Kayzer İmparatorluğu (Deutsches Kaiserreich) henüz yeni kurulmuştur. Kayzer İmparatorluğu'nun hükümet şekli, 1916'ya kadar federal meşruti monarşidir. Federal meşruti monarşi, savaş sebebiyle bir dönem (1916-1918) askeri diktatörlüğe dönüşmüştür (Bundeszentrale für politische Bildung, 2016, s.50-59).

Salomon, I. Dünya Savaşından sonra 14 yıl boyunca demokrasi dönemini yaşamıştır. Weimar Anayasası ile idare edilen Almanya'nın demokratik Cumhuriyetinin başlangıç yılı 1919'dur. Weimar Cumhuriyeti (Weimarer Republik), Almanya'da Philipp Scheidemann'ın (1865-1939) 9 Kasım 1918 tarihinde cumhuriyetin kurulduğunu ilan etmesi ile başlayıp 30 Ocak 1933 tarihinde Adolf Hitler'in (1889-1945) şansölye olmasına kadar süregelen döneme verilen isimdir. Parlamenter demokrasiye dayanan bir rejimin kurulmuş olduğu bu dönemde Alman İmparatorluğu (Deutsches Reich) adı muhafaza edilmiştir. Ne var ki Almanya'da liberal ve sosyal bir demokrasiyi yerleştirmek için yapılan bu ilk girişim, yoğun sivil anlaşmazlıkların ve ekonomik sorunların olduğu bir döneme rast gelmiştir (Spoerer ve Streb, 2014, s.291-306).

Her iki rejimde de Salomon, sosyal çalışmalarını serbestçe devam ettirebildiği gibi devletin desteğini de görmüştür. Hitler'in ırkçılığa dayanan nas-yonal sosyalist ideolojisinden ötürü Salomon, sosyal çalışmalarını sürdürmemenin ötesinde ötekileştirilmiş ve yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır.

Çocukluk ve Gençlik Dönemi

Salomon, zengin bir Yahudi ailesinin yedi çocuğundan beşincisi olarak Berlin'de dünyaya gelmiştir. Liberal burjuva olanaklarıyla yetişen aile bireyleri, Yahudi kökenli oldukları halde Yahudi geleneğinden ve dininden uzak bir

hayat yaşamıştır. Salomon, 1878’de girmiş olduğu Protestan kız okulunu 1887’de tamamlamıştır. Okul hayatından sonra o dönemlerde kızlar için daha yüksek bir okula gitme olanağı verilmediği için istemeyerek de olsa ev hanımı rolünü üstlenmek mecburiyetinde kalmıştır. O dönemin geleneksel anlayışına göre asil ve zengin bir aileden gelen kız çocuğun meslek öğrenmesi ve iş yapması uygun görülmediği için 20 yaşına kadar mutsuz bir yaşam sürmüştür (Maier, 1998, s.341).

Ancak ailesi tarafından kendisine edebiyat, dil ve dikiş kurslarına gitmesine izin verilmiştir. Edebiyat ve yabancı dil kursları için “Viktoria-Lyzeum” denilen bir nevi kadın halk eğitim merkezine gitmiş olan Salomon, bunun dışında ailesinden habersiz olarak gizlice kadın öğretmen adaylar için özel olarak düzenlenen seminerlere de katılmıştır (Salomon, 1918, s.41).

Salomon, daha 15 yaşındayken babasını kaybetmiştir. Bunun üzerine annesi, içinde büyüdükleri evini satmış ve çocuklarıyla birlikte kiralık bir daireye taşınmıştır. Salomon’un çocukluk döneminin sonlarına doğru yaşadığı en acı tecrübe, kız kardeşinin uzun bir dönem hasta olması ve ölümle mücadele ederek feci bir şekilde hayatını kaybetmiş olmasıdır. Salomon 17 yaşındayken bir yandan yatalak durumuna gelen kız kardeşine ablalarıyla birlikte haftalarca bakmak zorunda kalmış diğer taraftan da bütün bu acılara katlanamayıp ruhsal bunalımlara giren annesiyle ilgilenmiştir. Kız kardeşinin vefatından sonra diğer kardeşleri evi terk etmiş ve Salomon, daha çok acılar çeken annesine bakmaya devam etmiştir (Salomon, 1983, s.28).

Sosyal Hizmet Dünyasına Atılan Adım

1890’ların başlarında Almanya’da feminist/sosyalist kadın hareketlerinden farklı bir kadın hareketi kendini göstermeye başlamıştır. Daha çok zengin ailelerden gelen genç kadınlar, bürokraside yer almanın, kamuda nitelikli işler yapmanın ve sosyal hizmet alanında aktif olmanın yollarını arayarak Almanya’nın hemen tüm büyük kentlerinde eğitim ve meslek dernekleri kurmuştur. Bu dernekler, 1894’de “Alman Kadın Dernekleri Birliği” (Bund deutscher Frauenvereine) çatısı altında toplanmıştır (Kuhlmann, 2000, s.52).

21 yaşına geldiğinde Aralık 1893’de ileride bu birliğin bir ünitesi olacak olan “Kız ve Kadın Gruplar İçin Sosyal Yardım Çalışması” (Mädchen- und Frauengruppen für soziale Hilfsarbeit) derneğinin kuruluş toplantısına katılmış olan Salomon, böylece Berlin’de oluşturulan bu sosyal hareketin bir üyesi olmuş ve geleneksel cinsel rol beklentilerinin dışına çıkma fırsatını bulmuştur. Bu cemiyetin başkanı Jeanette Schwerin’in (1852-1899) özel asistanı olan Salomon, hem sivil hayatta kadın hareketinin amaçları doğrultusunda bilgi ve tecrübe sahibi olmuş hem de kadın hareketinin öncü kadınlarıyla tanışmıştır.

Salomon, bu dönemde ulusal ve uluslararası boyutuyla önemli görevler üstlenmiştir. Berlin’de 1896’da tertiplenen “Uluslararası Kadın Çalışmaları

ve Gayretleri" Kongresine katılmıştır. Aynı yılda Salomon, birkaç haftalığına İngiltere'ye gitmiş ve orada Settlement hareketinin temsilcileriyle görüşmüştür. Almanya'ya döndüğünde Salomon, kızların uğrayabileceği bir toplum merkezi açmış ve daha sonra kız arkadaşlarıyla birlikte "Toynbee Hall" modeline benzer bir şekilde çalışan bayanlara yönelik bir merkez kurmuştur (Eggemann, 1999, s.160).

Salomon, bu cemiyetin başkanı Jeannette Schwerin'i temsilen 1989'da Hamburg'da düzenlenen Alman Kadın Dernekleri Birliği'nin genel kuruluna katılmış ve 1899'da Londra'da düzenlenen Uluslararası Kadın Kongresinde hasta yatağında bulunan Jeanette Schwerin adına bir konuşma yapmıştır (Feustel, 2011, s.244).

Jeanette Schwerin 1899'da öldüğünde Salomon, 27 yaşındayken kısaca "Gruplar" olarak ifade edilen bu derneğin başına geçerek sivil kadın hareketinin baş aktörlerinden birisi olmuştur. Salomon, bu sıfatla 1899'da ABD'ye gitmiş ve "Uluslararası Kadın Kongresi (International Council of Women/ICW)" tarafından düzenlenen bir konferansa katılmıştır. 1909'da ICW'nin sekreteri ve 1920'de de ikinci başkanı olarak seçilmiştir.³

Akademik Dünyaya Atılan Adım

20. yüzyılın başlarında Salomon, hem değişik enstitülerde kız ve kadınlara yönelik uygulamalı sosyal hizmet dersleri vermiş hem de değişik kadın ve meslek dergilerinde yazılar yazmıştır. Sosyal yardımlaşma etkinliklerinin bilimsel bir temele dayandırılmasını gerekli görmüş olan Salomon, 1896'dan itibaren Prusya Eyaletine bağlı üniversitelerin bayan misafir öğrencileri kabul etmelerini fırsat bilerek Berlin Friedrich-Wilhelms-Üniversitesinde sosyoloji ve kamu yönetimi ile ilgili seminerlere dinleyici olarak katılmıştır (Feustel, 2011, s.44).

Salomon, bu vesile ile ekonomi biliminin öncülerinden olan profesörlerle tanışmıştır. Bunların başında Max Sering (1857–1939), Max Weber (1864–1920) ve Gustav Schmoller (1838–1917) gelmektedir. Bu profesörler, konulara hakimiyeti ve pratik zekâsından dolayı Salomon'a hayran kalmışlardır. Salomon'a istisnai bir uygulama olarak 1902'de ilgili üniversitede iktisat, tarih ve felsefe alanında resmen eğitim alma hakkı verilmiştir (Greven-Aschoff, 1981).

Üniversiteye resmen kabul görülmesinde daha önceden yapmış olduğu bilimsel çalışmalarının katkısı büyük olmuştur. Nisan 1902'den itibaren altı sömestr boyunca değişik öğretim üyelerinden ders almış olan Salomon, 1904'de senato toplantısının almış olduğu çoğunluk kararıyla doktora tezi yazma hakkını elde edebilmiştir. "Erkek ve Kadın İşinin Eşit Olmayan Ücretlendirilmesinin Sebepleri" (Die Ursachen der ungleichen Entlohnung von

³ ICW 34. Genel Kurulu, 30 Mayıs 2015'te İzmir'de "Kadınların Güçlendirilmesi İle Toplumu Değiştirmek" başlığı altında gerçekleşmiştir. <http://www.icw-cif.com/01/03.php>

Männer- und Frauenarbeit) isimli tezinde cinsiyete bağlı adaletsiz ücret sisteminin doğal yasalarla ilgili olmadığını ve bu sebepten dolayı da bu eşitsizliğin ortadan kaldırılabilir olduğunu ve kaldırılması gerektiğini savunmuştur. “Eşit işe eşit ücret” düşüncesini ilk defa öne atan Salomon, kadın işlerinin geçici, niteliksiz ve tesadüfî bir karakter olmaktan çıkarılması gerektiğini savunmuştur (Salomon, 1906, s.83).

Salomon, 5 Mart 1906’da üç kişilik jüri heyetinin huzurunda sözlü sınava girmiş ve ilgili doktora tezini savunmuştur. Salomon, Max Sering (1857–1939)’in ana ders konusu olan millî ekonomiden “iyi derecede bilgili”, Alois Riehl (1844–1924) tarafından felsefeden “üst derecede yeterli” ve Max Lenz (1850–1932) tarafından ise tarihten “tam yeterli” notu almıştır. Jüri heyeti, ortak bir değerlendirme sonucunda kendisine nihai bir kararla pek nadir olarak verilen “valde laudabile” (takdire değer) notu verilmiştir (Archiv HUB, Nr. 415).

Salomon, 34 yaşında Almanya’da yazdığı bu doktora teziyle felsefe alanında doktora unvanı elde eden ilk kadınlardan biri olmuştur.

Nazi Rejiminin Baskıları ve ABD’de Sürgün Hayatı

Salomon, Yahudi bir aileden gelmenin sıkıntılarını hayatı boyunca yani daha Nazi Rejimi iktidara gelmeden önce de yaşamıştır. Mesela Alman Kadın Dernekleri Birliği’nin yönetim kurulunda yer aldığı halde Yahudi soyundan geldiği için diğer üyeler tarafından Birliğin başına geçmesi uygun görülmemiştir. Halbuki kendi dinine karşı mesafeli olan Salomon, 1914’de resmen Luther’in kurduğu Evangelik dinine geçmişti bile. Buna rağmen I. Dünya Savaşından sonra da yani 1918’de ICW’nin başkanı olmasına yönelik itirazlar bizzat yönetim kurulu üyelerinden gelmiştir. Gerekçe olarak Yahudi ismi taşıyan birine halkın gösterebileceği tepki öne sürülmüştür (Sachße, 2005, s.389-391)

Nazi Rejimi, Yahudi kökenli olması hasebiyle Salomon’un doktora tezini iptali için ilgili üniversiteye baskı yapmıştır. Gerekçe olarak da 28 Ocak 1939’da Resmi Gazetede yayınlanan “Vatandaşlıktan Çıkarılanların Listesi”nde 98. sırada yer alması gösterilmiştir (Deutscher Reichsanzeiger, 1939, s.118). O tarihte Salomon, zaten iki yıldan beri ABD’de sürgün hayatı yaşamaktaydı.

Salomon, Almanya’yı terk etmeden önce de 1933’ün sonuna kadar bütün resmi görevlerini bırakmak zorunda kalmıştır. Nazi Rejiminin gizli polisleri (Gestapo) tarafından 26 Mayıs 1937’de gözaltına alınmış, saatlerce süren bir soruşturmaya tâbi tutulmuş ve tehdit edilmiştir. Eğer üç hafta içinde Alman topraklarını terk etmez ise temerküz kamplarına atılacağı yönünde kendisine bir ultimatoma verilmiştir. Bu bağlamda hatıratında Salomon şunları ifade etmektedir: “Herhangi bir partiye hiçbir zaman üye olmadığım halde elbette temsil ettiğim ne varsa Nazilerin hoşuna gitmezdi. Ben Yahudi ırkından gelmekteydim, ben mücadele eden Protestan kilisesine mensup-

tum, ben ilerici bir kadındım, uluslararası boyutuyla düşünen ve dolayısıyla barışçı bir kimliğim vardı" (Salomon, 2008, s.352).

Salomon, 65 yaşında geldiğinde Almanya'yı 18 Haziran 1937'de terk etmek zorunda kalmıştır. Bu göç, geri dönüşü olmayan bir yolculuk olmuştur. İngiltere üzerinden 28 Eylül 1937'de "Berengaria" gemisiyle ABD, New York limanına ulaşmıştır. Gemide bulunan bütün yolcularla birlikte Salomon, New York şehrinin Hudson Nehri ağzında bulunan Ellis Adasına götürülmüş ve orada ABD'ye iltica sebebinin detaylarını anlatmak mecburiyetinde kalmıştır. Salomon'un iltica talebi ABD tarafından kabul edilmiştir.

Ne var ki Salomon, New York'ta yalnızlığa itilmiş bir yabancı olarak ilk dört yılını otellerde, pansiyonlarda ve yurtlarda geçirmiştir. Daha sonra East 79. sokakta kendine küçük bir daire bulmuştur. ABD'de yaşadığı ilk beş yılını "vatansız" olarak geçirmiş, ancak 1944'de ABD vatandaşı olma hakkını elde edebilmiştir. Buna rağmen yurt edindiği yeni vatanında mesleki kariyerine devam edememiş ve hiçbir okulda iş bulamamıştır.

ABD'de kaldığı yıllarda İngilizce olarak yazdığı tek ve en son kitabı (Karakter ist Schicksal= Karakter Kaderdir), hatıralarıyla dolu olduğu için düşüncelerini, duygularını ve hayatta yaşadığı zorlukları buradan öğrenmek mümkündür. Ne var ki bu kitabını hayattayken yayınlamamış ve dolayısıyla baskısını görememiştir. Hatıratı, vefatından sonra ancak 1983'de Almanya'da basılmıştır. Kitabında hayatının gayesini şu şekilde özetlemektedir:

"Hayatımda yaptıklarımın içerik olarak tek bir gayesi vardı: Daha çok adaletin olduğu bir sosyal nizamın, fırsat eşitliğinin, daha derin bir dayanışma ve kardeşlik duygusunun oluşması için katkı sağlamak." (Salomon, 1983, s.271).

Salomon, 29/30 Ağustos 1948'de 76 yaşındayken New York'un en sıcak günlerinde evinde tek başına ruhunu teslim etmiştir. Ancak birkaç gün geçtikten sonra vefat ettiği anlaşılmış, cesedi evinden alınmış ve Brooklyn'da bulunan Evergreens Mezarlığına gömülmüştür. Cenaze merasimine ancak bir elin parmağı kadar insan katılmıştır (Maier, 1998, s.343).

ALİCE SALOMON'UN SOSYAL BİLİMLER BAĞLAMINDAKİ DÜNYA GÖRÜŞÜ

Salomon, sivil kadın hareketinin önderlerinden olduğu gibi sosyal bilimlerin ve hizmetlerin oluşumuna gerek teorik, akademik, pedagojik çalışmalarıyla gerekse meslek olarak kabul edilmesinde büyük katkı sağlamıştır. Sadece Almanya'da değil birçok ülkede uluslararası açılımlarıyla özellikle sosyal hizmet mesleğinin gelişmesinde öncü rol almıştır. Kendisi tarafından belirlenen sosyal pedagojik ilkeler, bugün bile sosyal hizmet alanında eğitim veren birçok okul ve mesleki kuruluş için geçerlidir. Peki Salomon, bilimsel bağlamda kendisini nasıl görmektedir? Aşağıdaki kendisine ait sözler, bize çok boyutlu yönünü yansıtmaktadır:

“Ben neydim? Bir mürebbiye ve öğretmen veya bir sosyal çalışmacı ve reformcu muydum, bir doçent (okutman) ve yazar mıydım veya topluma duyarlı feminist ve barışçı eğitimleri olan bir burjuva mıydım? Hakikat şu ki ben, her birinde eğitim almadığım halde bütün bu faaliyetleri birleştirerek yaptım.” (Salomon, 2008, s.15).

İşte Salomon’un sosyal politika ve sosyal hizmet alanındaki farklı yaklaşımının temeli, sosyal sorunları bir bütünlük içinde ve hatta multi-disipliner bir yaklaşımla ele alarak, burjuva sınıfından gelen kadın hareketinin “manevi annelik” (Geistige Mütterlichkeit) teorisini, Protestan Kilisesinin ahlâkî ve sosyal fikirleri ile bütünleştirebilmesine dayanmaktadır. Kadınların sosyal hizmetlere özel yatkınlığının temel bir göstergesi olarak algılanan “manevi annelik” fikrine göre kadınlar, evde ve ailede olduğu gibi toplum meselelerinde ve devlet işlerinde de işlevsel olarak barışçıl, dengeleyici, uzlaştırıcı bir rol üstlenmelidir. Dolayısıyla sosyal hizmet, burjuva kadın hareketi için etkili bir meşguliyet ve çalışma alanı olmaktadır. Kadınlar, kendilerine özgü manevi güçleriyle başka alanlardan çok sosyal hizmet alanında özel doğal kabiliyetlerini başkalarına fayda sağlayacak bir şekilde geliştirebiliyordu. Bu yönüyle erkeklerden daha üstün olan kadınlar, toplumun sosyo-kültürel gelişimi açısından vazgeçilmez varlıklar olarak görülmekteydi (Schwerin, 1894, s.89).

Sosyal hizmetin bir kadın mesleği olarak kabul edilmesine yönelik çalışmalar sürecinde “manevi annelik” kavramının yanında “manevi mücadele” (Geistige Kämpfertum) kavramı da ortaya çıkmıştır. Daha çok kadın düşünür Gertrud Bäumer tarafından kullanılan ve Salomon tarafından da benimsenen “manevi mücadele” kavramı yoluyla burjuvazinin dünya görüşüne uygun bir şekilde sosyal çalışma fiilen şekillenmeliydi. Bu bağlamda sosyal meslek işi, idealizmin ta kendisidir. Bu işi yürütebilmek için temiz ve güçlü bir inancın yanında temeli sağlam manevi/ahlaki değerlere bağlılık bilincine ihtiyaç duyulmaktaydı (Bäumer, 1917, s.340).

Sosyal Politika ve Sosyal Çalışma Arasındaki İlişkiye Bakışı

Salomon, daha 1930’larda o döneme kadar Almanya’da yaygın olarak kullanılan “Refah Hizmeti” (Wohlfahrtspflege) yerine “Sosyal Çalışma” (Soziale Arbeit) kavramını kullanmıştır. Salomon, “Sosyal Çalışma” kavramından dezavantajlı ve muhtaç sosyal grupların durumlarının iyileştirilmesine yönelik çabaların bütününe anlamaktaydı. “Sosyal Çalışma” kavramı, sadece annelerin korunması, kadın işgücüne yönelik çalışma saatlerinin kısaltılması, dulların sosyal güvencesi ve aynı/nakdi yardımlar gibi sosyal politik reformlardan ibaret olarak görülmemektedir.

Salomon’a göre sosyal çalışma, özellikle kadınların kültürel hayata katılımını sağlamak için onlara fırsat eşitliği açısından eğitim hakkının verilmesini de içermekteydi. Her ne kadar sosyal çalışma, çoğu zaman ailelere, çocuklara, gençlere, engellilere ve hastalara yönelik özel danışmanlık ve ko-

ruma hizmetlerinden oluşmakta ise de netice itibariyle bütün bu gruplar, toplumun birer üyesidir. Dolayısıyla onlara destek sağlamak, bir toplumsal hizmettir ve bu anlamda bir sosyal çalışma türüdür. Salomon, "sosyal" kelimesini "topluma yönelik bir yaklaşım" anlamının çok ötesinde bir hedef olarak sosyal adaleti sağlamaya yönelik ahlaki bir yükümlülük olarak algılamıştır. Bu yönüyle sosyal çalışma, sadece yoksullara yardım etmekten ibaret değildir, aynı zamanda onlara alternatif (mesleki) eğitim ve istihdam imkânları sunmaktır. Yoksulluk, sosyal gruplar arasında sadece maddi eşitsizliklerden oluşan bir adaletsizlik değildir. Adaletsizlik, örneğin ikamet edilen sağlıklı meskenlerde, eğitime erişilebilirlikteki engellerde ve kadınlara yönelik dışlamalarda da kendisini göstermektedir (Salomon, 1927).

Sosyal çalışma faaliyetleri, bu açıdan sadece yoksulların maddi ihtiyacını karşılamamalıydı, aynı zamanda sosyal eğitim etkinlikleriyle yoksulluktan ve cahillikten kaynaklanan kültürel sapmaları da önlemeliydi. Salomon'a göre bu bağlamda sosyal çalışma uzmanları, hem devlet, ekonomi ve toplum gibi sosyal siyaset bilgilerine hem de muhtaçların sosyal hakları, spesifik pedagojik yöntemler ve planlı sosyal yardım süreçleri gibi sosyal hizmete mahsus özel bilgi ve tecrübelerine sahip olmalıdır (Socialnet, 2020).

Sosyal Çalışma Bilimine Bakışı

Sosyal çalışma, halkın refahına yönelik bütün çabaların sadece bir kısmını yansıtmaktadır. Halkın refahı, kültür politikası, iktisat ve toplum politikasından farklı olarak sosyal çalışma bilimi, sınırlandırılabilir belirli bir konu ile ilgilenmekten ziyade şu veya bu sebepten ötürü sosyal yardıma muhtaç hale gelen bütün sosyal kesimlerin dertleriyle dertlenmelidir. Bu doğal özelliği ile sosyal çalışmanın ilgi alanı da toplumsal şartlara göre değişebilmektedir. Salomon'a göre sosyal çalışmanın özel ilgili alanları, şu konulardan oluşmaktadır (Salomon, 1928a, s.14):

- a) Konut hizmetleri (İnşaat politikası; Kiracıların korunması; Mesken İdaresi vb).
- b) Sağlık hizmetleri (Bebek ve annelerin himayesi; Hasta ve "sakatların" korunması).
- c) Gençlik hizmetleri (Gençlik kanunu; Gençlik dairesi vb).
- d) Toplum eğitimi (Halk eğitim okulu; İşçilerin eğitimi; Halka yönelik tiyatro vb).
- e) Ekonomi hizmetleri (Muhtaçların korunması; Emekliler; Körler, Göçmenler, Risk altında olanlar vb).
- f) Çalışma ilişkileri (İş bulma hizmetleri; İşsizler; İşletmelerde sosyal çalışma; Sosyal sigortalar vb).

Alice Salomon'un yaşadığı dönemde sosyal bilimler, toplumsal olguları biyolojik ve doğal argümanlarla ele almakta ve mevcut sosyal durumu olduğu gibi kabul etmekteydi. Dolayısıyla yoksulların ve güçsüzlerin içinde buldukları kötü durumlarına yönelik şikâyetle bulunmaları yersiz ve gerek-

sizdir. Lehlerine olabilecek bir sosyal değişim/dönüşüm hakkı da dolayısıyla söz konusu değildi. Bu tezi savunmayan Salomon ise zayıfların korunmasını talep etmiştir (Salomon, 1928a, s.15).

Sosyal refah hizmetlerinin temel görevi toplumun en zayıf sosyal kesimlerinin durumlarını iyileştirmektir. Bunun için ilk başta yoksulluğa ve muhtaçlığa sebep olan risk faktörleriyle mücadele etmek gerekmektedir. Böyle bir amaç güden sosyal çalışma, büyük iktisadi sorunların ortadan kaldırılmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Muhtaçlara öyle bir tarzda destek verilmelidir ki toplum içinde ekonomik görevlerini özerk olarak yerine getirebilsin. Sosyal çalışma sayesinde halkın sosyal birliğini sağlamak mümkündür. Sosyal birliğin anlamı, sınıfsal sınırların geçişliliğini kolaylaştırmak suretiyle insanların özgürlük ve adalet içinde birlikte yaşamalarını sağlamaktır. Doğanın hâkimiyetini elde eden insanoğlu, çalışır ve ürün elde eder ama kendi aralarında kardeştir veya yoldaştır. Salomon da bu bağlamda sosyal yardım görenlerin, toplum ekonomisine tam olarak entegre edilebileceklerine inanmaktaydı (Salomon, 1928b, s.5).

Bu görüşüyle Salomon, sosyal darvinist kuramlarına mesafeli bir duruş sergilemiştir. Sosyal refah hizmetlerinin dünya görüşünün temel ilkesi de buna göre her insana onurlu bir hayat hakkı tanımak olmalıdır. Sosyal çalışma bağlamında her düşünce, her bilgi, her eylem, bütün insanların aynı değerde olduğunu gösteren bir dünya görüşüne dayanmalıdır. Ahlak ve din, bu anlamda mutlak olarak bilimsel sosyal refah hizmetini şekillendiren unsurlardan olmalıdır. Salomon'a göre sosyal refah hizmeti, sosyal bilimlerin içinde en pratik olma özelliğinin ötesinde sosyal barışın da teminatıdır.

Ülkeler, kendi içinde sosyal barışı temin ederse dünya barışına da katkıda bulunmuş olacaktır. Bunun için her bir insanın vicdanına toplumun kaderinin kendi elinde olduğu bilinci verilmeli ve ulusal birliğin korunmasına yönelik olarak toplumsal sınıflar arasındaki mesafeler azaltılmalıdır. Sosyal barışı sağlamış olan her bir toplum/ülke, bütün insanlığın bir parçası olduğuna göre toplumlar/ülkeler arası kültürel alış veriş sayesinde dünya barışına da katkı sağlamış olacaktır.

Sosyal çalışma, insanı bir bütün olarak ele aldığı için çalışma hayatına katılımına yönelik olarak mesleki eğitimin yanında çalışma hayatında bulunan insanların sağlığına da önem vermektedir. Sağlık hizmetleri, insanın bedensel, zihinsel ve duygusal yönlerini güçlendirmelidir ki kültürel değerler de insan eliyle korunabilsin. Salomon'a göre sosyal çalışma, bir insanın kişiliğini en sağlıklı bir biçimde geliştirebilmesi için azami derecede katkıda bulunmalıdır. İç dünyaları güçlü olan bireyler, hem topluma daha kolay uyum sağlayabilmekte hem de toplumun değerlerine sahip çıkabilmektedir. Bu doğrultuda sosyal çalışma bilimi, aşağıdaki hizmetleri sunabilmelidir (Salomon, 1928b, s.6-7):

- a) Muhtaçlara, var olan güçlü yönlerini koruyabilmeleri ve değişik risklere maruz kalmamaları için yardım edilmelidir
- b) Güçlü yönleri mümkün mertebe geliştirilmelidir

- c) Zarar görmüş güçlü yönlerin mümkün mertebe bütünüyle giderilmesi ve yeniden eski güce kavuşabilmeleri için çaba gösterilmelidir
- d) Tedavisi, iyileştirilmesi ve rehabilitasyonu mümkün olmayan hallerde muhtaçların bakımına yönelik hizmetler sunulmalıdır.

Uygulamada bu hizmetler, çoğu zaman iç içe olduğu için genelde birlikte yürütülmesi önerilmektedir. Salomon'a göre tedavisi/iyileştirilmesi mümkün olan ve olmayan durumlar vardır. Yaratılış gereği topluma düşmanlık beslemeye meyilli asosyal insanlar her zaman vardır. Bu insanlar, sadece dış çevrenin bir sonucu olarak böyle değildir. İçlerinde cemiyet hayatına zarar verebilecek bazı olumsuz unsurlarla dünyaya gelirler. Bu şartlar altında sosyal çalışmanın temel görevi, mahiyeti gereği asosyal insanların hem kendilerine hem de topluma zarar vermelerini önlemek amacıyla onları zorunlu olarak kurumsal koruma altına almaktır (Kleve, 2003).

Sosyal Adaletsizlik Sorununa Bakışı

Salomon'un sosyal hizmet teorisinin temel dayanağı, sosyal adaletin hedeflerine dayanmaktadır. Özellikle hiçbir şeye sahip olmayan işçi sınıfının en mağdur temsilcileri olarak kadınlar ve çocukların sosyal sorunları, onu en fazla ilgilendiren kesim olmuştur. Bu anlamda sosyal hizmet, muhtaçlara iyilikte bulunmak, merhamet veya acımdan çok âdil davranmaktır (Salomon, 1909, s.248).

Sosyal yönden âdil bir tutum ve davranış sergilemek, her zaman eşit(likçi) davranmak değildir. Çünkü her insanın sosyal durumu, kültürel yapısı, maddi konumu ve özel ihtiyaçları kendine has olması hasebiyle farklıdır. İnsanların ve özellikle kadın ve erkeklerin farklı olduklarını kabul etmek, aynı zamanda eşit konumda olmayanların adaletini sağlayabilmek için eşit olmayan kanunların gerekliliğine de inanmak anlamına gelmektedir (Salomon, 1930, s.249).

O dönemlerde tartışma konusu olan "Annenin Korunması Kanunu" da bu bağlamda günümüzün pozitif ayrımcılık ilkesi doğrultusunda gerekli olan bir yasal düzenlemedir. Bilhassa toplumsal boyutuyla etkili sosyal grupların gücünün suiistimalini engelleyen kanunlara ihtiyaç vardır. Aksi takdirde güçlü olan sosyal grupların zayıf kesimleri sömürmesi ve istismar etmesi, bir sosyal risk faktörü olarak her zaman mümkün olacaktır. Kanunların ve sosyal politika tedbirlerinin sosyal sorunları çözmede yetersiz kaldığında devreye mutlaka sosyal hizmet girmelidir. Salomon'a göre sosyal yardım ve desteğin yanında sosyal hizmetin en etkili araçlarından birisi de güçlendirme (empowerment) mekanizmasıdır (Kuhlmann, 2000, s.112).

Güçlendirme, insan hayatında hür irade, kararlılık, bağımsızlık, yeterlilik ve özerklik gibi kişiye olumlu etki yapan hasletleri artırıcı strateji ve tedbirlerin bütünüdür. Yardıma muhtaç kişinin kişisel sorumluluk üstlenerek, günlük ihtiyaçlarını kendi azmi ve gücü ile karşılamasını sağlamayı amaçlayan sosyal çalışma, Salomon için önemli bir yaklaşımdır. Kaynakları ve

imkânları kullanmada kendi kendine yeterli olma sürecinde kişiye sağlanan profesyonel sosyal destek hizmetleri, kanunların da yapamayacağı bir iştir.

Bazı insanların yoksul, bazılarının ise zengin olması, tabiat kanununun bir sonucu olmadığını düşünen Salomon'a göre sosyal adaletsizin kaynağı, iş bölümünü öngören sanayileşme toplumundaki oluşan kaynakların ve varlığın âdil bir şekilde dağıtılmamasıdır. Varlıklı ve varlıksız kesimler arasında sağlıklı sosyal ilişkiler sağlanmadığı sürece yoksullar ile zenginler arasındaki uçurumun olması doğaldır. Bu iki kesim arasında istem dışı olarak tüketim ve üretim bakımından bir bağ bulunduğu halde günlük hayatta aralarında dağlar kadar fark vardır. Misal olsun diye Salomon, şöyle bir örnek vermektedir: Zengin muhitlerde yaşayan varlıklı insanların okudukları gazeteler ve giydikleri güzel elbiseler, yoksulların barındığı fabrika bölgelerinde üretilmektedir. Ancak bakımlı muhitlerde ikamet eden zenginler, sabah kahvaltılarını mükellef sofralarda yaparken, gecekonduarda barınan yoksullar, temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamamaktadır (Kuhlmann, 2000, s.114).

Sosyal eğitim, bu anlamda her zaman bu çarpıcı tabloyu görebilmek ve bir sosyal bilinç geliştirmektir. Salomon'un kurduğu okullarda öğrencilere sosyal adaletsizliğin nedenleri gösterildiği gibi yoksullukla mücadelede bilişsel farkındalığın yanında sosyal duyarlılığın ve duygusal bilincin de gelişmesine yönelik eğitim de verilmekteydi. Bu toplumsal eğitim anlayışı sayesinde varlıklı kesimlerden gelen öğrencilerin kendi refah seviyeleri ile muhtaç annelerin hayat şartları arasındaki farkı kıyaslayarak görmelerinin sonucunda yardım etme ve iyilikte bulunma sorumluluk duygusu geliştirilmekteydi. Bilgi, bilince ve en nihayetinde vicdana hitap etmeliydi (Kuhlmann, 2000, s.115).

Kapitalist Üretim Sistemine Bakışı

Tüketim ve üretimin olduğu bir toplumda fabrikatörlerin gücü olduğu gibi sömürülmeye karşı tüketicilerin ve işçilerin de bazı olanakları olmalıydı. Salomon, üretici ve tüketicilerin elini güçlendirmek adına bazı ürünlere boykot mekanizmalarının geliştirilmesini ve ayrıca tüketim kooperatiflerinin kurulmasını savunmuştur. Bilindiği üzere tüketim kooperatifleri, tüketim ürünlerini toptan ve en ekonomik yöntemlerle uygun fiyatlarla alarak tekelci ve spekülâtif kazançları bertaraf etmek ve kooperatif üyelerinin satın alma gücünü artırma amacıyla üyelerinin bütçelerine uygun ve ucuz ürünler satan kooperatiflerdir (Kuhlmann, 2000, s.88).

Bu doğrultuda Salomon, sağlıklıları tehdit edilen ve eğitimden mahrum bırakılan küçük çocuklar tarafından ağır şartlar altında evlerde üretilen oyuncakların, zengin ailelerin çocukları oynasın diye satılmasını vicdanen kabul edilemez bir yaklaşım olarak görmüştür. Ayrıca evlerde yoksul anneler tarafından üretilen elbiseler, iç çamaşırlar ve bazı tüketim ürünleri de sosyal duyarlı zengin tüketiciler tarafından boykot edilmeliydi. Sabah üçten

gece yarılarında kadar çamaşırhanelerde çalışmak zorunda olan kadın işçilerden de böyle bir hizmet talep edilmemeliydi. Bir taraftan çalışma şartlarının insani olmasına dikkat eden fabrika ve hizmet sektöründeki işletmelerin isimleri bir "Beyaz Liste"de belirlenmeli diğer taraftan da bu sosyal kurallara uymayan fabrika ve diğer işletme sahiplerine baskı yapılmalıydı (Kuhlmann, 2000, s.89).

Salomon'un ekonomi anlayışına göre toplumdaki sosyal ilişkiler, karşılıklı iktisadi bağımlılığa dayanmaktadır. Hayatın devam etmesi açısından zengin ve yoksul kesim birbirine muhtaçtır. Bu doğal muhtaçlık, dünyaya gelen bebeklerde bile kendisini göstermektedir. Bebekler, ilk yıllarda duygusal ve fiziksel yönden anneye bağımlıdır. Çocuklar, ebeveynlerin ekonomik katkılarından yararlanmakta ve yetişkin olarak da toplumun kültürel yapısından nasiptar olmaktadır. "Toplum, bireyin dünyaya gelmesinden önce de vardı, onun gitmesinden sonra da var olacaktır. Bizler başta dil ve ahlaki duyarlılık olmak üzere insan gibi insan olma vasfını, toplum sayesinde elde edebildik. Bunun için topluma karşı bir borcumuz olarak ona şükran duymalıyız." (Salomon, 1933, s.723-724).

Toplumda yoksulluk ve adaletsizlik, hızlı sanayileşme, çarpık kentleşme, geniş aile ve akraba ilişkilerinin kaybolmasına bağlı iktisadi değişimlerin bir sonucudur. Sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan geleneksel sosyal yapılar, tahribata uğradı ve işlevini yitirdi. İktisadi kalkınma, toplumun zayıf kesimlerinin durumunu iyileştiremiyorsa toplumun genel menfaati için sosyal adalet sağlayıcı müdahalelere ihtiyaç vardır. Devlet, uzun süre müdahale etmeyerek piyasaya güvendi. Ne var ki Salomon'un saptamalarına göre piyasa, işgücünden başka hiçbir kaynağı olmayan garibanların istem dışı da olsa sömürülmesine sebebiyet vermiştir. Serbest kapitalist ekonomide kadınlar ve çocuklar, sömürü halkasının en zayıf kesimidir. Özellikle tek başına çocuklarına bakmak zorunda olan annelerin, çok çocuklu dulaların, boşanmış veya terk edilmiş kadınların kendi başlarına hem çocuklarına bakmaları hem de onlar için çalışıp para kazanmaları olanaklı değildir. Onun için kamusal sosyal politikaların yanında sivil sosyal hizmet müdahalelerine de ihtiyaç vardır (Kuhlmann, 2000, s.90-91).

Sosyal Reform ve Sosyalist Devrim Arasındaki İlişkiye Bakışı

Salomon, marksist ve sosyal demokrat terminolojiden farklı olarak yoksul işçiler için "proletarya" kelimesini kullanmak yerine "varlıksız sınıf" (besitzlose Klasse) tabirini kullanmayı tercih etmektedir. Marksist literatürde proletarya, emeğini belirli bir ücret karşılığı satarak geçinen, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayan ve çoğunlukla çalışma şartları açısından sermayedar sınıfın insafına terk edilen, kapitalist/burjuva sınıfı tarafından sömürülen ve dolayısıyla mazlum durumunda olan insan topluluğudur (Salomon, 1912, s.240).

Salomon'un hayatı boyunca çalışıp, emeğinin karşılığını alamayan, iki yakası bir araya gelemeyen ve ağır şartlar altında çalışan işçi sınıfına "mülk sahibi olmayan sosyal kesim" olarak tanımlaması, aslında bir sosyal sorun gerçeğini farklı bakış açılarıyla kabul etmekten başka bir şey değildir. Gerçek şu ki kadın ve erkeklerden oluşan işçi kesimi, kapitalist sanayi toplumlarında geçimini emeği ile sağlayan sosyo-ekonomik yönden toplumun en zayıf halkasını teşkil eden sosyal grup idi.

Ancak Salomon "varlıksız sınıf"tan bahsederken, bu kapsamın içine işçi sınıfının yanında rençperler (tarlalarda çalışan işçiler), ev hizmetlerinde bulunan kadın işçiler ve işçi olarak çalışan ustalar gibi emeğini ucuza satan işgücünü de dâhil etmektedir. Maddi varlığa sahip olmayan birçok işgücü, âdil olmayan iş bölümünden dolayı yardıma muhtaç hâle getirilmiştir. Salomon, "varlıksız sınıf"ın sefaleti ile sömürücü kapitalist ekonomi sistemi arasındaki ilişkiyi gayet iyi görebildiği halde sosyal adaletin temin yolunun sosyalist bir devrim ile olabileceğine inanmamaktaydı (Salomon, 1912, s.240-241).

Diğer taraftan daha çok sosyalist düşünceli kadınlar, sosyal çalışma faaliyetlerine başladığı daha ilk yıllardan başlayarak Salomon'a, burjuva odaklı sosyal reformcu yaklaşımlarından ötürü tepki göstermekteydi. Buna göre burjuvaziye bağlı sosyal reform çabaları, kadın işçilerin sınıfsal bilincinin kaybolmasına yol açmaktaydı. Salomon'un İngiliz Settlement-Hareketinden ilham alarak "Kadın Gruplar İçin Sosyal Yardım Çalışması Derneği" çatısı altında 1898'de Berlin'de özel bağışlar sayesinde oluşturduğu Genç Kadın Çalışanlar Kulübü'nün etkinlikleri, sosyal demokrat kadın yazar Lily Braun (1865-1916) tarafından eleştirilmiştir. Braun, bir sosyal demokrat dergisinde kulüp içinde yapılan çalışmaların genç kadın işçileri işçi hareketinden uzaklaştırdığını ve böylece Salomon'un kapitalist sistemin ortadan kaldırılmasını engellediğini iddia etmiştir (LEMO, 2020).

Halbuki kulübe hemen her gün yüze yakın fabrika işçisi gelmekteydi ve burada kendilerine çok makul fiyatlarla içecek ve giyecek veriliyordu. Ayrıca işsiz kadınlara iş bağlantıları kurulup kendilerine uygun yerlerde çalışma olanağı sağlanıyor, evsiz barksız kadınlara mesken temin ediliyordu. Kulüpte kadınlar için kültürel etkinlikler tertipleniyordu, Noel kutlamaları yapılıyor ve konserler veriliyordu. Salomon'un en büyük arzusu, kulüpte yapılan etkinlikler sayesinde işçi kadınlar arasında dayanışma duygularını canlandırmaktı. Ancak bu şekilde kendi temel haklarına karşı bile yabancı olan, sınıfsal menfaatlerini savunamayan ve sendikal hareketlerden uzak kalan işçi kadınların bilinçlendirilmesi mümkün olabilirdi. Önemli olan yoksul kadınların çalışma şartlarının iyileştirilmesi bağlamında iş güvenliği ve daha yüksek ücret için mücadele edecek bir ruha sahip olmalarıydı (Kuhlmann, 2000, s.65).

Salomon, bu gerekçelerle Lily Braun'un eleştirilerini yersiz bulmaktaydı. Kadın işçilerin siyasi veya sendikal yönden aktif olabilmeleri, ilk önce ken-

dilerine günlük hayatın zorluklarını azaltacak desteğe bağlıydı (Salomon, 1983, s.40-41).

Salomon, sosyalizmin iktidara gelmesiyle meşru olan kadın haklarının otomatikman sağlanacağına dair inancı da pek yoktu. Komünist Doğu Blok ülkelerinde toplumların temel özgürlüklerinden bile yoksun edildiğini ve bu yüzden de sürdürebilir olamadığı gerçeğini düşünecek olursak, Salomon'un bu konuda ne kadar haklı olduğunu söyleyebiliriz. Sosyal demokrat ve sosyalist görüşleri bir türlü benimseyemeyen Salomon, vicdan ve sorumluluk sahibi bir sosyal çalışmacı olarak sosyal sorunların çözümü noktasında reform ve devrim konularını şu şekilde ele almıştır:

“Başlangıçta insan, her şeyi ya kapkara ya da bembeyaz olarak görür. Ondan sonra öyle bir zaman gelir ki gece yarılarna kadar uyuyamazsın ve kafanı gölgelerin üzerine çıkararak, bu iki şey arasında kalırsın. Sosyal çalışmada insanın başına gelebilecek belki de en büyük kriz ve aşılması gereken en büyük hayal kırıklığı, ilk büyük heyecandan sonra her şeyin radikal bir şekilde değiştirilebilir olduğu inancını yitirmektir. Özellikle devasa sorunların karşısında küçük yardımların bir işe yaramadığı görüldüğünde” (Salomon, 1916, s.93).

Toplumsal tabanı olmayan, sosyal yardımlaşma bilincini oluşturmayan her türlü merkezi değiştirme teşebbüsünün, sosyal sorunları köklü bir şekilde çözemeyeceğine inanan Salomon, tedrici de olsa toplumu doğal haliyle bir sosyal değişime götürecektir kapsamlı ve birbiriyle ilişkili ekonomi ve eğitim reformları ile bunun sağlanabileceğini düşünmekteydi. Kapitalist devlet düzenini devrimle yok etmekle âdil bir toplum nizamının elde edilemeyeceğine inanan Salomon, Marksistlerin de bundan dolayı sosyalist olmayan sosyal reformcularla işbirliğine yanaşmayacağını düşünmekteydi. Nitekim yukarıda izah edildiği gibi sosyalist kadın hareketine katılan birçok sosyal demokrat kadın aktivist de Salomon'un sosyal reformcu çalışmalarından uzaklaşmış ve ayrı bir örgütlenmeye gitmiştir.

ALİCE SALOMON'UN KADIN POLİTİKALARI İLE İLGİLİ DÜNYA GÖRÜŞÜ

Salomon'un kadın endeksli dünya görüşü, aile dostu sosyal politikaların temellerini oluşturmuştur. Bu doğrultuda kapitalist sistemin doğurduğu ataerkil yapının özelliklerini iyi tahlil eden Salomon'un kadınların cinsel özgürlükleri, sosyal demokrat kadın hareketi, kadınların doğası, toplum ve iş hayatına etkisi gibi konulara dair görüşleri bugün de aktüalitesini koruduğu için bu çalışmada derinlemesine ele alınmıştır.

Ataerkil Kapitalist Toplumda Kadına Bakışı

Salomon'un tespitlerine göre toplumda sosyal adaletin olmaması, hem kapitalist sistem hem de bunun doğurduğu ataerkil yapıyla ilgiliydi. Kapitalist sistemde erkek otoritesine dayanan bir tür toplumsal örgütlenme düzeni,

özellikle kadınların ezilmesine yol açmaktaydı. Buna göre ataerkillik (partiyarka), kapitalizmin desteği ile yoksulluğun yaygınlaşmasına da zemin hazırlamıştır.

Burada dile getirilmesi gereken en temel sorun veya gerçek, cinsiyetten bağımsız olarak bütün insanlarda olduğu gibi kadın ve erkeğin birçok yönüyle hem birbirinden farklı hem de aynı olmasıdır. Bundan dolayı normal şartlarda her bir cinsiyete yapılan eşit(çi) veya özel muamele, netice itibarıyla bu dengeyi bozmakta ve adaletsizliğe yol açmaktadır. Buna dikkat edilmediği için gerek burjuvaya gerekse işçi kesimine mensup kadınlar, farklı sonuçlar da doğursa içinde buldukları özel durumlarına göre haksızlığa uğramakta ve ezilmekteydi. Çocukları olmadığı halde burjuva kız ve genç kadınların çalışmasına müsaade edilmezken, işçi sınıfından gelen yoksul kadınlar, çocuklarına bakabilmek için en kötü şartlar altında günde 10 saatten fazla çalışmak zorundaydı.

Çalışmak zorunda kalan kadınların birçoğu, işyerlerinde kapitalist fabrikatörlerce sömürüldükleri yetmiyormuş gibi bir de evlerinde kocalarının hayvani ve dürtüsel isteklerine maruz kalmakta ve vahşice şiddet görmekteydi. Birçok kadın, istemediği halde birden fazla çocuk doğurmak ve uygunsuz şartlar altında onları büyütme zorundaydı. Bu da onların ve çocukların sağlığını tehdit etmekteydi. İşte tam da bu konularda kültürlü ve zengin kadınlar, aynı cinsiyeti paylaşan fakat ıstırap içinde olan yoldaşlarına şahsiyetli bir hayat yaşamalarında yardımcı olabilirdi. Aksi takdirde evlerinde erkeklerin her türlü şiddet ve zorbalığına uğrayan mağdur kadınlar, çaresizliği ve buna bağlı olarak üzerlerine aldıkları psikolojik yaraları istemeyerek de olsa bir ömür boyu taşımak zorundadır (Salomon, 1910, s.11).

Salomon'un sosyal çalışmalarından elde ettiği sonuçlara göre aile içi şiddetin başlıca sebeplerinden biri alkolizmdir. Erkeklerin alkole düşkünlüğü yüzünden kız çocukları da çoğu zaman cinsel istismara uğramaktadır. Kadınlardan beklenen kocalarına kayıtsız şartsız itaat, sevgi ve teslimiyetin de bir sınırı olmalıydı. Onun için kadınlara kendi özgüvenlerini oluşturabilecek, kendi şahsiyetlerini geliştirebilecek, kendi isteklerini beyan edebilecek bir eğitim verilmeliydi. Kadınların sorunları, ilk önce burada çözülmeliydi. Şiddete maruz kalan evli kadınların boşanmalarına yardımcı olunmalıydı. Boşanmalarını önlemek veya boşanmış çiftleri yeniden bir araya getirmek, ekonomik açıdan belki tercih edilebilir, lakin kendini güvende hissetmeyen kadınlar açısından böyle bir girişim, ahlaken ve sosyal yönden savunulamazdı (Salomon, 1910, s.5).

Salomon, 1930 yılında aile hayatı üzerinde yapmış olduğu farklı bir araştırmadan benzer sosyal sorunlar tespit etmiştir. Buna göre annelerin gösterdiği fedakârlık yeteneği, çelişkili boyutlarıyla kararsızlık düzeyindedir. Ev işlerine ve çocuklarına bakan çalışan anneler, azami derecede fedakârlık göstermek suretiyle bir taraftan ailenin geçimine önemli derecede katkıda bulunmakta diğer taraftan da sağlıklarını bozmaktadır. Raporlarında Salomon, çalışan annenin, sabahın köründe saat 03'30'da kalktığını, kimseden

bir teşekkür bile işitmediği halde hane halkının bütün fertlerinin çamaşırlarını ve bulaşıkları yıkadığını, dikiş işlerini üstlendiğini, fabrikaya gittiğini, yorgun argın eve döndüğünü ve kocasından dayak yediğini kayda geçirmiştir (Salomon, 1930, s.27-30).

Kadın ve Cinsel Özgürlük

Salomon, Alman sosyalist politikacı ve gazeteci-yazar August Ferdinand Bebel'in (1840-1913) 1879'da kaleme aldığı "Kadın ve Sosyalizm" (Die Frau und der Sozialismus) kitabını eleştirel bir şekilde incelemiştir. Gerçi Salomon, Bebel'in kadınlara eşit siyasi hakların verilmesi gerektiğine yönelik taleplerini takdir ediyordu. Ancak manevi ve ailevi değerlere bağlı olan Salomon'un, özgürce yaşanabilen bir cinsel hayat ile ailenin gereksizliğine yönelik görüşleri kabul etmesi mümkün değildi. Böyle bir fikir öne sürmek, olsa olsa sadece erkeklerin nefsanî arzularından kaynaklanabilirdi. Halbuki kadınlar, geleneksel olarak daha çok kültürel ve tarihsel olarak ailenin bir sosyal kurum olarak devam etmesinden yana tavır koymalıydı (Salomon, 1930, s.80).

Sosyal Demokrat Kadın Hareketi

Sosyal demokrat düşüncesinde olan birçok siyasetçi, en geç 1914'de Marksist devrimci yaklaşımından uzaklaşma gereği duymuştur. Diğer taraftan sosyal reformcu düşünceye sahip olan liberal kesimin de toplumsal düzenin daha âdil olması yönündeki girişimlerinde geç kaldığını kabul eden Salomon, netice itibarıyla sosyalistlerin sömürüye sebep olan sınıfsal yapının kaldırılmasında aynı noktada buluştuklarını da itiraf etmiştir. Ancak sınıfsal yapının değiştirilmesi ve sosyal adaletin temini hedefi, yönetsel olarak sosyal kesimlerin birbirlerine yaklaşımlarını sağlayan sosyal dayanışma yaklaşımı ile elde edilmeliydi (Salomon, 1919, s.187).

Günlük hayatta sosyal sorunlara odaklanma ve muhtaç kesimlere yardım etme açısından sosyal demokrat kadın hareketi ile burjuva kadın hareketi, özellikle I. Cihan Harbinde kol kola çalışmıştır. Savaş sonrasında birçok kadın işçi, sosyal çalışma alanındaki işini bir meslek olarak sürdürmek istemekteydi. Bunun için sosyal eğitim almaya bile hazır dılar. Salomon, kurmuş olduğu okullarında bu sosyal kesimden gelen yoksul kadınlara da sosyal çalışma odaklı özel eğitim programları vermeye hazır dı. Nitekim "İşçi Refahı" (Arbeiterwohlfahrt) derneği kurucusu Marie Juchacz (1879-1956) Salomon'un bu girişimini hatıratında takdirle anmaktadır (DW, 2020):

Salomon, çalışmalarında "Arbeiterwohlfahrt" denilen "İşçi Refah Kurumu" ile de işbirliği yapmış ve bu kurumun şu saptamaları ile güvenini kazanabilmiştir: "Sosyal refah çalışmaları, sadece yüksek sosyeteden gelen kadınların imtiyazı altında olmamalıdır. Bu işi, genel olarak her sosyal kesim-

den gelen ve bunu ciddiyetle yapmak isteyen kadın ve erkekler de yapabilmelidir. Modern sosyal çalışma alanında öncü olanların bir kısmı, bu gerçeği gördü ve “Arbeiterwohlfahrt”ın bu yöndeki çalışmalarına yardımcı oldu... Bu bağlamda Alice Salomon, Sosyal Kadın Okullarının kapılarını “Arbeiterwohlfahrt”ın genç öğrencilerine açmıştır.” (Juchacz, 1979, s.96).

Kadınların Doğası ve Sosyal Hayata Etkisi

Sosyalleşme sürecinde çocuk eğitimi ve ev ekonomisinde erkeklere göre daha çok tecrübe edindikleri için kadınların bir sosyal mesleği ifa etmekte daha başarılı olduklarına dair görüş, Salomon’a aittir. Ne de olsa sosyal hizmet alanında çalışan profesyonel kadınlar, ekonomiye katkı sağlayan çalışan kadın işçilerin verimli olmalarına hem destek verebilmekte hem de aile hayatındaki eksikliklerini giderebilmektedir. Salomon, kadın konusunda ilk çalışma yıllarında “Kadının Tabiatı” (Natur der Frau) gibi kadın ve annelerin doğal özelliklerine atıfta bulunarak, kendilerinin barışa daha yatkın olduklarının altını çizmiştir. Herkesi yaşlandıran savaş, annelerin bin bir zahmetle oluşturdukları hayatı yok eden kötü bir sahnedir (Kuhlmann, 2000, s.171).

1920’li yılların sonuna doğru Salomon, matriyarşi yani anaerkil/maderşahi aile araştırmalarına ağırlık verdi. Özellikle Jena üniversitesinde pedagoji dalında ilk profesör olan sosyal demokrat görüşlü Bayan Mathilde Vaerting’in (1884-1977) çalışmalarını inceledi. Kadın ve erkek arasındaki karşılıklı bağı, tarihsel boyutuyla ele alan Vaerting, sosyal rollerin oluşumunu da bu bağlamda tarihsel şartlara bağlamaktadır. Bu doğrultuda toplumda kadın ve erkeklerin tutum ve davranışları, elde ettikleri sosyal rol ve statüleri, doğuştan gelen farklılıklardan ziyade tarihi süreç içinde ortaya çıkan cinsiyetler hiyerarşisidir (Wobbe, 1991, s. 27-67).

Bu görüşlerden etkilenen Salomon, bundan böyle yazılarında “kadının tabiatı veya mahiyeti” gibi ifadeler kullanmak yerine “kadına birkaç bin yıldan beri dayatılan belirli görevler” gibi izahlarda bulunmuştur. Salomon’a göre tarihsel süreç içinde erkeklerin lehine dönüşen güç ilişkilerinden doğan iş bölümünün sonucunda cinsiyetler arasında fark da ortaya çıkmıştır. Buna göre kadınlara dar bir çerçevede ağırlıklı olarak insani, ailevi ve özel görevler verilmişken, erkeklere sosyal hayatın her alanında istihdam alanları sunulmuştur (Salomon, 1927, s.15).

Göttingen Üniversitesinde profesör olan filozof ve pedagoğ Bay Herman Nohl (1879-1960) ile fikri tartışmalarda bulunan Salomon, 1926’da Nohl’dan farklı olarak erkek sosyal çalışmacılardan “şövalyece” bir tutumdan ziyade “babacan” bir tavır sergilemelerini istemiştir (Kuhlmann, 2000, s.281).

“Manevî annelik” konseptini Salomon’dan takribi olarak 50 yıl öncesinden savunanların başında Bayan Henriette Schrader-Breyman (1827-1899) gelmektedir. Bu konseptte göre kadınlar pratik hayatta, erkekler ise

teoride yer almalıydı. Salomon'un "kadının sosyal misyonu" bağlamındaki yeni görüşü ise böylece "manevi annelik" çizgisinden uzaklaşmıştı (Kuhlmann, 2000, s.271).

Salomon'un "Kadının Sosyal Misyonu" görüşünün temelleri, aslında Amerika'da ortaya çıkan kadın hareketinin ve araştırmalarının adeta bir yansımasıydı. Buna göre toplumda oluşan insan düşmanlığı, ayrıştırma, ötekileştirme ve militarizm, annelerin siyasetten uzaklaştırılmasının bir sonucudur (Ruddick, 1993).

Salomon, "kadının kültürel etkisi" ve bunu somut olarak yansıtacak olan kadının sosyal hizmet alanında aktif olarak görev alması ile kadınların erkek egemen bir devleti ve bilim dünyasını etki altına alabilir. Kadının kültürel kodları ise daha çok özel hayatına ait olduğu düşünülen empati, himaye, şefkat, adalet duygusu ve duygusallık gibi değerlerdir. Bu değerler, siyasi ve sosyal hayatta ne kadar yer alırsa, toplumsal düzenin de daha âdil olacağı düşünülmekteydi. Benzer görüşler, bugün 1947 doğumlu Amerikalı filozof, hukuk ve felsefe profesörü Bayan Martha Craven Nussbaum tarafından da ileri sürülmektedir (Nussbaum, 2015).

Çalışan Kadınların Ailevi Yükü

Çalışan kadın ve özellikle çalışmak mecburiyetinde olan anneler, ailevi sorumluluklarını tam anlamıyla yerine getiremedikleri için sosyal yönden dezavantajlı durumda olduklarını kabul etmek gerektiğini düşünen Salomon, refah içinde yaşayan kadınların sosyal dayanışma anlayışı doğrultusunda en azından çocuk bakımı konusunda onların yükünü hafifletebileceklerini düşünmekteydi. Bunun için sosyal pedagojik yönden kaliteli çocuklar yetiştirmek amacıyla gündüz bakım merkezleri, kreşler ve aile danışma merkezleri açılmalıydı. Diğer taraftan özellikle terk edilmiş anneler ve çocuklu dul kadınlar başta olmak üzere çalışan bütün kadınlar, hak ettikleri ücretlerini alabilmeliydi (Kuhlmann, 2000, s.77) .

Bu zihinsel yaklaşımla sosyal çalışmanın, muhtaçlara sadece maddi kaynak temin eden bir sosyal yardımlaşma konsepti olmadığı anlaşılmalıdır. Sosyal çalışma, taciz edilen veya tek başına çocuklarına bakan kadınlara psiko sosyal destek vermenin ötesinde "annelik işinin" toplumca kabul edilmesini ve bir meslek gibi görülmesini sağlayan bir açılımdır.

Çalışan Kadın, İşçi Sendikası ve Grev

Salomon, işçi sendikalarının faaliyetlerine ve bir hak arama aracı olarak grevlere destek veriyordu. Örneğin Salomon, 1903/1904'de Saksonya Eyaleti Crimmitschau isimli bir sanayi kentinde grev yapan kadın tekstil işçilerine destek vermiştir. Kadın işçiler, demir çelik sektöründe çalışan erkek işçilerde olduğu gibi kendilerine de günlük 10 saat çalışma süresinin verilmesini talep etmiştir. Crimmitschau'da çalışan erkek işçilerin ücretleri, ev-

lerini geçindirmek için çok yetersizdi. Onun için evli kadınların yarısından fazlası tekstil sektöründe çalışmak zorundaydı. Ancak onların ücretleri erkeklerinkinden daha da düşüktü.

Çocuklu annelerin çalışması, çocuk bakımı açısından bir sosyal sorundu. Tek çocuğu olan anneler, para karşılığında çocuklarını bir çocuk yuvasına veya bakıcı bir aileye vermek suretiyle çalışabiliyorlardı. Ancak çok çocuklu annelerin çalışmaları halinde elde edecekleri gelir, çocuk bakım giderlerini çoğu zaman karşılamamaktaydı. Bunun için bu gibi anneler, çalışmak yerine, bir iki çocuğu olup da çalışan akrabalarının, komşularının veya başka annelerin çocuklarının bakımını evlerinde üstlenmekteydi. Zaruretin yol açtığı bu işbirliği, hem kadın ve anneler arasında sosyal dayanışmaya hem de çocuk bakım hizmetlerinin oluşumuna vesile olmuştur.

Daha az çalışma süreleri ile emek piyasasında daha az çalışmak suretiyle çocuklarına daha fazla vakit ayırarak ailevi sorumluluğunu yerine getirme isteği, çalışan kadınları grev yapmaya itmiştir. Salomon, Crimmitschau'da grev yapan kadın işçileri ziyaret etmiş ve birçok yazısında işverenlerin ve kent yönetiminin kadın işçilerin haklı taleplerini görmezden gelen tavırlarını eleştirmiştir. Salomon, açıkça grev yapan kadın işçilerin taleplerine destek vermiş ve onların kahramanca mücadelelerini övmüştür (Kuhlmann, 2000, s.82-83).

Feminist Kadın Hareketleri

19. yüzyılın ortalarından sonra Batı dünyasında ortaya çıkan ve kadın hareketi ile özdeşleşen feminizm, kadınların öncülüğünde veya kadınların katılımı ile ortaya çıkan ve kadınların haklarını savunmayı, cinsiyet ayrımından doğan sorunları aşmayı ve bu ayrıma karşı çıkmayı hedefleyen örgütlü faaliyet ve hareketlerin bütünüdür. Salomon'a göre özellikle radikal feministler, kadınlara yönelik eşitlikçi ve köktenci talepleriyle mevcut olanakları zorlayarak haddi aşmıştır. Bu aşırı talepler, kadını sosyal ve siyasi hayattaki yerini ve konumunu yükseltelim derken aslında kadınların aile içindeki özel konumunu tehdit altına almıştır. Salomon'un biraz da ütöpik bir yaklaşımla arzu ettiği hedef, özel hayatta zaten var olan annenin aile içindeki koruyucu tutumunu, profesyonel sosyal hizmet alanına yansıtma suretiyle kadının toplum hayatında sosyal rol ve statüsünü yükseltmektir.

Bugün dahi cinsiyet bağlamında sosyal görevlerin dağılımının nasıl olacağı konusu halen tartışılmaktadır. Burjuva feministler, annenin duygulu şefkati, babanın fiziksel gücünün farkına varılmadan ve gönüllü olarak aile içinde şekillendiği varsayımından yola çıkarak her iki cinsiyetin bilinç altına bu anlamda bir sosyal misyon yüklemek istemiştir. Salomon'un kadın bağlamında dünya görüşünde anne modelini ve anneye mahsus şefkatli tutumunu bir temel olgu olarak her zaman görmek mümkündür. Kadınların sevgi ve merhamet dolu özellikleri, siyasi mücadeleleri için ayrıca önemli birer kaynaktır. Onun için duyarlılığı yüksek olan kadınlar, sosyal çalışma

mesleğini siyaset açısından bir altın fırsat olarak görmeli ve değerlendirmelidir (Chodorow, 1986).

Sosyal tarih süreci açısından Salomon'un bu düşüncelerinin arzu ettiği gibi şekillenmediği bir gerçektir. Gerçi geçmişte kadınların içinde buldukları siyasal ve toplumsal şartları göz önünde bulundurduğumuzda sosyal çalışma, dolaylı da olsa kadınların sosyal misyonunu hayata geçirmeleri için zaruri bir konsept olarak görülebilse de netice itibarıyla bu sosyal mesleği ifa etmiş olan kadınlar, aynı işi yapan erkeklerden daha düşük ücret alabilmıştır. Kapitalist sistemden daha eskiye dayanan güçlü ataerkil yapılar, kadınların sosyal ve iktisadi hayatta eşit duruma gelmelerini engellemiştir (Lerner, 1995).

SONUÇ

Hitler rejiminden kurtulan Almanya'da Salomon ve eserleri uzun bir süre hatırlanmamıştır. 100. doğum yılı olan 1972'de İsviçre'de yayınlanan bir dergide kendisi hakkında sadece tek bir makale yayınlanmıştır (Rickenbach, 1972, s.55-56).

1980'li yıllardan sonra Salomon'un eserleri Almanya'da yeniden keşfedilmiş, külliyatı gün ışığına çıkarılmış, eserleri ve sosyal bilimlere katkısına yönelik olarak kişisel çabaları hakkında birçok kitap yayınlanmıştır. Bugün Almanya'da özellikle sosyal hizmet tarihi söz konusu olduğunda bilim insanları tarafından ismi mutlaka anılmakta ve hakkı teslim edilmektedir. Eserlerinin aktüalitesinin halen geçerli olmasının en önemli nedenlerden birisi, özellikle küresel çapta yoksulluk gibi karmaşık toplumsal sorunların sosyal barışı ve adaleti sağlayan sosyal politika ile güçlendirilmesi gerektiğine dair görüşleridir.

Bu bağlamda geçmişte ve günümüzde bu gibi sosyo-ekonomik sorunların giderilmesinde sosyal politika ve hizmetin bir bilim, bir meslek ve bir profesyonel müdahale aracı olarak ortaya çıkmasında kişisel gayret gösteren Salomon'un kıymeti geç de olsa devlet düzeyinde de anlaşılır hâle gelmiştir. Örneğin Alman Posta İdaresi, 1989 yılında "Alman Tarihinde Kadınlar" konulu pul serisinde sosyal bilimlere katkılarından dolayı en önemli sosyal reformcu kategorisi içinde Salomon'a da yer vermiştir⁴.

Diğer taraftan Hitler rejimi döneminde Salomon'un elinden alınan bütün haklar, vefatının 50. yıldönümünde yani 1998'de Alman hükümeti tarafından kendisine iade edilmiştir. Bugün Almanya'da birçok okul, sokak veya park onun ismini taşımaktadır. 1908'de kurduğu "Sosyal Kadın Okulu", 1971'de ilk önce "Alice Salomon Sosyal Çalışma ve Sosyal Pedagoji Meslek Yüksek Okulu" ismini almış, 1991'de ise "Alice Salomon Yüksek Okul Berlin" (Alice Salomon Hochschule Berlin) olarak değiştirilmiştir.

⁴ <http://www.german-stamps.org/frg-stamps-1989/alice-salomon-sozialreformerin>

Üniversite düzeyinde olan bu yüksekokul, 26.03.2012’de Ankara Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü ile yaptığı bir protokol çerçevesinde Türk öğretim elemanları ve öğrencileri ile işbirliği yapmaktadır (Hacettepe Üniversitesi, 2012).

2006’dan beri her yıl “Alice Salomon Yüksek Okul Berlin”, sosyal bilimlere katkı sağlayan bilim insanlarına değişik kategorilerde 6.000 Avro değerinde Alice Salomon adına ödül vermektedir. Bu doğrultuda örneğin 2012’de bir Türk kadın bilim insanı olan Emine Sevgi Özdamar’a “Alice Salomon Poetik Preis” ödülü verilmiştir. 1946’da Malatya’da doğan Özdamar, 1976’dan beri Almanya’da yaşayan Türk oyuncu, yazar ve dramaturgdur⁵.

Çağdaşları tarafından değeri anlaşılmış olsa da otoriter veya ırkçı siyasi rejimlerin baskısı ile birlikte unutulmaya terk edilen bazı bilim insanlarının buna rağmen “ölümsüz” kalabilmeleri, temel doğrularla kaleme alınmış kitaplarıyla ve stratejik önem taşıyan düşünceleriyle mümkün olabilmektedir. Bu isimler arasında kategorik olarak sosyal bilimler ve sosyal hizmet/çalışma alanına sağlamış olduğu katkılarıyla Dr. Alice Salomon’un da yer alması gerektiğine dair görüş, bilim camiasında tereddütsüz olarak kabul görmektedir.

Salomon, sosyal çalışma/hizmet anlayışının profesyonelleştirilmesi ve aile dostu sosyal politikaların bir parçası haline gelmesi ile birlikte kadın ve çocukların ihmal edilmelerinin önüne geçilebileceğine inanmaktaydı. Bu temel yaklaşım, bugün modern sosyal devletlerin de kabul ettiği ilkelerin başında gelmektedir. Özellikle sosyal hizmet ve politikalar alanına sağladığı değerli katkılarından ötürü Salomon, Türk okuyucuları ve bilhassa sosyal bilimler alanında eğitim alan öğrenciler tarafından daha fazla ilgi görmesi gereken bir kadın bilim insanıdır. Bu çalışma, belki de bir başlangıç olarak Salomon’un sosyal dünyasını tanıtmaya amacı güden Türk literatürüne kazandırılmış ilk makale niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Archiv HUB. (t.y.). *Promotion von Alice Salomon*. Philosophische Fakultät, Nr. 415. Bl. 132–166 ve Bl. 138–139 R. (El yazısıyla 4 sayfa).
- Bäumer, G. (1917). Die Ziele der sozialen Frauenschule und des sozialpädagogischen Instituts in Hamburg. In *Die Frau*. 24. Jg. 338–342.
- Berger, M. (1992). Das Ida-seele-archiv. In *KiTA: KinderTageseinrichtungen aktuell Ausgabe Bayern*. Heft: 11. 191–194.
- Bundeszentrale für politische Bildung (2016). Informationen zur politischen Bildung Nr. 329/2016. Das Deutsche Kaiserreich 1871–1918. Bonn.
- Chodorow, N. (1986). *Das Erbe der mütter: Psychoanalyse und Soziologie der Geschlechter*. München: Verlag Frauenoffensive.
- Deutscher Reichsanzeiger (1939). *Ausbürgerungsliste 90. Nr. 98, 28.01.1939*. Ausbürgerungs-Listen; Bd. 1.

⁵ <https://www.literaturfestival.com/autoren-en/autoren-2005-en/emine-sevgi-ozdamar>

- DW (Deutsche Welle) (2020). *Marie Juchacz: Ein leben im zeichen der gerechtigkeit*. 09.11.2020 tarihinde <https://www.dw.com/de/marie-juchacz-ein-leben-im-zeichen-der-gerechtigkeit/a-46994950> adresinden erişilmiştir.
- Eggemann, M. (1999). Alice Salomon (1872-1948). In *Dies./Hering, Sabine (Hrsg.): Wegbereiterinnen der modernen Sozialarbeit*. Weinheim/München: Juventa Verlag.
- Feustel, A. (2002). Das Alice-Salomon-Archiv. In S. Hering, B.Waaldijk (Hrsg.): *Die Geschichte der Sozialen Arbeit in Europa (1900-1960): Wichtige Pionierinnen und ihr Einfluss auf die Entwicklung internationaler Organisationen*. Op-laden: VS Verlag Für Sozialwissenschaften.
- Feustel, A. (2011). *Das konzept des sozialen im werk Alice Salomons*. Berlin: Metropol Verlag.
- Greven-Aschoff, B. (1981), *Die Bürgerliche Frauenbewegung in Deutschland 1894-1933*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlag.
- Hacettepe Üniversitesi (2012). *Berlin, Almanya'daki Alice Salomon Uygulamalı Bilimler Üniversitesi ile Ankara, Türkiye'deki Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü arasındaki akademik ve eğitsel işbirliği mutabakat zaptı*, 02.12.2020 tarihinde <https://www.hacettepe.edu.tr/english/hakkinda/protokol/1555.aliceprotokolen.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Juchacz, M. (1979). *Gründerin der Arbeiterwohlfahrt: Leben und werk*. Bonn: Arbeiterwohlfahrt Bundesverband e.v.
- Kleve, H. (2003). *Geschichte, Theorie, arbeitsfelder und organisationen sozialer arbeit*. Berlin: Typoskript Verlag.
- Kuhlmann, C. (2000). *Alice Salomon, Ihr lebenswerk als beitrage zur entwicklung der theorie und praxis sozialer arbeit*. Weinheim: Deutscher Studien Verlag.
- LEMO (Lebendiges Museum Online) (2020). *Lily Braun 1865-1916*. 08.11.2020 tarihinde <https://www.dhm.de/lemo/biografie/biografie-lily-braun.html> adresinden erişilmiştir.
- Lerner, G. (1995). *Die entstehung des patriarchats*. Frankfurt: Campus Verlag.
- Maier, H. (1998). *Who is who in der sozialen arbeit*. Freiburg i. Br.: Lambertus Verlag.
- Nussbaum, M. C. (2015). *Fähigkeiten schaffen: Neue wege zur verbesserung menschlicher lebensqualität*. Freiburg und München: Karl Alber Verlag.
- Rickenbach, W. (1972). Zum hundertsten Geburtstag von Alice Salomon: Begründerin des Sozialarbeiterberufes in Deutschland. In *Schweizerische Zeitschrift für Gemeinnützigkeit*. Heft: 112. p.50-56.
- Ruddick, S. (1993). *Mütterliches denken: Für eine politik der gewaltlosigkeit*. Frankfurt a.M.: Campus Verlag.
- Sachse, C. (2005), Salomon Alice. In *NDB 22*, Berlin: Duncker & Humblot Verlag.
- Salomon, A. (1906). *Die ursachen der ungleichen entlohnung von männer-und frauenarbeit*. Leipzig: Duncker & Humblot Verlag.
- Salomon, A. (1909). *Einführung in die Volkswirtschaftslehre: Ein Lehrbuch für Frauenschulen*. Leipzig: Teubner Verlag.
- Salomon, A. (1910). *Geleitwort*. In K. Heinemann, *Was Frauen erdulden: Berichte aus dem Leben*. Berlin-Schöneberg: Buchverlag d.Hilfe.

- Salomon, A. (1912). *Was wir uns und anderen schuldig sind*, Berlin Leipzig: Teubner Verlag.
- Salomon, A. (1916). *Von Kriegsnot und -hilfe und der Jugend Zukunft*. Leipzig: Teubner Verlag.
- Salomon, A. (1918). Fünfundzwanzig Jahre Mädchen- und Frauengruppen für soziale Hilfsarbeit, *Blätter für Soziale Arbeit*. 11-12. 40-43.
- Salomon, A. (1919). Wie stellt sich der soziale Arbeiter und die einzelne Organisation der privaten Wohlfahrtspflege auf die neuen Verhältnisse ein?, *Concordia*, 26 (14).
- Salomon, A. (1927). *Die ausbildung zum sozialen beruf*. Berlin: Carl Heymanns Verlag.
- Salomon, A. (1928a), *Jugend- und Arbeitserinnerungen*. In Kern, E. (Hrsg.): *Führende Frauen Europas*, München: Ernst Reinhardt Verlag.
- Salomon, A. (1928b). *Leitfaden der wohlfahrtspflege*. 3. überarbeitete Auflage, Leipzig: Teubner Verlag.
- Salomon, A. (1933), Die Anfänge der sozialen Arbeit. *Die Frau*, Nr. 40 (12). 724-742.
- Salomon, A. (1983), *Charakter ist Schicksal (Hrsg. Rüdiger Baron & Rolf Landwehr)*, Weinheim/Basel: Beltz Verlag.
- Salomon, A. (2008). *Lebenserinnerungen: Jugendjahre, Sozialreform, Frauenbewegung, Exil*, Frankfurt a. M.: Brandes und Apsel Verlag.
- Salomon, A. ve Baum, M. (1930). *Das Familienleben der gegenwart: 182 Familienmonographien*. Berlin: Herbi Verlag, 248-253.
- Schwerin, J. (1894). Armut und Armenpflege, *Die Frau*. 95(3). 85-92.
- Socialnet (2020). *Alice Salomon*. 11.11.2020 tarihinde <https://www.socialnet.de/lexikon/Salomon-Alice> adresinden erişilmiştir.
- Spoerer, M. ve Streb, J. (2014). Die Weimarer Republik in der Weltwirtschaftskrise: Geschichte oder Erfahrung? *Perspektiven der Wirtschaftspolitik*. 15(4). 291-306.
- Wobbe, T. (1991). Mathilde Vaerting (1884-1977): Eine Intellektuelle im Koordinatensystem dieses Jahrhunderts. in: *Jahrbuch für Soziologiegeschichte 1991*. Editors (Klingemann, C. vd.). Heidelberg: Springer-Verlag.

► Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar, bilgisayar ortamında ve dizgi programlarında kullanılabilir şekilde Word formatında derginin internet sitesinde bulunan **MAKALE GÖNDER** menüsü üzerinden gönderilmelidir.

Dergiye yayımlanmak üzere yollanan makaleler, “kör hakem” yöntemiyle değerlendirilmektedir. Editörler tarafından incelenen ve değerlendirilmesi uygun bulunan çalışmalar, iki ayrı hakeme gönderilmektedir. İki hakemin görüş ayrılığı durumunda, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulmaktadır. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına, yazardan hakem raporuna göre düzeltme istenmesine ya da yazının reddedilmesine karar verilmekte ve karar yazara iletilmektedir. Basımı uygun bulunan yazıların, yayımlanıp yayımlanmayacağına ya da derginin hangi sayısında yayımlanacağına editörler karar verir. Yazar, süreç konusunda DergiPark sistemi veya e-posta yoluyla bilgilendirilmektedir.

HAK İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi’ne ulaşan yazılar için yanıt verme süresi otuz gündür. Bu süre içinde yanıtlanmayan yazılar ulaşmamış demektir. Yazılarla ilgili olumlu ya da olumsuz görüş yazara mutlaka bildirilir.

Dergiye gönderilen makalelerin değerlendirmeye alınması için ön değerlendirme aşamasında mutlaka aranan şekilsel şartlar aşağıda belirtilmiştir:

- 1- Makale yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır (Kelime aralıklarından atf ve kaynakça yazımına kadar bütün detaylar yazım kurallarına uygun olmalıdır).
- 2- Dergiye gönderilen çalışma **Makale Şablonuna** yüklenerek gönderilmelidir.
- 3- Makale ile birlikte **İntihal Denetim Raporu** mutlaka gönderilmelidir.
- 4- **Makale telif ve etik sözleşmesi** mutlaka doldurulmalıdır.

► Yazım Kuralları

HAK İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi’ne gönderilen aday makaleler başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makaleler APA’6.0 Publication Manual (<http://www.apa.org>) yayın biçimine uygun olarak hazırlanmalıdır.

HAK İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi’ne gönderilen yazılar için bir sayfa sınırlaması yoktur. Ancak, yazıların 4000-7000 arası kelime sayısında olması tercih edilmektedir. Gerekli kısaltma ve uzatmalar yazarla iletişim içinde yapılabilir.

Makaleler Türkçe ya da İngilizce olarak yazılabilir. Makalenin her biri en az 150 en fazla 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce yazılmış **Öz** ve **Abstract’ı**, **MAKALE ŞABLONU’nda** aldığı biçimde verilmelidir. Yazının başlığı kısa olmalı ve 15 sözcüğü geçmemelidir. Ayrıca 3 – 5 arasında Anahtar Sözcükler ve Keywords verilmelidir.

Araştırma makalelerinde problem giriş bölümü için açıkça belirtilmelidir. Giriş bölümünü sırasıyla yöntem, bulgular, tartışma ve sonuç bölümleri izlemelidir. Deneme-derleme türü makalelerdeki bölüm başlıkları ise içeriğe uygun olarak belirlenmelidir.

Makalelerin **MAKALE ŞABLONU’na** uygun olarak hazırlanmış olması ve ilk sayfa hariç makalenin herhangi bir alanına yazar isim ve adresleri yazılmaksızın sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

Yazar(lar) tarafından dergiye ulaştırılan yazının ismi geçen tüm yazarlarca okunduğu, onaylandığı, başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu kabul edilir. Yazı yayımlandığı takdirde tüm yayın haklarının yayıncıya devredildiğini yazar(lar) kabul eder. Yayımlanan yazıların içeriğinde olabilecek çarpıtmalardan alıntıyı yapan sorumludur.

APA YAZIM KURALLARI VE KAYNAK GÖSTERME YÖNTEMİ

Metin içinde yazar veya yazarlara yapılan atf

Tek yazar:

Baysal (1982)’a göre / (Baysal, 1982, s. 26)

İki yazarlı:

Wegener ve Petty (1994)’ye göre (...) / (Wegener ve Petty, 1994, s.26)

Üç ile beş yazar arası:

İlk sefer atıf yaparken tüm yazarların adı listelenir;

(Kernis, Cornell, Sun, Berry, ve Harlow, 1993)

Sonraki atıflarda ise sadece ilk yazarın adı belirtilip “vd.” ifadesi kullanılır

(Kernis vd., 1993, s. 42)

Altı ve daha fazla yazarlı metinlerde, sadece ilk yazarın adı kullanılıp sonrasında “vd.” ifadesi kullanılır:

Harris vd. (2001) ifade ettiği üzere (...) / Harris vd. (2001)'ne göre (...) / (Harris vd., 2001, s. 112)

Yazar adının bilinmediği ya da belirtilmediği durumlarda, parantez ve tırnak içinde metindeki ilk ya da iki kelime kullanılmalıdır:

Siyasetçiler ve bürokratlar sonuçların kabul edilemez ve skandal olduğunu ifade etmişlerdir (“Die Pisa-Analyse”, 2001).

Yazar bir organizasyon veya hükümet kurumu ise, ilk atıfta olduğu gibi atıf yapılır: eğer çok bilinen bir kurum ise, sonraki kullanımlarda kısaltması tercih edilir:

Amerikan Psikoloji Derneği'ne (2000) göre.

İlk atıf: (Mothers Against Drunk Driving [MADD], 2000, s.65)

İkinci atıf: (MADD, 2000, s.65)

Aynı parantezde birden fazla esere atıfta bulunulduğunda, bunlar harf sırasına göre dizilmeli ve iki eser noktalı virgül ile ayrılmalıdır:

(Akar, H. 2010, s.65; Çalışkan, 2008, s.65; Dinçer ve Kolaşın, 2009, s.65; Engin-Demir, 2009, s.65; Tunç, 2007, s.65)

Aynı soyisime sahip yazarlarda, karışıklığı önlemek için ismin ilk harfi de kullanılır:

(E. Johnson, 2001, s.65; L. Johnson, 1998, s.65)

Aynı yazarın aynı yıl yayımlanan iki veya daha fazla eserine atıf yapılıyorsa; yıldan sonra (a, b, c) harfleri kullanılır:

Berndt (1981a)'in çalışmasına göre (...)

Kişisel iletişim vasıtasıyla ulaşılan mülakatlar, mektuplar, e-maillerde, kişisel iletişim kurulan kişinin adı ve görüşmenin tarihi belirtilmelidir. Ancak, kişisel iletişim yoluyla elde edilmiş veriler kaynakçaya eklenmemelidir:

(N. AlSayyad, kişisel iletişim, 25 Mart 2012)

N. AlSayyad küreselleşme ve neoliberalizmin (...) (Kişisel iletişim, 25 Mart 2012)

Dipnotlar ve sonnotlar

APA yazım stilinde, dipnot ve sonnot kullanımı pek tercih edilmemektedir. Bundan dolayı mümkün olduğu kadar az dipnot kullanılmalıdır. Yalnızca çok elzem bir açıklayıcı not gerektiğinde dipnot kullanılmalıdır.

Önemli not:

APA atıf ve kaynakçada “and” yerine “&” kullanılmasını önermektedir. Ancak Türkçede “&” sembolü “ve” yerine kullanılmadığından, Türkçe olarak yazılan metinlerde atıf yaparken ve kaynakça yazarken “&” sembolü kullanılmamalıdır.

Ayrıca, üç kişiden çok yazarlı metinlere atıf yaparken APA “et al.” (Kernis et al., 1993, s.65) kullanılmasını önermektedir. Ancak Türkçe’de “et al.” yerine “vd.” (Kernis vd., 1993, s.65) kullanılmalıdır.

Bununla birlikte, eğer değerlendirilmek üzere HAK İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi'ne dergisine gönderilen çalışma İngilizce hazırlanmışsa, bu metinlerde atıf ve kaynakçada APA standartlarına uygun olarak “and” yerine “&” sembolü ve “et al.” kullanılmalıdır.

Kaynakça yazımı

Temel İlkeler:

Tek yazar:

Berndt, T. J. (2002). Friendship quality and social development. *Current Directions in Psychological Science*, 11, 7-10.

İki yazar:

Wegener, D. T. ve Petty, R. E. (1994). Mood management across affective states: The hedonic contingency hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 1034-1048.

Üç ile yedi yazar arası:

Kernis, M. H., Cornell, D. P., Sun, C. R., Berry, A., Harlow, T. ve Bach, J. S. (1993). There's more to self-esteem than whether it is high or low: The importance of stability of self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 1190-1204.

Yedi yazardan fazla ise; ilk altı yazarın adı listelendikten sonra üç nokta koyup son yazarın adı eklenir. Yedi isimden fazlası yer almamalıdır:

Miller, F. H., Choi, M. J., Angeli, L. L., Harland, A. A., Stamos, J. A., Thomas, S. T., . . . Rubin, L. H. (2009). Web site usability for the blind and low-vision user. *Technical Communication*, 57, 323-335.

Organizasyonun yazar olduğu durumlarda:

American Psychological Association. (2003).

Yazar bilinmiyorsa:

Merriam-Webster's collegiate dictionary (10. bs.). (1993). Springfield, MA: Merriam-Webster.

Aynı yazarın iki ve daha fazla çalışması kullanılmışsa; kaynaklar tarih sırasına göre dizilmelidir:

Berndt, T. J. (1981).

Berndt, T. J. (1999).

Eğer yazar bir çalışmada tek yazar ve başka çalışmada ortak yazar ise, önce tek yazarlı olan çalışma listelenmelidir:

Berndt, T. J. (1999). Friends' influence on students' adjustment to school. *Educational Psychologist*, 34, 15-28.

Berndt, T. J. ve Keefe, K. (1995). Friends' influence on adolescents' adjustment to school. *Child Development*, 66, 1312-1329.

Eğer bir yazarın farklı yazarla yayımladığı eserler varsa, sıralama alfabetik olarak ikinci veya sonraki isme bağlı olarak yapılır:

Wegener, D. T. Kerr, N. L., Fleming, M. A., ve Petty, R. E. (2000). Flexible corrections of juror judgments: Implications for jury instructions. *Psychology, Public Policy, and Law*, 6, 629-654.

Wegener, D. T., Petty, R. E. ve Klein, D. J. (1994). Effects of mood on high elaboration attitude change: The mediating role of likelihood judgments. *European Journal of Social Psychology*, 24, 25-43.

Bir yazarın aynı yıl yayımlanmış iki veya daha fazla çalışması varsa, (a, b, c) gibi harfler kullanılır:

Berndt, T. J. (1981a). Age changes and changes over time in prosocial intentions and behavior between friends. *Developmental Psychology*, 17, 408-416.

Berndt, T. J. (1981b). Effects of friendship on prosocial intentions and behavior. *Child Development*, 52, 636-643.

Giriş, önsöz ve sonsözlere, bir kitap bölümü gibi atıf yapılır:

Kumar, R.ve Hill, D.(2009). Introduction,: Neoliberal Capitalism and Educaiton. D. Hill ve R. Kumar (Der.). *Global Neoliberalism and Education and its Consequences* içinde (ss. 1-11). New York: Routledge.

Dergi ve süreli yayınlar:

Temel Biçim:

Yazar, A. A., Yazar, B. B., ve Yazar, C. C. (Yıl). Makale adı. *Dergi adı, cilt. No* (sayı no), sayfa/lar. doi:http://dx.doi.org/xx.xxx/yyyyy

Sadece ciltin olduğu dergilerdeki makaleler:

Harlow, H. F. (1983). Fundamentals for preparing psychology journal articles. *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 55, 893-896.

Sayı ve ciltin belirtildiği dergilerde:

Scruton, R. (1996). The eclipse of listening. *The New Criterion*, 15(3), 5-13.

Magazinlerdeki makaleler:

Henry, W. A. (1990, 9 Nisan). Making the grade in today's schools. *Time*, 135, 28-31.

Gazete makaleleri (basılı):

Schultz, S. (2005, 28 Aralık). Calls made to strengthen state energy policies. *The Country Today*, ss. 1A, 2A.

Editöre mektup:

Moller, G. (2002, Ağustos). Ripples versus rumbles [Editöre mektup]. *Scientific American*, 287(2), 12.

Kitap eleştirisi:

Baumeister, R. F. (1993). Exposing the self-knowledge myth [Kitap eleştirisi *The self-knower: A hero under control*, by R. A. Wicklund ve M. Eckert]. *Contemporary Psychology*, 38, 466-467.

Kitapların kaynakçada yazımı:

Temel biçim:

Yazar, A. A. (Yayın yılı). *Çalışma adı*. Yer: Yayıncı.

Cuban, L. (2001). *Oversold and underused: computers in the classrooms*. Cambridge: Harvard University Press.

Derleme kitap:

Duncan, G. J. ve Brooks-Gunn, J. (Der.). (1997). *Consequences of growing up poor*. New York, NY: Russell Sage Foundation.

Derleme kitap: yazar/yazarlar belli ise (ya da bir kişinin yazıları derlenmiş ise):

Plath, S. (2000). *The unabridged journals*. K. V. Kukil (Der.). New York, NY: Anchor.

Çeviri:

Laplace, P. S. (1951). *A philosophical essay on probabilities*. (F. W. Truscott ve F. L. Emory, Çev.). New York, NY: Dover. (Orijinal eserin yayın tarihi 1814).

Önemli not:

Metinde, yeniden yayımlanmış bir çalışmaya atıfta bulunurken, her iki tarih de verilmelidir: Laplace (1814/1951).

İlk baskıdan farklı olan diğer baskılar kullanılmış ise:

Helfer, M. E., Kempe, R. S., & Krugman, R. D. (1997). *The battered child* (5. bs.). Chicago, IL: University of Chicago Press.

Derlenmiş kitaptaki bir bölüm veya makale:

Yazar, A. A., & Yazar, B. B. (Yayın yılı). Bölüm/makale adı. A. Editör & B. Editör (Der.), *Kitap adı içinde (sayfa numaraları)*. Yer: Yayıncı.

O'Neil, J. M., & Egan, J. (1992). Men's and women's gender role journeys: A metaphor for healing, transition, and transformation. B. R. Wainrib (Der.), *Gender issues across the life cycle içinde* (ss. 107-123). New York, NY: Springer.

Çok ciltli çalışma:

Wiener, P. (Der.). (1973). *Dictionary of the history of ideas* (Cilt. 1-4). New York, NY: Scribner's.

Ansiklopedi maddesi:

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. In *The New Encyclopedia Britannica*. (Cilt. 26, ss. 501-508). Chicago, IL: Encyclopedia Britannica.

Yayımlanmış tez:

Soyisim, F. N. (Yıl). *Tez adı*. (Doktora tezi). Erişilen veri tabanı adı. (Erişim veya Sıra Numarası)

Yayımlanmamış tez:

Soyisim, F. N. (Year). *Doktora tezinin başlığı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kurum adı, Yer. Köprülü, D. (1994). Üniversite kütüphanelerinde kitap koleksiyonunun kullanımı üzerine bir araştırma. Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Hükümet belgeleri:

National Institute of Mental Health. (1990). *Clinical training in serious mental illness* (DHHS Publication No. ADM 90-1679). Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

Online süreli yayınlardaki makaleler:

Yazar, A. A. ve Yazar, B. B. (yayın yılı). Makale adı. *Online Derginin Adı, cilt no* (varsa sayı) (...) tarihinde <http://www.someaddress.com/full/url/> adresinden erişildi.

Bernstein, M. (2002). 10 tips on writing the living Web. *A List Apart: For People Who Make Websites*, 149. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://www.alistapart.com/articles/writeliving> adresinden erişildi

Online Bilimsel süreli yayınlardaki makaleler ve DOI'lere atıf:

DOI'si tanımlanmış online dergi makaleleri:

Yazar, A. A., & Yazar, B. B. (yayın yılı). Makale adı. *Dergi Adı, cilt no, sayfa/lar*. doi:0000000/000000000000 veya <http://dx.doi.org/10.0000/0000>

Brownlie, D. (2007). Toward effective poster presentations: An annotated bibliography. *European Journal of Marketing*, 41, 1245-1283. doi:10.1108/03090560710821161

Wooldridge, M.B., & Shapka, J. (2012). Playing with technology: Mother-toddler interaction scores lower during play with electronic toys. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 33(5), 211-218. <http://dx.doi.org/10.1016/j.appdev.2012.05.005>

DOI'si tanımlanmamış online süreli yayınlardaki makalelere atıf:

Yazar, A. A. ve Author, B. B. (yayın tarihi). Makale adı. *Dergi adı, cilt no*. <http://www.journal-homepage.com/full/url/> adresinden erişildi.

Kenneth, I. A. (2000). A Buddhist response to the nature of human rights. *Journal of Buddhist Ethics*, 8. 15 Ocak 2012 tarihinde, <http://www.cac.psu.edu/jbe/twocont.html> adresinden erişildi.

Online gazete makalesi:

Yazar, A. A. (Yıl, Gün Ay). Makale adı. *Gazete Adı*. <http://www.someaddress.com/full/url/> adresinden erişildi.

Parker-Pope, T. (2008, Mayıs 6). Psychiatry handbook linked to drug industry. *The New York Times*. 15 Ocak 2012 tarihinde, <http://well.blogs.nytimes.com> adresinden erişildi.

Elektronik kitaplar:

De Huff, E. W. (t.y.). *Taytay's tales: Traditional Pueblo Indian tales*. 15 Ocak 2012 tarihinde, <http://digital.library.upenn.edu/women/dehuff/taytay/taytay.html> adresinden erişildi.

Davis, J. (t.y.). *Familiar birdsongs of the Northwest*. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://www.powells.com/cgi-bin/biblio?inkey=1-9780931686108-0> adresinden erişildi.

Nitel veri ve online mülakat:

Eğer mülakatın sesli ya da yazılı bir formu erişilebilir değilse, sadece metin içinde atıfta bulunulur ve ay, gün, yıl bilgileri belirtilir; kaynakçaya eklenmez. Eğer online olarak sesli ya da yazılı hâli mevcutsa, parantez içinde ([Mülakat transkripsiyonu] veya [mülakat sesli dosya]) şeklinde belirtilir; kaynakçada şu şekilde yer alır:

Butler, C. (Mülakat yapan) & Stevenson, R. (Mülakat yapılan). (1999). *Oral History 2* [Mülakat transkripsiyonu]. Retrieved from Johnson Space Center Oral Histories Project Web site: 15 Ocak 2012 tarihinde http://www11.jsc.nasa.gov/history/oral_histories/oral_histories.htm adresinden erişildi.

Basılı bir yerde yayımlanmış mülakat:

Çelik, Z. (Mülakat yapan) & AlSayyad, N. (Mülakat yapılan). (2012). On neoliberalism and urban inequalities [Mülakat transkripsiyonu]. *İdealKent*. (7), 10-20.

Online ders notları ve sunu slaytları:

Hallam, A. *Duality in consumer theory* [PDF belgesi]. Lecture Notes Online Web site: 15 Ocak 2012 tarihinde <http://www.econ.iastate.edu/classes/econ501/Hallam/index.html> adresinden erişildi.

Roberts, K. F. (1998). *Federal regulations of chemicals in the environment* [PowerPoint slaytı]. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://siri.uvm.edu/ppt/40hrenv/index.html> adresinden erişildi.

Periyodik olmayan web belgesi, sayfası veya raporu:

Temel ilke bu tür durumlarda dosya ya da çalışma sahibinin adını bulmak ve kullanmaktır.

Yazar, A. A. (yayın tarihi). Dosya adı. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://Web address> adresinden erişildi.

Angeli, E., Wagner, J., Lawrick, E., Moore, K., Anderson, M., Soderland, L., & Brizee, A. (2010, Mayıs 5). General format. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://owl.english.purdue.edu/owl/resource/560/01/> adresinden erişildi.

HAK İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi'nde yayımlanan makalelerin yazarlarına, yazılarının bulunduğu sayıdan iki adet verilir.

Makale çalışmalarınızı derginin internet sitesinde yer alan MAKALE GÖNDER menüsü üzerinden (<http://www.hakisemekvetoplum.org.tr/makale-gonder.html>) gönderebilirsiniz.

HAK İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi
HAK-İŞ International Journal of Labour and Society
Tunus Caddesi No: 37 06680 Kavaklıdere /ANKARA
<http://www.hakisemekvetoplum.org.tr>
E-mail: hakisdergi@gmail.com